SCRIPTA MUSICOLOGICA ULTRAJECTINA

Werkstukken van Utrechtse Musicologen

VII

MUZIEKINSTRUMENTEN EN INSTRUMENTENKOMBINATIES

in de

Duitse literatuur uit de Middeleeuwen

(ca. 800 - 1350)

door

MARTIN VAN SCHAIK

Eigen uitgave van het Instituut voor Muziekwetenschap der Rijksuniversiteit te Utrecht

in samenwerking met de

Stichting voor Muziekhistorische Uitvoeringspraktijk

1983

SCRIPTA MUSICOLOGICA ULTRAJECTINA

Werkstukken van Utrechtse Musicologen

VII

MUZIEKINSTRUMENTEN EN INSTRUMENTENKOMBINATIES

in de

Duitse literatuur uit de Middeleeuwen

(ca. 800 - 1350)

door

MARTIN VAN SCHAIK

Eigen uitgave van het Instituut voor Muziekwetenschap der Rijksuniversiteit te Utrecht

in samenwerking met de

Stichting voor Muziekhistorische Uitvoeringspraktijk

1983

WOORD VOORAF

Deze skriptie is het resultaat van een twee jaar durend onderzoek naar muziekinstrumenten in de Oudhoogduitse en Middelhoogduitse literatuur (ca. 800-1350). Zowel de epische als, zij het in mindere mate, de lyrische teksten in de Duitse volkstaal blijken een rijke bron van informatie omtrent muziekinstrumenten in de Middeleeuwen te zijn. Hoewel in het verleden diverse publikaties met betrekking tot dit onderzoeksterrein zijn verschenen (Treder 1933; Riedel 1959; Žak 1979; Relleke 1980), behandelt geen van de auteurs het materiaal op een kwantitatief-systematische wijze; de lezer krijgt slechts een selektie van het materiaal aangereikt. Toch is het noodzakelijk, indien men zich een zo juist mogelijk beeld wil vormen, om zoveel mogelijk materiaal ter beschikking te hebben. In die behoefte wil deze studie voorzien.

Getracht is om juist die aspekten te behandelen waarvan wordt verondersteld dat de informatiewaarde groot is en die in andere publikaties niet of slechts ten dele worden behandeld: naamgeving, datering, etymologie, geluids- en speelaanduidingen, instrumentenkombinaties en eindrijm. De iconografie is in het onderzoek niet betrokken.

De invalshoek die ten grondslag heeft gelegen aan de verwerking van de gegevens is, evenals het materiaal zelf, van literaire aard (naslagwerken, filologische studies). Dit brengt echter specifieke problemen met zich mee. Zo moet er voorzichtigheid worden betracht bij het afleiden van konklusies uit de kwantitatieve gegevens. De frekwentie waarmee bepaalde instrumenten voorkomen zegt weinig over de daadwerkelijke verspreiding daarvan, maar meer over de voorliefde voor bepaalde literaire thema's.

Daarnaast zijn er problemen van meer praktische aard. In veel gevallen bestaan er verschillen in schrijfwijze en naamgeving tussen de bronnen die de basis vormen voor de gebruikte tekstedities. Deze tekstedities -compilaties uit de vorige eeuw- vermelden deze verschillen lang niet altijd, maar zijn vaak wel de enige bronnen die voor studie toegankelijk zijn. Ook treden er leemten op doordat bepaalde edities van teksten, waarvan wordt verondersteld dat ze gegevens bevatten, niet bereikbaar waren. Hierdoor kan van volledigheid, met betrekking tot het aantal citaten, geen sprake zijn.

Voor de totstandkoming van deze skriptie gaat mijn speciale dank uit naar mijn begeleider dr. C. Vellekoop die mij, door middel van een assistentschap, in de gelegenheid stelde dit onderzoek uit te voeren. Daarnaast wil ik prof. dr. W. Elders en dr. L. Okken (Instituut voor Duitse taal- en letterkunde) bedanken voor de nuttige aanwijzingen die ik van hen mocht ontvangen. Tot slot ben ik Marian Kropff dank verschuldigd voor het vele type- en kontrolewerk van het tabellarische gedeelte.

Utrecht, augustus 1982 Martin van Schaik

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf		1
Afkortingen		5
I. Instrumentenbeschrijving		
	handleiding	7
1.1	brumme, prumme	8
1.2	busîne	9
1.3	clîe	14
1.4	floite, vloite	15
1.5	herhorn	17
1.6	holerfloite	19
1.7	horn, hornelîn	20
1.8	krump horn	26
1.9	olifant	27
1.10	orgel	28
1.11	phîfe	30
1.12	platerspil	32
1.13	rôr, flachrôr, rôrphîfe, valschez rôr	33
1.14	schalmîe	34
1.15	stîve	35
1.16	swegel	36
1.17	trumbe (zie 3.6)	37
1.18	wîchorn	37
2.1	gîge	38
2.2	harpfe	40
2.3	kobus	45
2.4	lîre	45
2.5	lûte	48
2.6	metzkanone	48
2.7	monochord	49
2.8	organiston	49
2.9	psalterium	50
2.10	rotte	51
2.11	sambiût	54
2.12	seiten	55
2.13	seitspil	57
2.14	swalwe	60
2.15	symphonîe	61
2.16	videl, fidula	62
2.17	zitôl	65
2.18	zitterîe	66

3.1 bûden 67
3.2 pûke 67
3.3 rotumbes 69
3.4 sumber 70
3.5 tambûr 72
3.6 trumbe 75

4.1 becken 78
4.2 glocke 78
4.3 schelle 81
4.4 sistrum 82
4.5 zimbel 83
4.6 zunel 84

II. Instrumentenkombinaties

handleiding 87

III. Bibliografie

sigla 129

bronnen 132

literatuur 137

AFKORTINGEN

AdH	= Altdeutsches Handwörterbuch (Wackernagel 1878)
A/ aant.	= aantal instrumenten per citaat
arab.	= Arabisch
date.	= datering
eng.	= Engels
etym.	= etymologie
glda.	= geluidsaanduiding
GLG	= Glossarium Latino-Germanicum (Diefenbach 1857)
got.	= Gotisch
grk.	= Grieks
it.	= Italiaans
kel.	= Keltisch
K/ komb.	= kombinaties
lat.	= Latijns
mhd.	= Middelhoogduits
MhH	= Mittelhochdeutsches Handwörterbuch (Lexer 1869-1878)
naam.	= naamgeving
n.d.	= niet dateerbaar (compilatie)
ofr.	= Oudfrans
ohd.	= Oudhoogduits
R	= rijm per citaat
spld.	= speelaanduiding

I. INSTRUMENTENBESCHRIJVING

Handleiding

De instrumenten zijn in vier kategorieën geklassificeerd: aerofonen, chordofonen, membranofonen en idiofonen.

Alle beschrijvingen zijn verdeeld in twee afdelingen, een tabellarisch en een beschrijvend gedeelte.

Kolom 1 bevat de *citatensigla*. Deze geven de plaats aan waar alle gegevens, die achter de sigla staan vermeld, kunnen worden gevonden. Het siglum is samengesteld uit drie letters en een getal. De letters korresponderen met de alfabetisch-geordende tabel van bronnensigla (p. 129); het getal geeft de betreffende regel weer waarin de instrumentennaam uit kolom 2 voorkomt. De sigla zijn zoveel mogelijk chronologisch geordend.

Kolom 2 bevat de naamgeving van de instrumenten zoals die in de betreffende bronnen voorkomt. De betekenis hiervan vindt men in het beschrijvende gedeelte onder de rubriek: *naam*. De betekenis is, om eventuele vergissingen te voorkomen, in het Duits weergegeven.

Kolom 3 bevat alle *geluidsaanduidingen* zoals die in de bronnen voorkomen, en voorzover ze betrekking hebben op de instrumenten uit kolom 2. De bespreking vindt plaats in het beschrijvende gedeelte onder de rubriek: *glda*. De aanduidingen worden gevolgd door een Nederlandse vertaling tussen aanhalingstekens.

Kolom 4 bevat alle *speelaanduidingen* zoals die in de bronnen voorkomen, en voorzover ze betrekking hebben op de instrumenten uit kolom 2. De bespreking vindt plaats in het beschrijvende gedeelte onder de rubriek: *spld*. De aanduidingen worden gevolgd door een Nederlandse vertaling tussen aanhalingstekens.

Kolom K vermeldt door middel van een getal het aantal verschillende instrumenten dat deel uitmaakt van instrumentenkombinaties; de konkretisering van deze kolom vindt men in hoofdstuk II. De bespreking vindt plaats in het beschrijvende gedeelte onder de rubriek: *aant*.

Kolom A vermeldt door middel van een getal het konkrete áántal instrumenten per citaat. Indien deze aantallen ontbreken, doch een onderscheid kan worden gemaakt tussen enkel- of meervoud, wordt dit door de letter (e) enkelvoud of (m) meervoud aangeduid. Mocht ook dit niet duidelijk zijn (o.a. bij werkwoordsvormen), dan volgt een horizontaal streepje (-). De bespreking vindt plaats in het beschrijvende gedeelte onder de rubriek: *aant*.

Kolom R vermeldt een (+), als de instrumentennaam een rijmwoord is. De rijmwoorden worden in het beschrijvende gedeelte vermeld onder de rubriek: *rijm*.

Het begin van het beschrijvende gedeelte wordt gevormd door de rubriek: *date*; deze vermeldt de datering van het oudste citatensiglum.

1.1 BRUMME

			aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
ApT	7329	A	prummen	schal		6	m	+
ApT	11137		prummen			4	m	+
ApT	11137	A	prumiern			4	-	
GoZ	4667		brummen			[3]	m	+

date: ca. 1300-1320.

naam: *brumme*, *prumme* (mhd.)
= MhH I 365 "brummen, summen"; MhH III Nachträge 107 "ein Musikinstrument"; Riedel (1959: 271) "ein Blasinstrument".

prumiern (mhd.)
= ApT 11137 (voetnoot) "drumiern".

De letter A achter de sigla 7329 en 11137 wijst op een andere schrijfwijze of betekenis van prumme in het handschrift *A* van Apollonius.
Men vindt deze verschillen in ApT als voetnoot vermeld.

(In ApT 7330 heeft het slaginstrument *trummen* de geluidsaanduiding *prumen*)

etym: Onbekend.

glda: Alleen de geluidsaanduiding *schal* "geschal" komt voor.

komb: De klassifikatie van het instrument als aerofoon berust op bestudering van de kombinaties.

We treffen uitsluitend kombinaties aan tussen blaas- en slaginstrumenten. Twee citaten (ApT 11137 en 11137 A) geven een parallellisme te zien, waarbij enerzijds *busîne* en *brumme*, anderzijds *pûke* en *trumbe* worden genoemd: *Pusaunen und prummen/ pawcken und prummen*. Alleen is in het citaat - ApT 11137 A - het nomen *prummen* vervangen door het werkwoord *prumiern*.
In dit laatste geval slaat het werkwoord terug op de *busînen* die vooraf genoemd zijn: *Pusawn liess man prumiern*.
Prumiern zou in dit verband een klankkarakteristiek kunnen weergeven die eigen was aan de *brumme*, maar door de *busîne* benaderd kon worden. Een overeenkomstig geval treffen we aan in - ApT 7329 A -.

Het citaat, *Von pawcken und prummen/ pusawnen und trummen* (ApT 7329 A), toont een kombinatie waar telkens sprake is van een slag- en blaasinstrument. De *brumme* in dit geval als slaginstrument te klassificeren zou het evenwicht verstoren (Relleke 1980: 48).

Het laatste citaat - GoZ 4667 -, dat niet eerder bij de klassificatie van de *brumme* betrokken is, vermeldt de *brumme* in een opsomming van metalen blaasinstrumenten.

Op basis van deze gegevens lijkt het mij mogelijk de *brumme* tot de kategorie aerofonen te rekenen.

Het instrument wordt genoemd bij een feestelijkheid en een optocht; ook maakt het deel uit van een opsomming van instrumenten die in de hemel gebruikt worden.

rijm: (ApT 7329 A) trummen : prummen.
(ApT 11137) prummen : trumen.
(GoZ 4667) brummen : drummen.

1.2 BUSÎNE

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Lan	9078	busûnen		bliesen		m	
Par	19, 7	pusûner			2	-	
Par	63, 2	pusînen	hellen/ mit crache vor im gâben dôz		2	m	
Par	379, 1	pusûner	dôzes clac			m	
Par	379, 15	pusûner	galm		2	m	
Par	567, 21	pusûnaere	crachen	bliesen		m	+
Par	627, 19	pusîne	schal/ erhal			-	
Par	681, 25	pusînen	crach			m	
Par	764, 26	pusînen			4	-	
Nib	808, 1	pusun	krefteclîche lûte/ erdôz		3	m	
AlH	10,414	busînen			4	-	
AlH	12, 42	bûsinêre			3	m	+
AlH	23, 46	busînen	hal		2	m	
LiT	4640	busîne	grozen schal	bliesen	2	m	+
LiT	12398	busyne		blise	2	m	+
Wig	8650	busûnen		blâsen	3	m	
Wig	8880	busûne	hal	blies		2	
Wig	9033	busûne	vil krefticliche	blies		2	
Wig	9317	busûnaere		bliesen		m	
Wig	9449	busûner		bliesen	2	m	
Wig	9579	busûnen	hal		2	-	
Wig	10656	busûn	verre hellen			e	
Wil	17, 25	busînen	galm			m	
Wil	29, 23	busîn	erklancte		2	m	
Wil	34, 7	busînen			4	m	
Wil	40, 2	busînen	dôze		3	m	
Wil	82, 22	busînen	schal			m	
Wil	225, 13	busîne	erschalt		2	m	
Wil	314, 28	busîne	krach			-	
Wil	316, 17	pusîn				-	
Wil	360, 8	pusînen		blâsen		800	+
Wil	360, 11	pusîn				e	
Wil	382, 13	busîn	erklanc		3	m	
Wil	390, 28	pusîne	galme/ gesnarren			m	
Wil	400, 19	pusînen	snar		2	800	
Wil	403, 15	pusîn	starke krach		2	m	+

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Wil	427, 2	pusînen	hel/ schal derdôz			m	
MoC	867	busûnen (gross)	dôz	bliesen	3	m	
Ale	7218	busîne	schal mit galmes dôz		4	m	
Cro	688	busîn	hellen		2	-	+
Cro	22096	pusîn			[2]	e	+
Cro	22228	busûne	vröuden schal/ hal		2	e	
LaN	35, 12	busune	sprach			e	
LaN	273, 14	busunen		blasen	2	m	
LaN	273, 26	busunen	gross gelut		2	m	
LaN	507, 24	busûne	stymme			e	
Kud	49, 1	pusûnen	lûte		[2]	-	
Kud	894, 2	pusûnen	lûte		2	-	
Kud	1572, 2	pusûnen	krach		4	m	
MaB	4, 9	busûnen-	-schal		6	-	+
MaB	71, 22	busûn	lûte bellen			m	
MaB	83, 7	busûnen	grozen schal/ erhal		4	m	
MaB	118, 36	busûne	erkrachten			m	
MaB	239, 19	busûn-	-schal/ erhal		3	-	+
VrD	82, 6	pusûnn	schal		5	-	
VrD	165, 7	busûnen	lût erhal/ schal			2	
VrD	179,30	busûnen	grôzen schal			m	
VrD	189,17	busûnaer	schalle	bliesen		e	
VrD	192, 6	busûner	schal/ suoze lut erhal	blâsen		e	
VrD	192,10	busîn	schal			e	+
VrD	257,26	busûnaer	machen schal	blâsen		e	
VrD	259,27	busûnaer	grôzen schal	bliesen		m	
VrD	492, 5	pusûnen	schal		4	m	
UlW	192,23	busuner	schal	bliesen ouf		6	
UlW	218,25	busûner	widerdônt	bliesen		4	
UlW	263,15	busûne			2	m	
UlW	295, 7	busînen			2	m	
JuT	1807, 2	busine			2	e	
JuT	2786, 1	busine			3	-	
JuT	3882, 3	busine		blasen		m	+
JuT	3937, 4	busine		blasen		400	
JuT	4017, 1	busune	groz gesnerre		3	m	
Vir	1032, 6	busunen	erschalt		2	m	
Vir	1085, 4	busûnn			4	m	
VrR	88	busûnen	lûte erkrachen		4	-	
Loh	1956	pusûn	erkrachet			m	
Loh	2346	pusûn	erkrachet			m	
Loh	2480	pusûn	krachen			e	
Loh	4354	busûn	schal		2	-	
Loh	4573	busûn			3	m	
Loh	5007	busûn	schal/ erschellen		2	-	
Loh	5037	busûn			3	m	
Loh	5045	busûnn	snarren/ erhal		3	-	
Loh	6187	busûnen	snar		2	m	

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
UlA	448	busînen	erschellen		3	m	
UlA	713	busînen	erschellen		3	m	
UlA	1939	busînen	snar		2	-	
UlA	3466	busînen	lûten schal			m	
UlA	12743	busînen	erclenget mit süesem schalle		2	m	
UlA	12803	busînen	doene sich nicht sumten		2	m	
UlA	14649	busînen	erschelten		2	m	
UlA	19404	busînen	lûten braht		2	m	
UlA	21870	busînen	schal		4	m	
KtK	19468	pusûnen			3	m	
KtK	26260	pusûnen	erschellen		2	m	
KtK	27519	pusûnaere				-	
KtK	28179	pusûnen	stimme sûs			m	
KtK	30804	pusûnierten	mangen dôn			-	+
KaM	A 474,59	basunen		blesen myt	3	m	
ApT	2194	pusawmen		pliess		m	
ApT	3164	pusawn (gross)		pliess		e	
ApT	3450	pusawn		geplasen auf	2	-	
ApT	7329	pusawmen	schalle		4	m	
ApT	7330 A	pusawnen			6	m	
ApT	7426	pusaumen	doss		3	-	
ApT	10504	posaun			5	-	
ApT	11137	pusaumen			4	m	
ApT	13117	pusawmen (gross)				e	
ApT	13122	pusawmen	schal	pliesen		m	
ApT	17763	pusawmen			4	-	
ApT	17927	pusawmen			2	m	
ApT	18717	pusawnen		plies		m	+
ApT	18806	pusawn	hal		2	e	
ApT	18851	pusawn			2	-	
ApT	18857	pusawn		auff geschlagen		m	
ApT	18867	pusawn	grossen schalle	pliess	3	-	+
GoZ	4667	busunen			[3]	m	
Mar	11376	busunen			2	m	
KrL	1381	busunen	luten bracht		3	m	
JoW	6481	busunen	gelûdems was do wunder		2	m	
JoW	8081	busunen	grozer dözze gelm/ erschellet			m	
JoW	8127	busun	grüsenlich gedözze		3	-	
JoW	8831	busunen	ûf schellen		4	m	
JoW	9702	busun	schellen		3	m	
JoW	13657	busuner				-	
JoW	14786	busun			2	-	
JoW	15592	busunen	crach		2	-	
JoW	17470	busunen	erschellet vil		2	m	
JoW	18083	busunen	crach		2	m	

date: vanaf 1194-1200.

naam: *busîne*, *busûne* (mhd.)
= MhH I 400 "Posaune"; Relleke (1980: 52) "kann nicht auf einen bestimmten Blasinstrumententyp nach heutigen Kriterien festgelegt werden".

busînen, *pusawmen* (mhd.)
= MhH I 400 "Posaunen".

busûner, *busûnaer* (mhd.)
= MhH I 400 "Posauner".

pusawn (mhd.)
= Žak (1979: 151) "vorwiegend die schlanke, gestreckte Trompete".

etym: AdH 49b, GLG 83b *bucina*, *buccina* (lat.); MhH I 400 *buisine* (ofr.)

glda: Opvallend is het grote aantal geluidsaanduidingen dat een grote geluidsomvang weergeeft, *gross gelût*, *grozer schal*, *lûter schal* "groot geschal", *krefteclîche lûte* "krachtig luid", etc.

In het algemeen worden aanduidingen gebruikt die zijn afgeleid van de mhd. werkwoorden *crachen* "herrie maken", *erdôzen* "galmen, schallen", *erhellen* "weerklinken", *erklingen* "klinken", *erschellen* "weerschallen" en *gesnarren* "schetteren".

Sommige citaten zijn naast een geluidsaanduiding voorzien van een gevoelsaanduiding die iets zegt over de waardering van het *busîne*-geluid. Deze waardering kan, naargelang de kontekst, zowel positied *süeze* "lieflijk" als negatief *grüsenlich* "huiveringwekkend" zijn.

Eén citaat (UlW 218,25) heeft een geluidseffect dat slechts één keer in de bestudeerde citaten voorkomt, nml. *widerdônt* "echode", *die bliesen ûf mit kreften sâ/ daz ez dem lufte widerdônt*.

In twee gevallen (LaN 507,24; KtK 28179) is er sprake van een metafoor waarbij de klank van de *busîne* wordt vergeleken met het geluid van een stem, resp. *ein stymme als ein busûne* en *des wart vil manger stimme sûe gehoeret von pusûnen*.

spld: Vrijwel alle speelaanduidingen bestaan uit vormen van het mhd. werkwoord *blâsen* "blazen". In het citaat - KaM A 474,59 - is de speelaanduiding voorzien van de prepositie *myt* "met". Hierdoor wordt het instrument als middel of werktuig waarmee de geluidsproduktie tot stand komt, benadrukt (Relleke 1980: 51). De prepositie *auf/ ouf* "op", in samenhang met *blâsen* (UlW 192,23; ApT 3450), geeft het begin van het *busîne*spel aan (Relleke 1980: 291).

De speelaanduiding *auff geslagen* (ApT 18857) is problematisch. Relleke (1980: 53) is van mening dat deze aanduiding verwant is aan het mhd. werkwoord *ûfslahen*. Dit kan de algemene betekenis hebben van "aufspielen, etwas erklingen lassen" "beginnen, tot klinken brengen" of de speeltechniek "schlagen", "slaan" aanduiden.

Een derde mogelijkheid is dat we te maken hebben met een variant in tekstoverlevering bij de afschrijving uit oudere handschriften. Eén van de oudere handschriften (hs.A) heeft

namelijk in plaats van *di pusawn wurden auff geschlagen*, de lezing *di sumber wurden auff geschlagen*.

komb: De meest opvallende kombinatie is die tussen *busîne* en *tambûr* (24 x). Daarnaast komt de *busîne* in kombinatie met andere slaginstrumenten voor (*trumbe*, *pûke*, *rotumbes*, *sumber*). Deze kombinaties komen meestal voor bij representatieve gebeurtenissen en gevechtsscènes.

De kombinatie tussen de busine en andere blaasinstrumenten treffen we aan vanaf ca. 1200 tot 1350. Het ensemble *busîne-(herhorn)-horn* treffen we dikwijls aan bij gevechtssènes, terwijl *busîne-schalmîe* (de latere "alta") vaak bij representatieve gebeurtenissen of feestelijkheden voorkomt. Kombinaties tussen de *busîne* en andere blaasinstrumenten komen slechts sporadisch voor, zodat het moeilijk is om daarover konklusies te vormen.

Een derde opvallende groep van kombinaties is die tussen de *busîne* en diverse snaarinstrumenten. Volgens Žak (1979: 79) wordt de *busîne* nooit met snaarinstrumenten in één ensemble gespeeld. Volgens haar moet men een onderscheid maken tussen de tijdstippen waarop de instrumenten bespeeld worden. De aankomst van gasten bij een feest bijvoorbeeld wordt begeleid door het geluid van de *busîne*, terwijl de feestelijkheid zelf wordt opgeluisterd door snaarinstrumenten (Žak 1979: 91). Deze scheiding komt in de literatuur echter weinig tot uitdrukking.

Toch wordt de veronderstelling van Žak ondersteund door het grote verschil in klankvolume en klankkwaliteit van beide instrumenttypen.

aant: In 7 citaten wordt een konkreet aantal instrumenten genoemd. (Wig 8880) *zwô busûne selten swigen* ; (Wig 9033) *zwô busûne blies man sâ/ vil krefticlîche vor dem tor* ; (Wil 360, 8) *aht hundert pusinen/ hiez blâsen roir Kalopeiz*; (Wil 400,19) *und aht hundert pusinen snar/ man horte da mit krache gar* ; (UlW 192,23) *sehs busuner bliesen ouf*; (UlW 218,25) *vier busûner het er dâ/ die bliesen ûf mit kreften sâ* ; (JuT 3937.4) *ob er niht blasen hieze vil busine/ zeminnesten zwir vier hundert*.

Het aantal 800 dient niet als reëel te worden beschouwd, maar is vermeld om de grootsheid van het gebeuren waarbij wordt gespeeld te benadrukken.

rijm:

(Par	567,21)	pusunaere : waere.
(AlH	12,42)	gîgêre : bûsinêre.
(LiT	4640)	schine : busine.
(LiT	12398)	schine : busyne.
(Wil	360,8)	sinen : pusinen.
(Wil	403,15)	pusîn : sîn.
(Cro	688)	schîn : busîn.
(Cro	22096)	pusîn : sîn.
(MaB	4, 9)	busunschal : erhal.
(MaB	239,19)	busunschal : erhal.
(VrD	192,10)	sîn : busîn.
(JuT	3882,3)	busine : locrine.
(KtK	30804)	zierten : pusûnierten.
(ApT	18717)	pusawnen : barawnen.
(ApT	18867)	pusawn : gerawn.

1.3 CLÎE

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Cro	22095	clîe			[3]	e	+
DdM	123	glîen			3	-	

date: ca. 1215.

naam: *clîe*, *glîe* (mhd.)
= MhH I 1622 "eine Art Pfeife"; Riedel (1959: 202) "ein schrilles Blasinstrument"; Treder (1933: 41) "ein Harpfe, hellschmetternde Trompete".

glîen (mhd.)
= MhH I 1033 "schreien".

etym: Steger (1971: 30) *gle*, *glee*, *gléo-béam* (eng.)

komb: Klassifikatie van de *clîe* is mogelijk op basis van bestudering van de kombinaties.

In beide citaten wordt de clie gerangschikt onder een opsomming van houtblaasinstrumenten; het instrument wordt in beide gevallen na de floite genoemd. Door middel van interpunktie wordt de opsomming van de houtblaasinstrumenten van de andere instrumentenkategorieën gescheiden.

Gezien de betekenis van het werkwoord *glîen* en de rangschikking daarvan binnen de kombinaties, lijkt het mij mogelijk de *clîe* als blaasinstrument te klassificeren (mogelijk een houtblaasinstrument). Ik zie geen noodzaak om aan te nemen dat de *clîe* "nach der schallnachahmenden Kraft der Instrumentennamen vielleicht eine hellschmetternde Trompete sein könnte" (Treder 1933: 41). Wanneer we immers de geluidsaanduidingen van andere houtblaasinstrumenten bekijken blijken er ook aanduidingen als *hel* en *hal* voor te komen die, net als "schreien", wijzen op de luide, heldere klank van de instrumenten.

Treder (1933: 41) en Steger (1971: 30) zijn van mening dat het Egelse woord *gle* (een harpaanduiding) hetzelfde zou zijn als het mhd. *clîe*. Op grond van een vermeend parallellisme in het citaat (Cro 22095) achten zij het zeer waarschijnlijk dat met het woord *clîe* een snaarinstrument (harp) wordt bedoeld. Dit zou echter de zeer sporadisch voorkomende kombinatie *floite-harpfe* te zien geven. Een nog zeldzamer kombinatie zou het citaat - DdM 123 - opleveren, omdat deze samenstelling tot dusver nog niet voorkomt. Tevens blijkt bij bestudering van het citaat (Cro 22095) dat de *harpfe* reeds enkele regels eerder, voor de *rotte*, wordt genoemd. Aangezien herhalingen van hetzelfde instrument in instrumentopsommingen binnen hetzelfde citaat vrijwel niet voorkomen, lijkt het argument dat de *clîe* een harp zou zijn vrij onwaarschijnlijk. Uiteindelijk spreekt ook de betekenis van het werkwoord *glîen* de klassifikatie als harp tegen.

rijm: (Cro 22095) symphonie : clie.

1.4 FLOITE

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Par	19, 11	floitierre			2	-	
Par	63, 8	vloytieren				-	
Par	511, 27	floitieren			2	-	+
Par	764, 27	floitiern			4	-	
Nib	808, 2	floiten	schal sô grôz		3	m	
AlH	10,413	vloiten			4	-	
Wig	1667	floiten			3	m	
Wil	34, 7	floytieren			4	m	+
Wil	382, 16	floytierre	hel		3	m	
MoC	863	floiten		bliesen	3	m	
Ger	3611	floyten- spil	schalle		3	-	
Ger	5948	vloytieren			3	-	+
Ale	12240	floiten- spil				-	
Ale	13290	floitierre			4	m	
Cro	655	floiten	gemeinlichen hal		2	-	
Cro	770	floitieren			2	m	
Cro	14465	vloite	stimme/ klanc			e	
Cro	16926	floiten	süezen sanc		3	-	
Cro	18397	floite	hal lûte		2	e	
Cro	22095	floite			[3]	e	
Cro	22228	floite	vröuden schal/ hal		2	e	
WiO	1002	floeter			3	-	
Kud	49, 2	floiten			[3]	-	
Kud	1572, 3	floiten			4	m	
MaB	4, 9	vloiten	mit vröude erhal		6	-	
MaB	83, 5	vloiten			4	-	
MaB	239, 19	floiten	erhal		3	-	
VrD	82, 7	floiten	dôz		5	-	
UlW	40, 21	floiten	hal		2	m	
UlW	339, 7	floytiern			3	-	
RuK	201	vloitieren			2	-	
VrR	87	floitieren			4	-	
Loh	5044	floitieren	schal/ erhal		3	-	
UlA	1941	vloitiere			2	m	
UlA	3477	flöutaere	houben schal		2	m	
JoW	8831	vloitener			4	m	+
SeH	8,589	floit		slah ûf/ phîf		e	
DdM	123	floitieren			3	-	

date: vanaf ca. 1200.

naam: *floite*, *vloite* (mhd.)
= MhH III 411 "Flöte".

floitieren, *vloiten* (mhd.)
= AdH 353a, MhH III 412 "auf der Flöte blasen".

floitierre, *vloitiere* (mhd.)
= AdH 353a, MhH III 412 "Flötenbläser".

etym: AdH 353a *flaüte* (ofr.); GLG 237a *fistula*, 509c *sambuca*, 582c *tibia* (lat.); Relleke (1980: 54) *fleute* (ofr.)

glda: Als geluidsaanduidingen treffen we vormen van de mhd. werkwoorden *erdôzen* "galmen, schallen", *erhellen*, *hallen*, *hellen* "schallen", *klingen* "klinken", *schallen* "schallen" aan.
In twee gevallen is er sprake van een metafoor. Het geluid van de floite wordt vergeleken met lieflijke zang, *der floiten süezen sanc* (Cro 16926); of het geluid wordt vergeleken met het geluid van een stem *des stimme als ein vloite klanc* (Cro 14465).
Enkele citaten (Cro 16926, 22228; MaB 4,9) hebben naast de geluidsaanduiding een gevoelsaanduiding, resp. *süeze* "lieflijk" en *mit vroide* "met vreugde".

spld: In tegenstelling tot het grote aantal geluidsaanduidingen vinden we slechts in twee citaten een speelaanduiding. Het citaat - MoC 863 - geeft het imperfectum van het mhd. *blâsen* "blazen" te zien. Het andere citaat, *slah ûf und phîf mit der floit* (SeH 8,589), heeft twee finiete werkwoordsvormen. Enerzijds vinden we het mhd. werkwoord *ûfslahen* dat in deze kontekst "iets tot klinken brengen" kan betekenen; anderzijds treffen we het mhd. werkwoord *phîfen* "fluiten" aan. De prepositie *mit* "met" benadrukt de relatie tussen objekt en werkwoord.

komb: In vrijwel alle citaten treedt de *floite* op in kombinatie met andere instrumenten. In 19 gevallen is er sprake van de kombinatie *floite-tambûr*. Dat het bij deze kombinatie "zunächst meist um Einhandflöte und Trommel" gaat (Žak 1979: 79), blijkt niet uit de bestudeerde citaten (vgl. de *holerfloite*). Soms (7 x) wordt aan dit ensemble de *busîne* toegevoegd.
Een andere veelvuldig voorkomende kombinatie is die tussen *floite en busîne* (14 x). Deze kombinatie zonder slaginstrumenten treffen we ca. 1300 aan (Žak 1979:78).
De *floite* vinden we dikwijls bij representatieve gebeurtenissen (feesten, ontvangsten, optochten, toernooien). In drie citaten wordt het instrument in samenhang met gevechtsscènes genoemd; in deze gevallen is de *busîne* aan het ensemble toegevoegd.
De konklusie van Žak (1979: 87), "Wo Ross und Reiter sind, da gibt es Holzblas- und Schlaginstrumente; wenn der Rahmen nicht repräsentativ ist, blasen dazu keine Trompeten", is moeilijk houdbaar omdat er veel representatieve gebeurtenissen zijn (vnl. in de 13e eeuw) waar, ondanks het representatieve karakter, de *busîne* ontbreekt.

Bij feestelijkheden wordt er naast de kombinatie *floite-tambûr* ook melding gemaakt van snaarinstrumenten.

rijm: (Par 511,27) floitieren : condewieren.
(Wil 34,7) floytieren : punieren.
(Ger 5948) parrieren : vloytieren.
(JoW 8831) vloitener : bucker.

1.5 HERHORN

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
LaA	3239	herehorn	michel schal	blies	2	m	
Rol	5856	herhorn	chlungen			m	
Kai	505	herhorn	duzzen			m	
SaM	378	herhorn		blies ûf		m	
Luc	40,20	herhorne				-	
LiT	4641	her horn			2	m	+
LiT	12399	herhorn		blise	2	m	+
Wig	9349	herhorn		blies		2	
BaJ	45, 6	herhorn		blâsen		e	+
KaG	7990	herhorn	erschalt/ dôz			4000	
KaG	7998	herhorn				e	+
OrW	DV 190, 3	herhorn		blies ûf		e	+
OrW	DV 208, 3	herhorn		ûf blâsen		-	+
OrW	DIX 121,4	herhorn		ûf blâsen		-	+
RuW	11562	herhorn	schal/ lute irhal			-	
RuW	13236	herhorn				2	
RuW	13246	herhorn				e	+
RuW	18491	herhorn				-	
RuW	18591	her horn					+
RuW	18625	herhorn	schalten lute			m	+
RuW	23182	herhorne	schal			e	
RuW	29423	herhorn		bliese		e	+
RuW	32745	herhorne	schal		2	-	
Hei	473	herhorn		blies		e	+
ApT	18720	herhorn	mit kreften laut erhellen			m	+
Apo	1602	herhornes-	-stimme			-	
Apo	1634	herhorn				e	
JoW	17470	herhorn	erschellet		2	m	

date: vanaf ca. 1125.

naam: *herhorn* (ohd./ mhd.)
= AdH 132a "Kriegsdrommete"; MhH I 1255 "Heerhorn, Kriegsdrommete"; vgl. *wîchorn*.

heri (ohd.)/ *her* (mhd.)
= MhH I 1250 "Heer".

etym: Onbekend; samentrekking van *her* "leger" en *horn*.

glda: De meeste geluidsaanduidingen wijzen in de richting van een luide klank (Relleke 1980: 69; Treder 1933: 19). Deze bestaan uit de mhd. werkwoorden *duzzen* "schallen", *erhellen*, *erschallen*, *erschellen* "weerklinken, weerschallen" en *klingen* "klinken". Daarnaast komen de substantiva *doz* "geschal" en *schal* "schal, luide toon" voor. In enkele gevallen zijn de aanduidingen voorzien van het adverbium *lûte* "luid".
In één citaat (Apo 1602) is er sprake van een metafoor waarbij het geluid van het *herhorn* wordt vergeleken met het geluid van een stem.

spld: Als speelaanduidingen treffen we de mhd. werkwoorden *blâsen* "blazen" en *ûf blâsen* "beginnen te blazen" aan.

komb: Het *herhorn* is een instrument dat voornamelijk bij gevechtsscènes voorkomt. Het instrument treedt op in kombinatie met de *busîne*, de *trumbe* en met *seitspil*. Bij deze laatste kombinatie (RuW 32745) is de kontekst een bijbeltafereel; de heilige ark wordt naar Jeruzalem overgebracht (I Kron. 15: 28). De hierbij vermelde kombinatie tussen *seitspil* en *herhorn* geeft geen reëel ensemble weer, maar draagt bij tot de beschrijving van de feestelijkheid.

aant: Het *herhorn* wordt afzonderlijk of met meerdere exemplaren tegelijk bespeeld. In drie citaten wordt een konkreet aantal instrumenten vermeld: (KaG 7990) *vier tûsent herhorn erschalt*; (Wig 9349) *zwei herhorn blies man sâ*; (RuW 13236) *Got Moysi dabi gebot/ das er zwei herhorn hieze*.
Het aantal 4000 moet niet als reëel worden beschouwd, maar dient om de grootsheid van het gebeuren weer te geven. Het getal 2 is gebaseerd op het gebruik in oude culten (Treder 1933: 19).

rijm:

(LiT	4641)	herhorn	: torn.
(LiT	12399)	herhorn	: zorn.
(BaJ	45,6)	verlorn	: herhorn.
(KaG	7998)	herhorn	: verlorn.
(OrW	DV.190,3)	herhorn	: hôchgeborn.
(OrW	DV.208,3)	herhorn	: zorn.
(OrW	DIX121,4)	zorn	: herhorn.
(RuW	13246)	herhorn	: irchorn.
(RuW	18591)	irchorn	: herhorn.
(RuW	18625)	virlorn	: herhorn.
(RuW	29423)	herhorn	: irchorn.
(Hei	473)	herhorn	: zorn.
(ApT	18720)	czorn	: herhorn.

1.6 HOLERFLOITE

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Wig	10878	holler-	süezes schalles	-blâsen ûf		-	
Cro	22104	holre			[2]	e	
VrD	82, 7	holer			5	-	
VrD	165,25	holr-		-blâser	2	e	
VrD	211, 9	holerfloyten	dôn			-	
VrD	465, 1	floyten-holr	dôn		2	-	
VrD	492, 4	holer[-]floyten	dôz		4	-	

date: vanaf 1210.

naam: *holer*, *holler*, *holr* (mhd.)
= AdH 138b "ein Blasinstrument"; MhH I 1328 "ein holunter Blasinstrument".

holerfloyten, *holrfloyten* (mhd.)
= MhH I 1327 "Flöte aus Holunder".

Gezien de materiaalindikatie *holer*, de verkorte vorm van het mhd. *holunder* of *holunter* "vlier", wordt verondersteld dat we te maken hebben met een fluit die vervaardigd is uit vlierhout.

etym: GLG 151b *coriander*, 509c *sambucus* (lat.); Relleke (1980: 55) *holuntar* (ohd.).

glda: Twee keer is er sprake van de aanduiding *dôn* "melodie", daarnaast komt één keer *dôz* "schal" voor. Het substantief *schal* "geschal, luide toon" wordt voorafgegaan door het adjectief *süeze* "lieflijk".

spld: Deze duiden op een blaasinstrument. In het citaat - Wig 10878 - wordt de speelaanduiding *blâsen* "blazen" gevolgd door de prepositie *ûf* "op", zodat "das Instrumentenspiel räumlich eingegrenzt ist: auf der Holunderflöte spielen" (Relleke 1980: 56).
Uit het citaat, *Dar nâch ein holrblâser sluoc/ ein sumber meisterlîch genuoc* (VrD 165,25), blijkt dat door één en dezelfde musicus twee instrumenten worden bespeeld.

komb: Opvallend is de kombinatie *holerfloite-sumber* (4 x); waarschijnlijk is de *holerfloite* een éénhandsfluit, die samen met de *sumber* wordt bespeeld (VrD 165,25). Vanwege deze relatie moet de *holerfloite* een kleine fluit met ten hoogste vier vingergaten zijn geweest.
De konklusie van Treder (1933: 26), "Die Epen erwähnen nur einmal *holre* und Trommel inmitten vieler andrer Instrumente", blijkt op basis van de gevonden kombinaties fout te zijn.
Slechts in één geval (Cro 22104) treedt de relatie *holerfloite-sumber* niet op; de *holerfloite* treffen we dan in kombinatie met de *gîge* aan.

Kombinaties tussen houtblaas- en slaginstrumenten komen voor wanneer de kontekst niet representatief is. Als dit wel het geval is, spelen er vaak *bustînen* mee (Žak 1979: 87). Dit laatste treffen we aan in de citaten - VrD 82,7 en 492, 4 - waarvan de kontekst een toernooi is.

1.7 HORN

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Rol	306	horn		blies		e	
Rol	3819	horn	clungen			7000	
Rol	3865	horn		blases		e	
Rol	5085	horn		blies		e	
Rol	5279	horn		plisen		e	+
Rol	5435	horn		blasen		e	
Rol	5482	horne	clungen			7000	+
Rol	5997	horn		plise		e	
Rol	6017	horn		geplas		e	
Rol	6683	horne		pliesen		60000	+
Rol	7581	horn		blisen		m	
Rol	7677	horn		blasen		e	
Rol	7935	horn		blisen		m	
Rol	7997	horn		blisen	3	m	
SaM	2082	hornelîn		blâsest		e	+
SaM	2658	hornelîn		geblâse		e	+
SaM	2666	hornelîn		blâsen		e	
SaM	2686	hornelîn		blies		e	
SaM	2756	horn		blies		e	+
WaV	144	hornes	duz/ erhelle/ erschelle			e	
Luc	66, 31	horn				e	
Luc	66, 32	horn		blasint		e	
AlH	10,414	horn			4	-	
AlH	12, 43	wisenthorn		.blies	3	e	+
AlH	22,745	horn		geblâsen		e	+
Tri	2770	hürnende	geschelle			-	
Tri	3194	hürne				-	
Tri	3196	hürn				-	
Tri	3202	hornelin				e	
Tri	3208	hornelin				e	
Tri	3209	hürnete				-	
Tri	3214	horn				m	

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Tri	3215	hürneten	ın sime done			-	
Tri	3246	horndône				-	
Tri	3248	hürnen	lute			-	
Tri	3253	hürnen				-	
Tri	3452	horn-	-geschelle/ dône			-	
Tri	3454	hürneten				-	
Tri	3482	gehürne				-	
Tri	3736	guldin horn				-	+
Tri	4044	horn	dôz/ sin stimme alsam			e	
Tri	16656	horn				e	
Tri	17321	horn				e	
MoC	863	horn		bliesen	3	m	+
LaN	157, 6	horn		bliess		e	
LaN	273, 14	hörner		blasen	2	m	
LaN	273, 27	hornern	gross gelut		2	m	
War	30, 2	horn	erschellet			e	+
War	54, 2	horn				4	
War	56, 5	horne				e	
War	57, 9	hornes	dôz			e	
War	59, 5	hornen				m	
War	59, 8	hornes	schal			e	
War	61, 1	horn	schalle	blêstu in		e	+
War	61, 4	horne		ruoft		e	
War	62, 2	horn	ein lützel schelle/ dôn			e	+
KaG	364	horn				e	+
KaG	377	horn		blaeset		e	+
KaG	397	horn				e	
KaG	553	horne				e	
KaG	4210	horn	klungen			700	
KaG	4214	horn		blies		e	+
KaG	4232	hornen	grôzer schal			m	
KaG	4727	horn		blâs		e	
KaG	4734	horn		blâs		e	+
KaG	4766	horn		geblâsen		e	
KaG	5082	hornen	grôz geschelle			m	+
KaG	5177	horn	schellen			e	
KaG	6103	horn		blies		e	
KaG	6542	horn		blâsen		e	+
KaG	7029	horn		bliese		e	
KaG	7039	horn		blâsen		e	+
KaG	7048	horn		blâsen		e	
KaG	7090	horn		blâse		e	+
KaG	7094	horn		bliez		e	
KaG	7133	horn		blaeset		e	+
KaG	7246	horn		geblies		e	+
KaG	7254	horn				e	+
KaG	7265	horn		blies		e	+
KaG	7882	horn		blâset		e	+
KaG	7896	horne				e	

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
KaG	7906	hornes	schalle			-	
KaG	7970	horn		blies		e	
KaG	7983	horn	schal	blasen		m	
KaG	8044	hornen				e	
KaG	8092	horn				e	
KaG	8103	horne				e	
KaG	8113	horn				e	+
KaG	9015	horn	erschellen			e	
KaG	9127	horn				e	
KaG	9132	horn				e	+
KaG	9373	horn	schalle	bliesen		m	
KaG	9470					e	
KaG	9477	horn				e	+
KaG	9707	horn				e	
Lau	1544	horn		blies		e	
ReU	508	horn		blasen		e	+
VrD	82, 7	hornes	dôz		5	-	
JuT	374, 2	horn	schalle	bliesen		e	
Loh	12	horn		schellet		e	+
Loh	18	horn				e	
UlA	395	horn	lût schallendem dôse	blasen		e	
UlA	405	hornes				e	
UlA	413	horn	erschellen			e	
UlA	712	horn	erschellen		3	e	+
UlA	715	horn	erschalte			e	
UlA	12743	horn	erclenget mit süesem schalle		2	m	+
UlA	21873	horn	erclenget		4	m	+
KtK	27516	horn		blâsen		e	+
KtK	28474	horn	erschellen			e	
KtK	28481	gehürnet		blies		-	
HeF	2421	hornzeichen hornten				m	
HeF	3562	horn		blâsen		e	+
HeF	3566	hürnet				-	
HeF	3567	hornschal	erdôz			e	
HeF	3573	hornzeichen horn				e	
HeF	3577	hornes	dôz			-	
HeF	4763	hornelîn		blies		e	
HeF	4765	horn-	-schal			-	
KaM A	401, 64	horn		blies		e	
KaM A	474, 58			blesen	3	m	+
ApT	1074	gehurn				-	+
ApT	3186	horen		pliesen	2	e	+
ApT	3450	gehurne		geplasen	2	-	+
ApT	7331	horen			4	-	
ApT	7331 A	horn			6	m	
ApT	7823	gehurne		plasent		-	+
ApT	10504	horen			5	-	

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
ApT	17763	hürnen			4	-	+
ApT	18866	gehurne	grossen schalle	pliess	3	-	+
ApT	19103	horen				e	+
ApT	19108	horen	erdoss/ laüd umassen gross	pliess		e	
ApT	20368	horen				e	+
GoZ	4667	horn			[3]	-	
KrL	1385	horn	irschalten			m	+
Apo	13225	horner				7	
Apo	13227	horner		gebliesen		m	
HuR	23784	schellehorn				e	+
JoW	5085	horn	dôz	blies		e	
JoW	5089	hürnen	lût			-	+
JoW	5091	horn				m	+
JoW	5093	horn	schelle			e	
JoW	5097	hürnen				-	
JoW	5098	horn		blies krefticlich		e	
JoW	5105	horn	erschellet			e	+
JoW	5145	horne				e	+
JoW	6475	hürnen	gedözze			m	
GHL	57, 34	horn				e	+

date: vanaf ca. 1148.

naam: *horn* (mhd.)
= MhH I 1339 "Horn"; Relleke (1980: 57) "Sammelbegriff".

hornelîn (mhd.)
= MhH I 1339 "kleines Horn".

wisent (ohd./ mhd.)
= AdH 390b, MhH III 943 "Bison(ochse), Büffelochse, Wisent"; vgl. *olifant*.

etym: AdH 139a, GLG 152a *cornu* (lat.); *wisenthorn* is een samentrekking van *wisent* en *horn*.

glda: De meeste geluidsaanduidingen wijzen in de richting van een grote geluidsomvang. We treffen vormen van de mhd. werkwoorden *erhellen*, *erschellen* "doen weerklinken, doen weerschallen", *erdôzen* "schallen, klinken" en *irschallen* "weerschallen" aan. Ook de substantieven *gelût* "geluid" en *schal* "geschal, luide toon, schal" duiden in de richting van een grote geluidsomvang, te meer omdat deze aanduidingen vaak zijn voorzien van het adjectief *grôz* "groot, machtig, vol": *gross gelût*, *grôzer schal*, *laüd unmassen gross*.

Daarnaast komen meer algemene aanduidingen voor, zoals het werkwoord *klingen* "klinken" en het substantief *dôn* "melodie". De aanduiding *dôn* moet in dit verband worden gezien als een ritmische variant van het *horn*signaal (Treder 1933: 17).

Eén citaat geeft een metafoor te zien, waarbij het geluid van de horn wordt vergeleken met de menselijke stem, *sîn stimme alsam ein horn dôz* (Tri 4044).

spld: Als speelaanduidingen vinden we het mhd. werkwoord *blâsen* "blazen".

In één citaat treffen we een beeldspraak aan; in plaats van het werkwoord *blâsen* wordt *ruofen* gebruikt, Er sprach: *Wiltu umbe der horne ruoft* (War 61,4).

komb: Relatief gezien komt het *horn* in weinig instrumentenkombinaties voor. De instrumentenkombinaties waarvan het *horn* deel uitmaakt vinden we vooral in de aerofonen en membranofonenrubriek.

De kombinatie *horn-bustne* blijkt bijzonder geliefd te zijn. Daarnaast komen ook kombinaties met andere blaasinstrumenten voor *(phîfe, schalmîe)*. Eén keer maakt ook de *gîge* deel uit van een kombinatie. Bovenal is het *horn* een jachtmuziekinstrument (signaalfunktie). De kombinaties van het *horn* en andere instrumenten dienen dan ook als opsommingen te worden gezien, niet als ensembles. De opsommingen dragen bij aan een glansvolle beschrijving van de kontekst. Het *horn* is één van de weinige instrumenten die door voorname personen worden bespeeld (Tri 3208; Rol 306, 5085).

aant: In vijf citaten wordt een konkreet aantal instrumenten genoemd: *siben tusint horne da vore clungen* (Rol 3819); *siben tusent horne/ vor im clungen* (Rol 5482); *sechzec tusent horne/ pliesen si da vorne* (Rol 6683); *siben hundert horn dâ klungen* (KaG 4210); *siben engle, die ich do irsach/ die siben horner trugen* (Apo 13225).

rijm:

(Rol 5279)	horn : zorn.
(Rol 5482)	zorne : horne.
(Rol 6683)	horn : vorne.
(SaM 2082)	sîn : hornelîn.
(SaM 2658)	dîn : hornelîn.
(SaM 2756)	horn : hôchgeborn.
(AlH 12,43)	wisenthorn : bevorn.
(AlH 22,745)	horn : bevorn.
(Tri 3736)	hôchgeborn : horn.
(MoC 863)	horn : zorn.
(War 30,2)	zorn : horn.
(War 61,1)	horn : zorn.
(War 62,2)	zorn : horn.
(KaG 364)	verlorn : horn.
(KaG 377)	horn : zorn.
(KaG 4214)	erkorn : horn.
(KaG 4734)	gesworn : horn.
(KaG 5082)	ûzerkornen : hornen.
(KaG 6542)	zorn : horn.

(KaG 7039) horn : gesworn.
(KaG 7090) zorn : horn.
(KaG 7133) horn : verlorn.
(KaG 7246) wolgeborn : horn.
(KaG 7254) zorn : horn.
(KAG 7265) horn : gesworn.
(KaG 7882) erkorn : horn.
(KaG 8113) horn : geborn.
(KaG 9132) verlorn : horn.
(KaG 9477) horn : zorn.
(ReU 508) gesworn : horn.
(Loh 12) zorn : horn.
(UlA 712) gesworn : horn.
(UlA 12743) horn : erkorn.
(UlA 21873) horn : sporn.
(KtK 27516) erkorn : horn.
(HeF 3562) hôchgeborn : horn.
(KaM A474,58) verlorne : horne.
(ApT 1074) turn : gehurn.
(ApT 3186) horen : zoren.
(ApT 3450) turne : gehurne.
(ApT 7823) gehurne : turne.
(ApT 17763) türnen : hürnen.
(ApT 18866) turne : gehurne.
(ApT 19103) geporen : horen.
(ApT 20368) geporen : horen.
(KrL 1385) horn : geborn.
(HuR 23784) ôrn : schellehorn.
(JoW 5089) hörnen : zörnen.
(JoW 5091) horn : verborn.
(JoW 5105) horn : geborn.
(JoW 5145) horne : hochgeborne.
(GHL 57,34) verlorn : horn.

1.8 KRUMP HORN

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
ApT	18807	krumpen horn			2	e	+

date: 1300-1310.

naam: *krump horn* (mhd.)
= Riedel (1959: 279) "Krummhorn, Tierhorn".

Dat het instrument daadwerkelijk een "Krummhorn" zou zijn is weinig aannemelijk, omdat het een onderdeel vormt van een oorlogsuitrusting (Riedel 1959: 279). Het ligt daarom meer voor de hand dat er een *krumpez horn* "kromme hoorn, dierhoorn" wordt bedoeld. Ook het klankvolume van een dierhoorn past beter bij oorlogshandelingen als dat van een "Krummhorn".

etym: Onbekend; samentrekking van *krump* en *horn*.

komb: Het *krump horn* wordt in hetzelfde citaat samen met een *bustîne* genoemd, *Der reich kunig drang auf das wal/ di pusawn vor im hal/ mit seinem krumpen horen* (ApT 18807). Hier kan echter niet worden verondersteld dat beide instrumenten ook daadwerkelijk in één ensemble samenspelen. Het citaat geeft een ruimtelijke scheiding te zien, *di pusawn vor im hal*. De *bustîne* gaat hier aan een belangrijke persoonlijkheid vooraf en heeft een representatieve funktie. De mededeling, *mit seinem krumpen horen*, is passief en geeft geen duidelijkheid of het instrument al dan niet bespeeld wordt.

rijm: (ApT 18807) horen : geporen.

1.9 OLIFANT

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Rol	6054	oliuanten	scal so groz	plasen		e	+
Rol	6673	oliuanten		blies		-	+
Rol	7772	oliuanten	stimme	blas		-	+
Rol	7937	oliuantes	stimme/ lutte			e	
Rol	8014	olivanten		blaset		e	+
Wil	447, 2	olifant		blies		e	+
KaG	372	olivant		blaeset		e	+
KaG	7887	olifant		blies		e	+
KaG	8126	olifant				e	
KaG	9375	olifanden				e	+
KaG	9473	olifande	schal/ dôz			-	
KaG	9704	olifandes	schal	bliesen		e	
KaM A	475,26	olyuanden		bleset		e	+

date: vanaf ca. 1148.

naam: *olifant*, *oliuante* (mhd.)
= MhH II 154 "das Horn Rolands"; Relleke (1980: 65) "ein Horn aus Elfenbein".

Diverse citaten leveren het taalkundig bewijs dat de *olifant* inderdaad een *horn* is; (KaG 372) *der hât er selbe alsô genant/ daz horn heizet Olivant;* (KaG 7887) *dô blies der degen Ruolant/ sîn horn, daz hiez Olifant;* (KaG 8126) *sîn horn Olifant er nam;* (KaG 9704) *sie bliesen diu horn über al/ des guoten Olifandes schal;* (KaM A 475,26) *we bleset dat horn Olyuanden.* In het citaat - Wil 447,2 - treffen we een vergelijking aan tussen het *horn* en de *olifant*; *Bernhart von Brubant/ blies ein horn, daz Olifant/ an Ruolandes munde/ nie ze keiner stunde/ an decheiner stat sô lûte erhal.*

Het is opmerkelijk dat Relleke (1980: 66) van mening is dat de *olifant* het enige muziekinstrument in de mhd. literatuur is dat een naam draagt. Mijns inziens is het instrument genoemd naar het dier waarvan het materiaal afkomstig is: de olifant. Een soortgelijk principe vinde we bijvoorbeeld bij de *swegel (= swegilbein)* en de *holer (= holerfloite).*

etym: Relleke (1980: 65) *elephantum* (lat.), *olifant* (ofr.)

glda: De aanduidingen bestaan uit de mhd. substantieven *dôz* "geschal" en *schal* "schal, luide toon". Ook treffen we een vorm van het mhd. *lûten* "weerklinken, luiden" aan.
In twee citaten vinden we een metafoor. Het geluid van de *olifant* wordt vergeleken met het geluid van een stem, *blas du Oliuanten:/ gehorent di haiden sine stimme* (Rol 7772); *di suze Oliuantes stimme* (Rol 7937).

spld: Als speelaanduiding treffen we alleen vormen van mhd. werkwoord *blâsen* "blazen" aan.

komb: Kombinaties met andere instrumenten ontbreken. Vanwege de signaalfunktie (de *olifant* is geen melodie-instrument) is de *olifant* weinig geschikt om met andere instrumenten samen te spelen.

We treffen het instrument voornamelijk aan bij gevechten tussen heidenen en christenen. De *olifant* is een instrument dat door ridders en in het bijzonder door Roland wordt bespeeld.

rijm:

(Rol 6054)	hanten : oliuanten.
(Rol 6673)	oliuanten : rante.
(Rol 7772)	hanten : oliuanten.
(Rol 8014)	anden : olivanten.
(Wil 447,2)	Brabant : olifant.
(KaG 372)	genant : olivant.
(KaG 7887)	Ruolant : olifant.
(KaG 9375)	Olifanden : Ruolanden.
(KaM A475,26)	anden : olyuanden.

1.10 ORGEL

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
OtE	V. 23,197	ôrgana		fuarit		-	
Not	3.340, 7	organum				e	
Joh	26, 10	orgenen			4	-	
Ene	13163	orgeln			4	-	
JuT	371, 3	orgel	sanc			e	
Mar	1407	orgen			2	-	
HuR	5865	orgeln				m	
HuR	19769	orgeln	süezer dôn/ hellent schôn		3	-	
GHL	156, 1	organiste				m	+
GHL	1369, 44	organa				-	+

date: vanaf eind 9e eeuw.

naam: *organa* (ohd./ mhd.)
= AdH 224a, MhH II 165 "Orgel".

organiste (mhd.)
= MhH II 165 "Organista".

organum (ohd.)
= Riedel (1959: 102) "eine Orgel; eine bestimmte Art des mehrstimmigen Singens; eine allgemeine Benennung für 'Musikinstrument'".

orgel, orgen (ohd./ mhd.)
= AdH 224a, MhH II 166 "Orgel".

orgeln (ohd./ mhd.)
= AdH 224a, MhH II 165 "orgeln, die Orgel spielen".

etym: MhH II 165 *organa* (ohd.); Relleke (1980: 128) *organum* (lat.)

glda: De geluidsaanduidingen zijn vormen van de mhd. werkwoorden *singen* "zingen" en *hellen* "doen klinken, doen weerklinken".
Het citaat - JuT 371,3 - is een metafoor waarin de klank van het *orgel* wordt vergeleken met de zangkunst, *"Ein orgel sanc da ma zv hohgeziten"*. (Het hier genoemde *orgel* is echter geen orgel in de normale betekenis van het woord. In de wetenschappelijke literatuur wordt het instrument meestal aangeduid als "Musikautomat" (Riedel 1959: 224; Treder 1933: 29) of "Orgelbaum" (Riedel 1959: 225). De basis voor de mhd. beschrijvingen schijnt te worden gevormd door een soortgelijk instrument dat toebehoorde aan de Byzantijnse keizer Theophilo I. Een overeenkomstige beschrijving treffen we aan in het citaat - LaA 6016 -. Mogelijk hebben deze orgelachtige instrumenten ook een symbolische betekenis (vgl. Riedel 1959: 225).
Een positieve waardering van het orgelgeluid treffen we aan in, *Glocken und orgeln süezer dôn/ hellent* (...) *schôn* (HuR 19769).

spld: De aanduiding *fuarit* heeft een algemeen karakter. Het is een vorm van het ohd. werkwoord *fuoren* "doen bewegen, leiden".

komb: We treffen het orgel steeds in kombinatie met snaarinstrumenten aan. In het citaat - OtE V.23,197 - wordt het *orgel* voor de snaarinstrumenten genoemd, in - GHL 156,1 - erna.

rijm: (GHL 156,1) organiste : liste.
(GHL 1369,44) psalteria : organa.

1.11 PHÎFE

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
JiF	29	phîffin			[2]	-	+
Rol	7997	phifen		blisen	3	m	
Ene	12848	pîpen			3	-	
Ene	13161	pîpen			4	-	
AlH	1,1340	phîfen				e	
AlH	1,1343	phîfen		grîfen		e	+
AlH	1,1355	phîfen				-	+
AlH	1,1365	phîfen				-	
AlH	1,1414	phîfen				-	
AlH	1,1418	phîfen				e	
AlH	12, 39	phîfen	schal		2	-	
AlH	23, 259	phîfen		sanc ûf phîfen rôre		-	
AlH	23, 262	phîfen	schal		2	-	
AlH	24, 13	rôrphîfen	sûze galme	grîfen		e	+
AlH	24, 26	phîfen		stôzen in		-	
AlH	32, 218	phîfen	schal	grîfen		e	+
MoC	869	phîfen			3	-	
NeR	48, 2	pfiffen			2	2	+
LaN	213, 29	pfiffen	grûweliche stymme			30	
LaN	213, 31	pfiffen				m	
LaN	213, 34	pfiffen		bliesen		m	
Kud	49, 4	phîfen			[2]	-	
Lau	1016	pfifaere			3	-	+
KtK	28205	phîfen			3	-	+
KwT	711	gephîfet			3	-	+
Bus	352	pfîfen			3	-	
Bus	1050	pfîfen			3	-	
DaP	246, 23	pfiphen		blis in		e	
KaM A	400, 11	pyffen		bleysen	2	m	
KaM A	474, 59	pyffen		blesen	3	m	
ApT	17764	pfeyffen			4	-	
ApT	17927	pfeyffen			2	m	+
ApT	18851	pfeyffen			2	m	+
Jun	1369	pfîfen			2	m	
Jun	1648	pfîfen			2	m	
JoW	9702	pfifen	schellen		3	m	+
JoW	14783	pfiffen	schelt uf	grîfen	2	-	+
GHL	372, 39	pfifen				e	
LiS	3.407, 301	pfiffen			2	-	+

date: vanaf 1100-1130.

naam: *phîfe* (mhd.)
= MhH II 243 "Blasinstrument, Pfeife"; Relleke (1980: 68) "Sammelbezeichnung für mehrere Pfeifeninstrumente".

phîfen (mhd.)
= MhH 244 "blasen, pfeifen".

etym: Relleke (1980: 68) *phîfa* (ohd.), *fistula* (lat.)

glda: De meeste geluidsaanduidingen benadrukken het schelle geluid van de phîfe door middel van de mhd. werkwoorden *schallen*, *schellen* "(doen) schallen". Daarnaast komen uitdrukkingen voor waaruit een positieve als een negatieve waardering voor het *phîfe*geluid blijkt: (AlH 24,13) *sûze galme* "lieflijke galm", (LaN 213,29) *grûweliche stymme* "huiveringwekkende stem". Bovendien is er in dit laatste citaat sprake van een metafoor.

spld: De speelaanduidingen voor de *phîfe* worden gevormd door de mhd. werkwoorden *blasen* "blazen", *grîfen* "grijpen" en *stôzen* "stoten". Het werkwoord *grîfen* wijst op de vingers die de gaten van het instrument afsluiten; ; (AlH 32,218) *mit sînen vingern grîfen/ begunde er uf der phîfen/ die hate hündert rôren*. Mogelijk is het werkwoord *stôzen* een synoniem voor het werkwoord *blâzen:* (AlH 24,26) *sîne phîfen stôzen în*. In enkele citaten (AlH 24,26: DaP 246,23) zijn de werkwoorden voorzien van de mhd. prepositie *in* "in". Deze geeft te kennen dat er sprake is van een ruimtelijke verhouding; de lucht wordt namelijk van boven in het instrument geblazen (Relleke 1980: 350).

Een metafoor m.b.t. de zangkunst laat de speelaanduiding van het citaat (AlH 23,259) zien, *sanc ûf phîfen rôre* "zong op de buis van de *phîfe*".

komb: Opvallend is de frekwentie waarmee de *phîfe* in één kombinatie met de *trumbe* voorkomt. Daarnaast treffen we kombinaties met andere slaginstrumenten aan. Vaak vinden we deze bij feestelijke gebeurtenissen (ontvangsten, toernooien).

Wanneer de kontekst een gevechtsscène is, treffen we naast de *phîfe* ook de *busîne* aan. Opvallend hierbij is dat in vrijwel alle citaten, waar sprake is van de relatie *phîfe-busîne*, slaginstrumenten afwezig zijn; een uitzondering hierop vormt het citaat (JoW 9702) waar de *pûke* aan de kombinatie is toegevoegd.

In acht gevallen is er sprake van een kombinatie tussen de *phîfe* en snaarinstrumenten; deze treffen we uitsluitend aan bij feestelijke gelegenheden.

aant: In twee citaten is er sprake van een konkreet aantal instrumenten (NeR 48,2) *zwêne vor im pfiffen/ der drite den sumber sluoc;* (LaN 213,29) *Er segent sich und entschloss den schryn/ darinn stunden wol drissig pfiffen*. In dit laatste citaat is *drissig pfiffen* een metafoor voor dertig boze geesten.

rijm: (JiF 29) rottin : phîffin.
(AlH 1,1343) phîfen : grîfen.
(AlH 1,1355) phîfen : enslîfen.
(AlH 24,13) grîfen : rôrphîfen.
(AlH 32,218) grîfen : phîfen.
(NeR 48,2) gesliffen : phiffen.
(Lan 1016) gîgaere : pfifaere.
(KtK 28205) phîfen : slîfen.
(KwT 711) gephîfet : begrîfet.
(ApT 17927) pfeyffen : greyffen.
(ApT 18851) pfeyffen : greyffen.
(JoW 9702) grifen : pfifen.
(JoW 14783) pfiffen : grifen.
(GHL 372,39) flieffen : pfifen.

1.12 PLATERSPIL

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
ApT	10504	plater spil			5	-	+
HuR	12462	platern				-	
SeH	14,49	blâterphîfen				-	+

date: ca. 1300-1352.

naam: *blâterphîfen* (mhd.)
= AdH 37b, MhH I 300 "Dudelsackpfeife".

plâter-spil (mhd.)
= AdH 37b, MhH III Nachträge 90 "Spiel auf dem Dudelsacke"; Riedel (1959: 244) "eine besondere Abart des Dudelsackes".

etym: Onbekend.

komb: Er is slechts één kombinatie overgeleverd waarin *plâter-spil* wordt genoemd. De opgesomde instrumenten maken deel uit van een alta-ensemble zodat, gezien het klankkarakter van de overige instrumenten, verondersteld mag worden dat *plâter-spil* eveneens een luide klank heeft gehad.

rijm: (ApT 10504) plater spil : vil.
(SeH 14,49) blâterphîfen : entslîfen.

1.13 RÔR

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
AlH	24,13	rôrphîfe				-	+
ApS	18117	valscheu rôr		pfıfen	3	6	+
ApT	17840	valsches rôr		pfeyffen	3	6	+
GoZ	4673	flach ror			[2]	-	
HuR	12458	blâsen und ein rôr				-	+

date: vanaf 1210.

naam: *blâse und ein rôr* (mhd.)
= MhH II 486 "Dudelsack"; vgl. *stîve*.

flach rôr (mhd.)
= Riedel (1959: 283) "vielleicht eine spezielle Benennung für die Querflöte".

rôr (mhd.)
= MhH II 486 "Rohr".

rôrphîfe, valschez rôr (mhd.)
= MhH II 488 "Rohrpfeife"; Relleke (1980: 70), Riedel (1959: 272) "Schalmei"; vgl. *schalmîe*.

valsch, walsch (mhd.)
= MhH III 652 "welsch: italienisch, französisch, romanisch, deutet auf die romanischen Länder als Herkunftsraum".

etym: Relleke (1980: 70) *calamus* (lat.), *chalemie* (ofr.)

spld: Alle speelaanduidingen betreffen het mhd. werkwoord *phîfen* "fluiten". Uiteraard geldt dit met name voor de als "Rohrpfeife" aangeduide instrumenten.

komb: Beide citaten (Aps 18117 en ApT 17840) laten een kombinatie zien tussen *valschez rôr* en de snaarinstrumenten *videl* en *zitôl*.
Het citaat (GoZ 4673) is een grote opsomming van instrumenten die spelen bij de ontvangst van Jezus in de hemel. Het in dit citaat genoemde *flach rôr* komt in kombinatie met de *schalmîe* voor. Het gehele citaat toont veel parallelle kombinaties.

aant: Twee citaten noemen een konkreet aantal instrumenten, *sehs phifen valscheu/ valsches rôr* (ApT 17840 en ApS 18117).

rijm: (AlH 24,13) grîfen : rôhrphîfen.
(ApS 18117) valsches rôr : schwartzen môr.
(ApT 17840) valsches rôr : schwartzen môr.
(HuR 12458) tôr : rôr.

1.14 SCHALMÎE

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
VrD	492, 5	schalmyen	schal		4	m	
UlW	192, 25	schalmîn			3	-	+
UlW	339, 7	tschalmîn			3	-	+
Vir	1085, 4	schalmîen			4	m	
UlA	716	schalmîen	hel		2	-	
ApT	2196	schalmyren			2	-	+
ApT	3185	schalmayer	schal	pfiffen	2	m	
ApT	7331	schalmeyen	schal		4	m	+
ApT	7331 A	schalmeyen			6	m	+
ApT	7462	schalmayen	doss		3	-	
ApT	10503	schalmayen			5	-	
ApT	12380	schalmeyn			2	-	+
ApT	17764	schalmeyen			4	-	+
ApT	17931	schalmein			2	-	
ApT	18708	schalmein		pliess	2	m	
ApT	18867	schalmeyn	grossen schalle	pliess	3	-	
GoZ	4673	schameyen			[2]	m	
HuR	5860	schalmîen			3	m	+
HuR	23780	schalmeier			3	-	
JoW	8127	schalmy	gedözze		3	e	
JoW	8832	schalmyen	schellen		4	m	
JoW	14786	schalmi			2	e	
JoW	15592	schalmien	gelm		2	-	
JoW	17474	schalmyen			2	-	
JoW	18083	schalmien	doz		2	-	
DdM	123	schalmîen			3	-	

date: vanaf 1255.

naam: *schalmey*, *schalmîe*, *schalmy* (mhd.)
= AdH 256a. MhH II 645 "Rohrpfeife, Schalmei"; vgl. *rôhrphîfe*, *valschez rôr*.

schalmîen (mhd.)
= MhH II 645 "auf der Schalmei blasen".

schalmîer (mhd.)
= MhH II 645 "Schalmeibläser".

etym: Relleke (1980: 70) *chalemel*, *chalemie* (ofr.), *calamus* (lat.)

glda: Het luide karakter van het instrument wordt benadrukt door woorden als *doz*, *gedözze*, *schal*, *schellen* "geschal, schallen" en *gelm* "galm". Daarnaast komt de meer algemene aanduiding *hel* "klank" voor.

spld: We treffen twee verschillende speelaanduidingen aan. De gebruikte mhd. werkwoorden zijn *phîfen* "fluiten" en *blâsen* "blazen".

komb: De *schalmîe* komt in alle citaten in kombinatie met andere instrumenten voor.

Het meest frekwent zijn de kombinaties tussen de *schalmîe* (en andere blaasinstrumenten) en diverse slaginstrumenten (*schalmîe-tambûr* 8 x). Er wordt telkens slechts één slaginstrument per kombinatie genoemd, terwijl vaak meerdere blaasinstrumenten worden vermeld. In vier gevallen komt alleen de kombinatie *schalmîe*-slaginstrument voor. Een kombinatie tussen *schalmîe*, *busîne* en een slaginstrument treffen we vooral bij gevechtsscènes veelvuldig aan. Als de kontekst buiten de gevechtssfeer ligt, spelen andere instrumenten dan de *busîne* mee. Twee keer komt de kombinatie *schalmîe-busîne*-snaarinstrument voor (Vir 1085,4; ApT 7462); het voorkomen van een dergelijk ensemble wordt door Žak (1979: 79) ontkend.

rijm:

(UlW 192,25)	schalmîn : künigin.
(UlW 339,7)	tschalmîn : sîn.
(ApT 2196)	schalmyren : vieren.
(ApT 7331)	schalmyen : schrein.
(ApT 7331 A)	schalmeyen : schrein.
(ApT 12380)	schalmeyn : freien.
(ApT 17764)	schalmeyen : schreyen.
(HuR 5860)	schalmîen : schrîen.

1.15 STÎVE

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Par	764, 27	stîven			4	-	+

date: ca. 1200 - 1210.

naam: *stîve* (mhd.)
= MhH II 1206 "ein Blasinstrument"; Relleke (1980: 134) "Dudelsack"; vgl. *rôr (blâse und ein rôr)*.

etym: MhH II 1206 *estive* (ofr.); Treder (1933: 26) *estiva, esteve* (ofr.)

komb: De *stîve* komt in ééń kombinatie voor met andere blaasinstrumenten *(busîne, floite)* en de *tambûr*; deze kombinatie is een opsomming van instrumenten die bij de ontvangst van een koning musiceren.

rijm: Hoewel het instrument deel uitmaakt van een eindrijm, is het niet aannemelijk dat de *stîve* genoemd is vanwege rijmdwang omdat het instrument slechts één keer in de mhd. literatuur voorkomt.

(Par 764,27) stîven : Arnîven.

1.16 SWEGEL

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
OtE V.	23,198	suégala			[3]	-	+
Not	1.857, 18	suégalâ				-	
Not	1.857, 24	suégelûn				-	
Not	1.858, 1	suégelûn				-	
JiF	27	swegilbeinîn			[2]	-	+
BaJ	255, 20	swegeln			3	-	
HuR	5860	swegeln			3	-	
HuR	20212	swegeln			2	-	
HuR	23780	swegeler			3	-	

date: vanaf 871.

naam: *suégala* (ohd.)
= AdH 290b "eine Art Flöte, Röhre".

swegel (mhd.)
= MhH II 1349 "eine Art Flöte", Knochenrohr als Pfeife".

swegeln (mhd.)
= MhH II 1350 "auf der Swegelen blasen".

swegelbeinîn (ohd.)
= AdH 290b "eine Flöte von Bein"; (materiaalindikatie).

etym: GLG 68c *barbitus*, 237a *fistula*, 509c *sambuca*, 582c *tibia* (lat.); MhH II 1350 *sviglôn* (got.)

komb: De *swegel* komt hoofdzakelijk voor in kombinaties tussen blaas- en snaarinstrumenten. Dat de *swegel* een éénhandsfluit zou kunnen zijn die men "ebenfalls fast nur in Verbindung mit der Trommel (...) findet" (Treder 1933: 26), is uit de bestudeerde citaten niet af te leiden; deze veronderstelling wordt des te meer afgezwakt omdat we slechts twee citaten uit de mhd. periode kennen die een kombinatie tussen de *swegel* en een slaginstrument te zien geven.

De konteksten waarbinnen de instrumenten worden genoemd tonen een gevarieerd beeld en vallen buiten de representatieve- of gevechtssfeer.

rijm: (OtE V.23,198) fídula : suégala.
(JiF 27) swegilbeinîn : lyrin.

1.17 TRUMBE, zie 3.6

1.18 WÎCHORN

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Rol	331	wic horn		blisen		m	+
Kai	10062	wîchorn		bliesen		m	
KaG	803	wîchorn		bliesen		m	+
KaM A	401,47	wachorn		bleysen		m	+

date: vanaf 1148.

naam: *wîchorn* (mhd.)
= MhH III 818 "Schlachthorn"; vgl. *herhorn*.

wîc (mhd.)
= MhH III 814 "Kampf,Krieg".

etym: Onbekend; samentrekking van *wîc* en *horn*.

glda: De konklusie van Relleke, "Vom *herhorn* unterscheidet sich das *wîchorn*, (...), nur durch die grössere Form und den dadurch bestimmten lauteren und dröhnenderen Klang" (1980: 67), is door het ontbreken van geluidsaanduidingen niet uit de citaten af te leiden.

spld: We treffen in alle citaten het mhd. werkwoord *blâsen* "blazen" aan.

komb: Ontbreken. Het *wîchorn* is bij uitstek een solo-instrument en treedt voornamelijk op bij gevechtsscènes. Als oorlogshoorn speelt het instrument een rol in de strijd tussen de christenen en de heidense volkeren.

aant: In alle citaten worden er meerdere *wîchorn* geblazen.

rijm: In drie citaten rijmt wîchorn op *zorn* "toorn, woede":

(Rol 331) wic horn : zorn.
(KaG 803) wîchorn : zorn.
(KaM A 401,47) wachorn : zorn.

2.1 GÎGE

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Not	3.340, 17	gigihte				-	
Joh	26, 9	gîgen			4	-	
Jud	392	gîge			5	-	+
WaV	62, 17	gîgen				e	+
Lan	262	gîgen			3	-	+
Lan	2678	gîgen			3	-	
AlH	12, 41	gîgêre			3	m	+
Tri	7568	gîgen			4	-	+
Tri	11365	gîge			2	e	
Cro	22104	gîgen			[2]	e	+
NeR	18, 20	gîgen			2	e	
Kud	49, 4	gîgen			[2]	-	
Lau	1015	gîgaere			3	m	+
RuW	33153	gigin			3	-	
Vir	963, 3	gîgen			3	-	
Vir	1092, 2	gîgen			3	-	
WeH	924	gîgen				e	
KtK	126	gîgen			3	-	+
KtK	23195	gîgen			3	-	+
KtK	49154	gîgen			2	-	
ApT	2198	geygen			5	-	+
ApT	3499	geygen			2	-	+
ApT	5973	geygen			2	-	+
ApT	13177	geygen			2	-	+
GoZ	4666	gigen			[2]	-	+
MaR	978	gîgen	süezes dônes		3	-	+
WLh	195, 2	gigen				e	
WLh	200, 19	gigen				e	+
HuR	2338	gîget				-	
HuR	5857	gîgen			3	-	+
HuR	9455	gîgen			4	-	+
HuR	16201	gîgen			5	-	+
HuR	16507	gîger				-	
GHL	301, 42	gîge			4	e	+

date: vanaf ca. 1000.

naam: *geyge*, *gîge* (ohd./ mhd.)
= AdH 112b, MhH I 1013 "Geige".

geygen, *gîgen* (ohd./ mhd.)
= AdH 112b, MhH I 1014 "geygen".

gîgaere, *gigêre*, *gîger* (mhd.)
= AdH 112b, MhH I 1013 "Geiger".

etym: Onbekend; Fryklund (1917: 99) *gigja* (Noors).

glda: Alleen de aanduiding *süeze dôn* "lieflijke melodie" geeft informatie over het geluid van de *gîge*.

komb: Het merendeel van de kombinatie komt voor tussen instrumenten uit de chordofonen rubriek. Er bestaat vooral een nauwe relatie tussen de *gîge* en de *harpfe*. Deze instrumenten treffen we in 21 gevallen binnen een kombinatie aan; in minder dan de helft van deze gevallen maken ook andere snaarinstrumenten deel uit van de kombinaties, resp.: *rotte* (9 x); *lîre* (7 x); *seitspil* en *videl* (2 x).

Een grote populariteit blijkt de *gîge* met name in de 13e eeuw te krijgen (Steger 1971: 15). De *gîge* speelt voornamelijk bij feestelijkheden, als begeleiding van dans, *swer tanzen welle nach der gîgen* (WaV 62,17); *die da kunnen tretten nah der gigen (...) da ist ein gelopter tanze* (WLh 200,19).

In enkele gevallen wordt de *gîge* ook samen met instrumenten uit andere rubrieken binnen één citaat genoemd. Zeer opvallend hierbij is het citaat waar sprake is van *gîgêre unde bûsinêre* (AlH 12,41). Hoewel deze samen worden genoemd, is het niet waarschijnlijk dat ze ook samen hebben gemusiceerd. Men moet hen daarom zien als deel van een opsomming die de grootsheid van het gebeuren moet weergeven.

Het citaat, *ir gîge und ir rotte* (Tri 11365), moet in het kader van de kontekst als symbolisch worden gezien. Het heeft hier de betekenis "ihr Spielball" (Tri 11365 voetnoot).

rijm:

(Jud	392)	gîgen : lîren.
(WaV	62,17)	gîgen : stîgen.
(Lan	262)	swîgen : gîgen.
(AlH	12,41)	gîgêre : bûsinêre.
(Tri	7568)	swigen : gîgen.
(Cro	22104)	gîgen : swîgen.
(Lau	1015)	gîgaere : pfîfaere.
(KtK	126)	nîgen : gîgen.
(KtK	23195)	gîgen : sîgen.
(ApT	2198)	neygen : geygen.
(ApT	3499)	geygen : neygen.
(ApT	5973)	geygen : geschweygen.
(ApT	13177)	geygen : neygen.
(GoZ	4666)	swigen : gigen.
(MaR	978)	gîgen : geswîgen.
(WLh	200,19)	gigen : swigen.
(HuR	5857)	gîgen : swîgen.
(HuR	9455)	gîgen : swîgen.
(HuR	16201)	gîgen : swîgen.
(GHL	301,42)	gîge : nîge.

2.2 HARPFE

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
OtE V.	23,199	harpha			[2]	-	+
Not	3.340, 7	harpha				-	
Not	3.341, 16	harphen				-	
JiF	29, 1	harphin			[2]	-	
Joh	26, 9	herphin			4	-	
LaA	5169	harfen	clanc		2	e	
LaA	6055	harfen	clungen			e	
Jud	394	härphen			5	-	
Rot	167	harfen				e	
Rot	2519	harfere				e	
EiO	132	harfin			2	-	
EiO	1136	harfin				e	
EiO	1266	harfe				e	
SaM	2502	harpe		slug an		e	
SaM	3727	harpfen	der dôn vil lûte erclanc	rurte		e	
SaM	3760	harpfe	lûte erclanc	rurte		e	
Lan	262	harpfen			3	-	
Lan	2678	harpfen			3	-	
Par	623, 23	härpfe				e	
Par	623, 25	härpfen				e	
Par	663, 18	härpfen				e	
AlH	18, 38	harphen				e	
AlH	23, 2	harphen	klange			e	
AlH	23, 51	harphen				e	
AlH	23, 79	harphen				e	
AlH	23, 88	harphen	seiten klungen			e	
AlH	23, 98	harphe	dôn	rûrte		e	
AlH	23,264	harphe			2	e	+
AlH	24, 22	harfen	sûzecheit			e	
Tri	3508	harphaere				e	
Tri	3520	harphet				e	
Tri	3527	harphaer				e	
Tri	3538	harphen				e	
Tri	3543	harphe				e	
Tri	3544	harph				e	
Tri	3545	harphen		ruorte/ sluoc		e	
Tri	3566	harphte				e	
Tri	3587	harphen		in britûnscher wîse		-	
Tri	3616	harphete				-	
Tri	3619	harphaer				e	
Tri	3631	harphen				-	
Tri	3675	harphen			4	-	
Tri	3727	harphen			2	-	
Tri	7521	harphen	süeze clingen			e	
Tri	7522	harpfen				e	
Tri	7527	harpfete				-	
Tri	7544	harphete				-	

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Tri	7569	harphen			4	-	
Tri	7592	harphe				e	
Tri	7647	harphen	süezen klanc			e	
Tri	7648	harphen				e	
Tri	7669	harphet				-	
Tri	7679	harphen		füeren		e	
Tri	7753	geharphen				-	
Tri	7803	harphen -spil				-	
Tri	7823	harphende				-	
Tri	7824	harphete				-	
Tri	7828	harphete				-	
Tri	7996	harphen		füeren	2	e	
Tri	8068	harphen -spil		sluoc	2	-	+
Tri	13283	harphen				e	
Tri	13290	harphen				e	
Tri	13299	harphen				e	
Tri	13301	harpiers				m	
Tri	13312	harphe				-	
Tri	13324	harphete				-	
Tri	13352	harphest				-	
Tri	13354	harphe				-	
Tri	13362	harphen -spil				e	
Tri	13367	harphen				e	
Tri	13420	harphen		füere		e	
Tri	13449	harphen			2	-	
Tri	14956	harphe			2	e	
Tri	17210	harphen	senelſchen klingen			-	
Tri	17214	harpheten				-	
Tri	17218	harphen				e	
Tri	17223	harphen	klanc			e	
BaJ	255, 20	harphen			3	-	
Cro	16927	harpfen	clanc		3	-	
Cro	22090	harpfen	erklanc			-	
Kud	49, 1	harphen			[3]	-	
Lau	1016	harpfaere			3	-	
RuW	10985	harpfinde	klingende			-	
RuW	19521	herpfen				e	
RuW	19527	harpfe	suzen donen klang			e	
RuW	19939	harphin				e	
RuW	23898	harpfin				e	
RuW	23924	harfen			2	-	
RuW	24314	herffen				e	
RuW	24323	herpfen				e	
RuW	24452	harpfen				e	
RuW	33153	herphin			3	-	
MaB	4, 8	herpfen			6	-	
UlW	156, 28	harpfen			2	-	
UlW	195, 25	harpfen	lût gedoen		3	-	
UlW	254, 18	harpfen	lûte erklanc		3	-	
UlW	340, 25	harpfen -spil			2	-	

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
JuT	1807, 4	herpfen			3	-	
JuT	6078, 3	harpfen	suzzer doene klengen		4	-	
KwE	1847	harpfen				-	
Ros	253, 3	harpfen			2	-	
Vir	963, 3	harpfen			3	-	
Vir	1032, 5	harpfen-	-klanc			e	+
Vir	1089, 11	harpfen				-	
Vir	1092, 2	harpfen			3	-	
Loh	972	harpfen				-	
UlA	1963	harpfen		ruorten	2	-	
KtK	126	harpfen			3	-	
KtK	5451	harpfen	schal			e	
KtK	5974	harpfen			2	-	
KtK	13739	geharpfet			2	-	
KtK	15825	harpfend				-	
KtK	15859	harpfen			2	-	
KtK	16333	geharpfet			2	-	
KtK	19469	harphen			3	-	
KtK	23195	harpfen			3	-	
KtK	28162	harphen	in süezer stimme dône		2	-	
KtK	38928	geharpfet			2	-	
KtK	49154	harpfen			2	-	
ApT	1749	herpff				e	
ApT	1752	herpfen				e	
ApT	1764	herphett				-	
ApT	1771	herpffen		slug sy		e	
ApT	1785	herpfen				-	
ApT	1789	herpfen				e	
ApT	1914	herpfen		ruren		e	
ApT	2198	herpfen			5	-	
ApT	3499	herpfen			2	-	
ApT	5973	herpfen			2	-	
ApT	13176	herphen			2	-	
ApT	14990	herphen			2	e	
ApT	14994	herphen			3	e	
ApT	15893	herphen	sussen done			e	
ApT	15905	herphen		greyffen in		e	
ApT	15912	herphen				e	
ApT	15915	herphen				e	
ApT	15920	herphen	sussen clanck			e	
ApT	17906	herphen			2	-	
GoZ	4666	harpfen			[2]	-	
GoZ	4669	harpfen			[2]	-	
MaR	973	harpfen	süezer klanc			-	
MaR	978	harpfen	süezes dônes		3	-	
Apo	9688	harfen				-	
Apo	9707	harfen				e	
Apo	9736	harfe				e	
Apo	9743	harfen			2	e	
Apo	9745	harfen				e	
WLh	138, 8	geharpfet				e	
HuR	221	harpfen			3	-	

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
HuR	5817	harpfen	klanc			e	
HuR	5848	harpfen				-	
HuR	5857	harpfen			3	-	
HuR	9455	harpfen			4	-	
HuR	16203	harpfen			5	-	
HuR	19632	harpfet			3	e	
HuR	21702	harpfen			2	-	
JoW	13787	haerpfen			6	-	
GHL	155, 43	harpfen			3	-	
GHL	301, 43	harpfe			4	e	
PaH	11545	harfe			2	e	
LdG	118, 40	harpfen-	-klang		2	e	

date: vanaf ca. 870.

naam: *harfe*, *harfin* (mhd.)
= MhH I 1187 "Harfe".

harfen, *harpfen*, *harphen*, *herpfen*, *herphen* (ohd./ mhd.)
= AdH 125b, MhH I 1187 "auf der Harfen spielen, harfen".

harfere, *harpfaere*, *harphaere* (ohd./ mhd.)
= AdH 125b, MhH I 1187 "Harfner".

harpha (ohd.)
= AdH 125 b "Harfe"; Relleke (1980: 85) "Bezeichnung für alle Saiteninstrumente, dessen Saiten gezupft wurden".

Uit het citaat, *psalterium daz ist also ein lira. odar ein harpha. odar ein organum* (Not 3.340,6) blijkt eveneens een synoniem-gebruik in naamgeving ten aanzien van de *harpfe*.

etym: Relleke (1980: 84), Riedel (1933: 38) *harpha* (ohd.)

glda: Als geluidsaanduidingen treffen we de substantieven *dôn* "melodie" en *klanc* "klank" aan. Daarnaast komen vooral vormen van het mhd. werkwoord *klingen* "klinken" voor. In enkele gevallen zijn de aanduidingen voorzien van de gevoelsaanduiding *süeze* "lieflijk"; één keer is er sprake van *harfen sûzecheit* "de lieflijkheid van de harp". Deze gevoelsaanduidingen geven ons informatie omtrent de waardering van het *harpfe*-geluid.

In drie citaten wordt het adverbium *lûte* "luid" vermeld. In twee gevallen (UlW 195,28; 254,18) heeft dit niet uitsluitend op de *harpfe* betrekking maar ook op de andere instrumenten die tot de kombinatie behoren; in het citaat, *ein (tûtsche) harpfe trûg er in der hant/ die rurte er alsô sûze/ daz der dôn vil lûte erclanc* (SaM 3727), is dit wel het geval.

De opvatting van Treder (1933: 39) dat we ons het geluid van de *harpfe* "hell und zitternd" moeten voorstellen, is uit de bestudeerde citaten niet te konkluderen.

Het citaat, *mit harphen und mit lîren/ in süezer stimme dône* (KtK 28162), geeft een metafoor te zien, waarbij het geluid van de *harpfe* en de *lîre* wordt vergeleken met de melodie van een zangstem.

spld: De speelaanduidingen worden gevormd door de mhd. werkwoorden *füeren* "in beweging brengen, leiden", *grîfen* "grijpen", *rüeren* "tokkelen" en *slahen* "slaan".

De aanduiding *füeren* heeft een algemeen karakter en we treffen haar alleen nog aan in verband met het orgel (OtE V. 23,197). De werkwoorden *grîfen* en *slahen* zijn veelal voorzien van een prepositie, wat er op wijst dat er slechts bepaalde onderdelen van het instrument (snaren) worden bespeeld (Relleke 1980: 300).

Het citaat, *und harpfen sô ze prîse/ in britûnscher wîse* (Tri 3587), laat zien dat er een onderscheid wordt gemaakt ten aanzien van de speelwijze van de *harpfe* "op Bretonse wijze". Een soortgelijke mededeling treffen we aan in het citaat, *englisch harpfen und welisch videln* (UlW 156,28). Hoe deze verschillende speelwijzen in de praktijk tot uitdrukking werden gebracht, is uit de citaten niet af te leiden.

komb: De opvatting van Treder (1933: 40), "Sie (de *harpfe*) kommt in den Epen fast nur als Soloinstrument vor", blijkt onjuist. In het totaal komen in de mhd. literatuur 62 kombinaties met de *harpfe* voor.

De meeste kombinaties vinden we binnen de chordofonenrubriek (46 x). Van het totale aantal kombinaties, waarvan de *harpfe* deel uitmaakt, komen die tussen *harpfe-rotte* (28 x) en *harpfe-lîre* (20 x) het meest voor; gevolgd door de *gîge* (16 x), *seitspil* (13x) en *videl* (12 x). Opvallend is het geringe aantal kombinaties (4 x), tussen *harpfe-rotte-gîge*. De kombinatie *harpfe-rotte-videl* komt acht keer voor.

Buiten de chordofonenrubriek treffen we de *harpfe* in kombinatie met blaasinstrumenten *(busîne, floite, orgel, phîfe, swegel)* en slaginstrumenten *(sumber, tambûr* en *zimbel)* aan.

Het samenspel van een snaarinstrument en de *busîne* in één ensemble wordt door Žak (1979: 79) ontkend. Vaak moeten deze kombinaties worden gezien als opsommingen van instrumenten die weliswaar genoemd worden binnen bepaalde gebeurtenissen, echter bij het gebeuren verschillende funkties hebben (Žak 1979: 91).

De *harpfe* treffen we voornamelijk aan bij niet-representatieve gebeurtenissen (feesten, maaltijden, dansen, als muzikale eigenschappen aan bepaalde personen worden toegeschreven).

Het is één van de weinige instrumenten die door belangrijke persoonlijkheden worden bespeeld (o.a. Tristan, Orpheus, Apollo, Amfioon).

aant: De *harpfe* komt alleen in het enkelvoud of als werkwoordsvorm voor.

rijm: (OtE V. 23,199) hárpha : rótta.
(AlH 23,264) scharphe : harphe.
(Tri 8068) vil : harpfenspil.
(Vir 1035,5) gesanc : harpfenklanc.

2.3 KOBUS

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
GoZ	4671	kobus			[2]	e	

date: 1300-1320.

naam: *kobus* (mhd.)

= MhH III Nachträge 277 "ein Musikinstrument"; Riedel (1959: 283) "eine ältere kleine Lautenart".

etym: Riedel (1959: 283) *qopûz* (arab.)

komb: De *kobus* wordt slechts één keer in de mhd. literatuur genoemd. Het instrument komt voor in kombinatie met de, in onze relatief vroege bronnen, sporadisch optredende *lûte*. Het instrument onderscheidt zich van de *lûte*, volgens Riedel (1959: 283), door "der nach hinten gebogene, ja sogar sichelartig geschweifte (also nicht abgeknickte) Wirbelkasten".

De *kobus* maakt in de literatuur deel uit van een instrumentarium dat door engelen wordt bespeeld.

2.4 LÎRE

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
OtE	V. 23,198	lîra			[2]	-	+
Not	3.340, 6	lîra				e	
JiF	28	lyrin			[2]	-	
Joh	26, 9	lyren			4	-	
LaA	211	lîren-	-clanc	di seiten zîhen	2	e	
LaA	5169	lîren-	-clanc		2	-	
Jud	393	lîren			5	-	+
Tri	3680	lîren			2	-	
Tri	7568	lîren			4	-	
Tri	7995	lîren		gerüeren	2	e	
Tri	8068	lîren -spil		sluoc	2	-	
Tri	14956	lîre			2	e	+
Cro	22096	lîre			[2]	e	
NeL	49, 36	lîret			2	-	+
RuW	33153	lirin			3	-	+
KtK	13739	gelîret			2	-	
KtK	15859	lîren			2	-	+

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
KtK	16333	gelîret			2	-	+
KtK	19469	lîren			3	-	+
KtK	28163	lîren	in süezer stimme dône		2	-	+
KtK	38928	gelîret			2	-	+
UlA	1230	lîrten				-	
UlA	1960	lîren			2	e	
UlA	3725	lîren				e	
UlA	19069	lîren			3	-	
MaR	978	lîren	süezes dônes		3	-	
HuR	221	lîren			3	-	
HuR	8455	lîren			4	-	
GHL	155, 42	lîren			3	-	+

date: vanaf 2e helft 9e eeuw.

naam: *lîra* (ohd.), *lîre*, *lyra*, *lyre* (mhd.)
= AdH 184a, MhH I 1935 "Leier".

lîren mhd.)
= AdH 184a, MhH I 1935 "die Lieren spielen".

etym: AdH 184a, GLG 333a, MhH I 1935 *lyra* (lat.)

glda: In twee gevallen is er sprake van de aanduiding *dôn* "melodie, geluid"; deze is verbonden met de waarderingsuitspraak *süeze* "lieflijk".

Eén citaat (KtK 28163) geeft een metafoor te zien, waarbij het geluid van de *lîre* en de *harpfe* wordt vergeleken met het geluid van een stem: *mit harphen und mit lîren/ in süezer stimme dône*.

Twee keer komt de algemene geluidsaanduiding *clanc* "klank" voor.

spld: In de aanduiding *di seiten zihen* heeft het werkwoord een betekenis die overeenkomt met de Duitse werkwoorden "ziehen, führen". Dit kan zowel op tokkelen als op strijken van toepassing zijn (Relleke 1980: 361).

De term *gerüeren* (mhd. *rüeren*), heeft in dit citaat eveneens betrekking op de slag- of tokkeltechniek van de *lîre*. Daarnaast kan de term ook de meer algemene betekenis hebben van "rühren, in Bewegung setzen, spielen" (MhH II 529).

Relleke (1980: 78) is van mening dat het woord in sommige gevallen ook strijken kan betekenen; mijns inziens is deze opvatting, gezien de betekenis van het woord, te hypothetisch.

De aanduiding *sluoc*, een finiete vorm van het mhd. *slahen* "slaan", wordt in het citaat - Tri 8068 - gevolgd door de mededeling *ze beiden wenden* "van beide zijden". Treder

(1933: 37) ziet hierin een argument om de *lîre* als "ein harfenähnliches Zupfinstrument" te klassificeren. Deze veronderstelling is echter fout omdat de *lîre* eveneens van twee zijden kan worden bespeeld (Relleke 1980: 90).

komb: Het is opmerkelijk dat de *lîre* slechts in twee gevallen als solo-instrument wordt genoemd. Alle overige citaten geven kombinaties te zien waarvan die met andere snaarinstrumenten het meest (20x) voorkomen. Hierbij blijken de kombinaties *harpfe-lîre* en *rotte-lîre* een grote populariteit te genieten.

In twee gevallen is er sprake van een kombinatie tussen de *busîne* en de *lîre* (en de *harpfe*). Dat deze instrumenten daadwerkelijk in één ensemble samengespeeld kunnen hebben, wordt door Žak (1979: 79) ontkend. Deze mogelijkheid blijft wel bestaan voor andere blaasinstrumenten (*swegel; phîfe*) in kombinatie met de *lîre*.

Als Žak (1979: 248) konstateert dat de *lîre* in de kombinatie met de andere snaarinstrumenten *rotte* en *harpfe* in de 13e eeuw zeldzaam wordt, dan blijkt dit in tegenspraak te zijn met het beeld dat de citaten te zien geven. Hierin komen juist de meeste *lîre-harpfe-rotte* citaten gedurende de 13e en 14e eeuw voor.

De kombinatie *lîre-harpfe* treffen we aan wanneer er muzikale eigenschappen aan bepaalde personen worden toegeschreven. Daarnaast vinden we het instrument bij een groot aantal andere gelegenheden (engelenmuziek, feestelijkheden, muziekonderwijs, optochten, religieuze muziek, representatieve gebeurtenissen).

De samenstelling van de kombinaties toont dat er ensembles van uitsluitend melodie-instrumenten en ensembles van melodie- en slaginstrumenten voorkomen.

rijm: (OtE V. 23,198) lîra : fidula.
(Jud 393) gîgen : lîren.
(Tri 14956) vîre : lîre.
(NeL 49,36) vîret : lîret.
(RuW 33153) lirin : virin.
(KtK 15859) lîren : vîren.
(KtK 16333) gelîret : gevîret.
(KtK 19469) lîren : vîren.
(KtK 28163) vîren : lîren.
(KtK 38928) gevîret : gelîret.
(GHL 155,42) siren : liren.

2.5 LÛTE

		chrodofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
JiF	29, 1	lûtin			[2]	-	+
GoZ	4671	luten			[2]	e	

date: ca. 1100-1130 en 1300-1320.

naam: *lûte* (mhd.)
= MhH I 1995 "Laute, Guitarre"; Riedel (1959: 283) "Laute".

etym: MhH I 1995 *al'ûd* (arab.)

komb: De *lûte* maakt in beide gevallen deel uit van instrumentenkombinaties die door engelen worden bespeeld. Eveneens in beide gevallen wordt de *lûte* samen met een snaarinstrument genoemd; in het citaat - JiF 29,1 - is dit de *harpfe*, in het citaat - GoZ 4671 - de *kobus*.
We treffen de *lûte* in de relatief vroege mhd. literatuur slechts sporadisch aan.

rijm: (JiF 29,1) sambûcin : lûtin.

2.6 METZKANONE

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
GoZ	4675	metzkanone	süssem done		[2]	-	+

date: 1300-1320.

naam: *metzkanone* (mhd.)
= Riedel (1959: 283) "Halb-psalterium".

etym: New Grove 15 (1980: 385) *medius canon*, *medium canale* (lat.); Riedel (1959: 283) *mezzo canone* (it.), *qânûn* (arab.).

glda: Het instrument heeft als geluidsaanduiding *süsser don* "lieflijke melodie".

komb: De *metzkanone* maakt deel uit van een grote opsomming van muziekinstrumenten die spelen bij de ontvangst van Jezus in de hemel. Het instrument wordt in kombinatie met de rotte genoemd.
Op grond van de parallelle kombinatiesamenstellingen binnen het citaat wordt de *metzkanone* tot de chordofonenrubriek gerekend.

rijm: (GoZ 4675) metzkanone : done.

2.7 MONOCHORD

		aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Not	1.851	monochordo				e	
Cro	22103	manochorde			[2]	e	
JoW	13787	menacorde			6	-	

date: vanaf 1000.

naam: *manochorde*, *monochorde* (ohd./ mhd.)
= MhH I 2196 "Monochord"; Riedel (1959: 203) "Trumscheit".

etym: GLG 367a *mono-*, *manochordium* (lat.)

komb: Het *monochord* is een muziektheoretisch instrument dat we in de mhd. literatuur slechts sporadisch tegenkomen. In het citaat (Not. 1.851) is het onderwerp van discussie in het theoretische traktaat "De musica". Opvallend is dat het instrument (Cro 22103) ook deel uitmaakt van een grote opsomming van muziekinstrumenten die bij een feestelijkheid worden bespeeld. Deze opsomming moet echter niet als een konkreet aantal musicerende instrumenten worden opgevat, maar dient om de grootsheid van het gebeuren te benadrukken.
Riedel (1959: 203) is van mening dat het genoemde *manochord*, dat in kombinatie met het *psalterium* wordt genoemd, een "Trumscheit" is.

2.8 ORGANISTON

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Cro	22106	organiston			[2]	-	

date: ca. 1230.

naam: *organiston* (mhd.)
= Treder (1933: 33), Riedel (1959: 203) "Drehleier"; Steger (1971: 54) "Der Name des Organistrum wird abgelöst von Symphonie"; vgl. *symphonîe*.

etym: Riedel (1959: 203) *organistrum* (lat.); Steger (1971: 54) *organum* (lat.)

komb: We treffen het *organiston* in de mhd. literatuur slechts één keer aan. Het maakt deel uit van een grotere opsomming instrumenten, maar wordt in kombinatie met de *tambûr* genoemd.

2.9 PSALTERIUM

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Not.	3.340, 6	sálteru				e	
Cro	22103	psalterium			[2]	e	+
UlA	14645	salter	erhellen		6	e	+
ApT	2199	salterium			5	-	
GoZ	4670	psalterien			[2]	-	
JoW	13787	psalterisiern			6	-	+
GHL	1369,43	psalteria				-	+

date: vanaf ca. 1000.

naam: *psalterium* (mhd.)
= MhH 304 "ein besaitetes Tonwerkzeug".

psalterien, psalterisiern (mhd.)
= MhH II 304 "auf dem Psalterium spielen".

salter (ohd.)
= AdH 247a, MhH II 304 "Psalterium".

Een opvallende reeks synoniemen treffen we aan in het citaat, *psalterium daz ist also ein lira. odar ein harpha. odar ein organum* (Not. 3.340,6).

etym: GLG 469c *organum* (lat.)

glda: Alleen het mhd. werkwoord *erhellen* "doen klinken, weerklinken" komt voor.

komb: We vinden het *psalterium* vrijwel uitsluitend in kombinatie met andere snaarinstrumenten; in slechts één geval (UlA 14645) komen er in de instrumentenopsomming idiofonen voor. Deze idiofonen zijn echter van dien aard dat ze de snaarinstrumenten niet overstemmen (*sistrum, schelle*).
Opvallend is dat het *psalterium* in kombinatie met het *monochord* wordt genoemd (Cro 22103). Aangezien we hier te maken hebben met een opsomming van instrumenten die spelen bij een feestelijkheid, moet deze kombinatie niet als een ensemble worden opgevat, maar als een onderdeel van een grote opsomming die de belangrijkheid en grootte van de festiviteiten weergeeft.

rijm: (Cro 22103) drum : psalterium.
(UlA 14645) salter : alter.
(JoW 13787) psalterisiern : samiliern.
(GHL 1369,43) psalteria : organa.

2.10 ROTTE

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
OtE	V. 23,201	rőtta		man mit hánton ruarent	[2]	-	+
JiF	28	rottin			[2]	-	
LaA	210	rotten	clanc		2	-	
Jud	393	rotten			5	-	
Lan	2678	rotten			3	-	
Tri	3675	rotten			4	-	+
Tri	7569	rotten			4	-	+
Tri	11365	rotte			2	-	+
Tri	13123	rőtten				e	
Tri	13146	rotten				e	
Tri	13166	rotten -spil				-	+
Tri	13176	rotten				-	+
Tri	13191	rotten				e	
Tri	13209	rotte				-	
Tri	13213	rotten				e	
Tri	13280	rotten				-	
Tri	13418	rotten -spil				e	+
Tri	13449	rotten			2	-	+
Tri	13452	rotten -spil				-	
MoC	869	rotten			3	-	+
Cro	22092	rotte	rîlîchem tône			-	
WiO	6588	rotten				m	
Kud	49, 3	rotten			[3]	-	
MaB	4, 8	roten	erhal		6	-	
UlW	195,25	rotten	lût gedoen		3	m	+
UlW	254,18	rotten -spil	lûte erklanc		3	-	+
JuT	1807, 4	rotten			3	-	
JuT	6078, 3	rotten	suzzer done klengen		4	-	
Ros	242, 1	rotten		spilte		-	
Ros	253, 3	rotten			2	-	
Vir	963, 3	roten			3	-	
Vir	1092, 2	roten			3	-	
UlA	1227	rotten	süeses dônes		3	-	+
UlA	1963	rotten		ruorten	2	-	
UlA	14645	rotten	erhellen		6	m	
UlA	19069	rotten			3	-	+
KtK	5975	rotten			2	-	
ApT	7461	rotte			3	e	
ApR	14995	rotten			3	e	+
ApT	17906	roten			2	-	
GoZ	4675	rotten	sussem done		[2]	-	
Vat	26136	rotten		qriffen an		e	
HuR	5857	rotten			3	-	
HuR	9455	rotten			4	-	
HuR	16203	rotten			5	-	+
HuR	19632	rottet			3	e	+
JoW	13785	rotten	clingen		6	-	+
GHL	155,43	rotte			3	-	
GHL	301, 4	rotte			4	e	

date: vanaf ca. 863.

naam: *rote, rotte* (mhd.)
= AdH 242, MhH II 509 "ein harfenartiges Saiteninstrument".

roten (mhd.)
= AdH 242a, MhH II 509 "auf der Rotte spielen".

etym: AdH 242a, MhH II 509 *rote* (ofr.); AdH 242a *crwth* (kel.); *rotta, chrotta* (lat.); GLG 167a *decachordum*, 509c *rutta* (lat.).

glda: Opvallend is het kleine aantal geluidsaanduidingen in verhouding tot het aantal citaten.
De gebruikte uitdrukkingen zijn gebaseerd op de mhd. werkwoorden *erhallen, erhellen* "doen schallen", *klingen* "klinken" en het substantief *dôn* "melodie, lied".
Twee citaten hebben voor de geluidsaanduidingen het adjectief *lût* "luid" dat de aanduidingen kracht bij zet.
Daarnaast komen er enkele gevallen (WiO 6588; UlA 1227; 19069; GoZ 4675) voor, die naast de geluidsaanduiding de gevoelsaanduiding *süeze* "lieflijk" bij zich dragen.

spld: Deze komen slechts in vier citaten voor. In twee gevallen betreft het het ohd. werkwoord *ruoren*. Dit kan "rühren, anrühren, berühren" betekenen (Relleke 1980: 44); daarnaast kan het in samenhang met een instrument ook de betekenis hebben van "spielen" of in dit specifieke geval "zupfen", "tokkelen" betekenen.
Het citaat, *joh man mit hánton ruarent* (OtE V.23,201), geeft duidelijk te kennen dat de *rotte* met de hand wordt getokkeld. Enkele schrijvers (waaronder Relleke 1980: 44) zijn van mening dat de rotte ook m.b.v. een plektrum kan worden bespeeld; dit is uit de bestudeerde citaten niet op te maken.
De aanduiding *griffen an* (Vat 26136) is een finiete vorm van het mhd. werkwoord *grîfen* "grijpen" met de prepositie *an* "aan". Relleke (1980: 301) is van mening dat deze prepositie dient "zur Bezeichnung eines räumlichen Verhältnisses, einer Berührung, die von einer Seite ausgeht".
Het mhd. werkwoord *spiln* "spelen" geeft alleen te kennen dat het instrument wordt bespeeld.

komb: De meeste kombinaties vinden we binnen de rubriek van chordofonen. Hierbij is met name de kombinatie *rotte-harpfe* veel voorkomend (23x). In twaalf gevallen wordt er aan deze kombinatie een *videl* of *gîge* toegevoegd, terwijl de kombinatie zeven keer met een *lîre* wordt genoemd. De populariteit van de *rotte, videl (gîge), harpfe*, en *lîre* is vooral in de 13e en 14e eeuw groot.
Naast de bovengenoemde instrumenten komt de *rotte* ook nog met andere snaarinstrumenten voor, namelijk *psalterium, symphonie, seitspil* en *zitôl*.

In drie gevallen treffen we de *rotte* aan in kombinatie met aerofonen. Een direkte relatie tussen de *rotte* en de *busîne* w.b.t. samenspel in één ensemble moet echter op grond van de interpunktie worden betwijfeld. Dit geldt eveneens voor de *tambûr* (MaB 4,8), zodat er slechts één citaat overblijft (JuT 6078,3) waar de idiofoon *zimbel* tot het ensemble kan worden gerekend.

De *rotte* komt, in tegenstelling tot de *harpfe*, het meest voor bij representatieve gebeurtenissen; ook wordt het instrument genoemd wanneer muzikale eigenschappen aan bepaalde personen worden toegeschreven.

Enkele citaten geven een instrumentbeschrijving, zoals (Tri 13123) *eine rotte diu was kleine/ mit golde und mit steine/ geschoenet unde gezieret/ ze wunsche gecordieret* (*cordieren* "met snaren bespannen").

rijm:

(OtE V.23,201)	hárpha : rótta.
(Tri 3675)	rotten : Gâlotten.
(Tri 7569)	rotten : spotten.
(Tri 11365)	rotte : spotte.
(Tri 13166)	vil : rottespil.
(Tri 13176)	spotten : rotten.
(Tri 13418)	zil : rottenspil.
(Tri 13449)	rotten : spotten.
(MoC 869)	rotten : galioten.
(UlW 195,25)	rotten : rotten.
(UlW 254,18)	vil : rottenspil.
(UlA 1227)	rotten : spotten.
(UlA 19069)	rotten : spotten.
(ApT 14995)	rotten : Schotten.
(HuR 16203)	rotten : notten.
(HuR 19632)	spottet : rottet.
(JoW 13785)	rotten : lotten.

2.11 SAMBIÛT

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
JiF	29	sambucîn			[3]	-	+
Tri	3680	sambiût			2	-	+
Tri	3681	sambiût				-	
GHL	155,46	sanbut			2	e	

date: vanaf 1100.

naam: *sambiût*, *sambucîn* (mhd.)
= AdH 247a "Pauke, Art Seitenspil"; MhH II 591 "ein musikalisches Instrument, Pauke"; Relleke (1980: 84) "ein dreieckiges Saiteninstrument".

Een klassifikatie in de chordofonenrubriek ligt mijns inziens het meest voor de hand gezien het citaat, *sambiût, waz ist daz, lieber man?/ daz beste seitspil, daz ich kan* (Tri 3681). Welk soort *seitspil* hier wordt bedoeld is niet duidelijk. Het *seitspil* zelf heeft Tristan geleerd van de Bretoenen: *mich lêrten Britûnoise/ die wâren ûz der stat von Lût/ rehte lîren unde sambiût* (Tri 3678).

Mogelijk is met de term *sambiût* een fiktiefinstrument aangeduid. Gezien de kontekst van het citaat, wil Tristan zich voordoen als superspeelman. Hierbij beroemt hij zich erop dat hij, behalve de vele bekende instrumenten, ook een instrument kan bespelen dat helemaal niet bestaat. Het citaat - GHL 155,46 - dat eveneens melding maakt van de term *sanbut*, blijkt qua kontekst een citaat te zijn uit de Tristan-roman (op bovenstaande konklusie werd ik gewezen door dr. L. Okken van het Instituut voor Duitse taal- en letterkunde).

etym: AdH 247a, GLG 509c *sambuca* (lat.); MhH II 591 *sambuque* (ofr.); Treder (1933: 41) *sambûce* (ohd.), *sambûce* (ofr.).

komb: Alle drie de citaten geven kombinaties te zien tussen snaarinstrumenten; zo vormt *sambiût* een kombinatie met *harpfe*, *lîre*, *lûte* en *symphonîe*.

Het instrument komt voor wanneer er sprake is van muzikale eigenschappen die aan bepaalde personen worden toegeschreven en bij religieuze muziek.

rijm: (JiF 29) sambucîn : lûtin.
(Tri 3680) Lût : sambiût.

2.12 SEITEN

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
OtE	V. 23,201	sêiton		fuarent		m	
LaA	209	seiten		zîhen		m	
EiO	132	sêtin	klingen		2	m	
AlH	18, 36	seiten	sungen			m	
AlH	23, 92	seiten	klungen			m	
AlH	24, 19	seiten		rûrte		m	+
LiT	9332	seite		fingern		m	+
Tri	3557	seiten		zoher		m	
Tri	3568	seit-	-gedoene			m	+
Tri	3601	seiten		walgende		m	+
Tri	7666	seite				-	
Tri	7668	seite				-	+
Tri	8074	seiten				m	
Tri	8122	seiten-	-klingen			m	
Tri	11354	seite				-	
Cro	654	seiten				m	
War	63, 9	seiten		ungeruoret		m	
VrD	465, 27	seiten	süeze doen	gezogen		m	
JuT	1802, 4	seiten-	-klanc			m	
KtK	15825	seiten		berüeren		m	
ApT	17307	saytten	susse erklingen			m	
Vat	26138	seiten		griffen an		m	+
HuR	221	seiten-	-klingen		3	m	+
HuR	5809	seiten	klanc			m	
HuR	5844	seiten	klenket			m	
HuR	19767	seiten	süezen klanc			m	
LdG	118, 39	seiten	klang		2	1000	

date: vanaf ca. 870.

naam: *seite* (mhd.)
= MhH II 589 "Saite"; Relleke (1980: 96) "Instrumentensaite".

seito (ohd.)
= AdH 261a "Saite"; Relleke (1980: 96) "Saiteninstrument".

etym: GLG 150c *chorda* (lat.)

glda: We treffen het mhd. werkwoord *(er-)klingen* "weerklinken" als geluidsaanduiding aan. Daarnaast komen de substantieven *dôn* "melodie", *gedoene* "toon, geluid, lawaai" en *klanc* "klank" voor. In enkele gevallen zijn de substantieven voorzien van de gevoelsaanduiding *süeze* "lieflijk".
Eén citaat heeft als geluidsaanduiding het werkwoord *singen*. Dit is een metafoor waarbij de snarenklank wordt vergeleken met zang, *und als die seiten sungen* (AlH 18,36).

spld: Als speelaanduidingen vinden we het ohd. werkwoord *fuoren* "doen bewegen, leiden" en de mhd. werkwoorden *fingern* "met de vingers beroeren", *grîfen* "grijpen" met de prepositie

an "aan", *rüeren* "in beweging brengen, bespelen" en *ziehen* "tokkelen". De betekenis "strijken" moet m.i. in bovenstaande citaten worden uitgesloten, gelet op de instrumenten die in relatie tot de *seiten* worden genoemd; nl. *rotte*, *lîre* (LaA 209), *harpfe* (Tri 3557) en *videl* (VrD 465,27). Dit laatste citaat wijst echter ook in de richting van een getokkeld instrument, *Vil fidelaer dâ bî uns riten/ der vinger grôz unmuoze liten:/ ir seiten wârn gezogen hô.*

Eén citaat vertoont de merkwaardige aanduiding *walgen* "zich wentelen"; deze uitdrukking is waarschijnlijk als een vorm van beeldspraak bedoeld, *jâ sîne vinger wîze/ die giengen wol ze flîze/ walgende in den seiten* (Tri 3601).

In een ander citaat wordt beschreven hoe Tristan zijn harpsnaren stemt, *sus nam er sînen plectrûn/ nagel unde seiten zôher/ dise niderer, jene hôher/ rehte als er si wolte hân* (Tri 3557)

komb: In drie gevallen worden *seiten* (-instrumenten) in kombinatie met andere instrumenten genoemd. Deze kombinaties zijn van dien aard dat de eerstgenoemde niet tot de instrumenten hoeven te behoren waarmee ze in kombinatie staan; *harfen unde sêtin klingen* (EiO 132); *harfen, lîren, seitenklingen* (HuR 221); *tûsent seiten oder harpfenklang* (LdG 118,39).

Vaak kunnen *seiten* "snaren" in verband worden gebracht met één of meerdere snaarinstrumenten die eveneens in hetzelfde citaat worden genoemd. Zo treffen we onder andere de *harpfe* (Tri. diverse citaten), de *rotte* en de *lîre* (LaA 209) en de *videl* (VrD 465,27) in relatie tot *seiten* (-klang) aan. Uiteraard moeten zulke relaties niet voor kombinaties worden aangezien.

aant: Eén citaat geeft het aantal van duizend snaren. Dit getal moet als een poëtische getalsaanduiding worden gezien en heeft mogelijk een symbolische betekenis; *tûsent seiten oder harpfenklang* (LdG 118,39).

rijm:

(AlH 24,19)	seiten : beiten.
(LiT 9332)	seite : bereite.
(Tri 3568)	schoene : seitgedoene.
(Tri 3601)	seiten : breiten.
(Tri 7668)	gelegenheite : seite.
(Vat 26138)	geleiten : seiten.
(HuR 221)	seitenklingen : singen.

2.13 SEITSPIL

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Joh	20, 6	saitspil				-	+
LaA	6038	saitspile				-	+
Rol	651	seit spil				-	+
Ene	1171	seitspele			2	-	+
Ene	12849	seitspele			3	-	+
Ene	13163	seitspelen			4	-	+
Ere	2152	seitspil				-	+
SaM	2507	seitenspil				-	
Lan	263	seiten spil			3	-	+
Iwe	69	seitspil				-	+
Par	639, 8	seitspil				-	+
AlH	1,993	seitspil				-	
Tri	2094	seitespil				-	+
Tri	3655	seitspil				-	
Tri	3665	seitespil				-	+
Tri	3682	seitspil				-	
Tri	3722	seitespil				-	+
Tri	7707	seitespil				-	+
Tri	7731	seitespil				-	+
Tri	7851	seitespil				-	+
Tri	7879	seitspil				-	
Wig	235	seitspil				-	+
Wig	1666	seitspil			3	-	+
Wig	8649	seitspil			3	-	+
Wig	9579	seitspil			2	-	
Wig	10588	seitspil				-	+
Wig	10601	awitspil				-	+
Ger	6982	seitenspil	in süezer wîse erklingen			-	+
BaJ	255, 19	seitespil			3	-	+
BaJ	255, 39	seitespil				-	
Ale	7220	seitspil	lûte erklungen		4	-	+
Ale	13290	seitspil			4	-	+
UlT	1427	seit spil				-	+
WiO	1001	saitspil				-	+
WiO	6032	saitenspil			3	-	+
Lau	1130	seitenspil	hal			-	+
RuW	10982	seite spil				-	+
RuW	19522	seite spil				-	+
RuW	23895	seite spil				-	+
RuW	23903	seitespil				-	+
RuW	23924	seitenspil			2	-	+
RuW	27926	seiten spil			2	-	+
RuW	32744	seite spil			2	-	+
RuW	33152	seite spil				-	+
MaB	4, 8	seitenspil	erhal		6	-	+
MaB	83, 5	seitenspil			4	-	+
MaB	239, 21	seiten spil			2	-	+

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
UlW	8, 8	seitspil				-	
UlW	96, 8	seitspil				-	+
UlW	294, 30	seitenspil				-	+
UlW	295, 1	seitenspil	klanch			-	
Vir	1032, 8	seitenspil			2	-	
Vir	1085, 5	seitenspil			4	-	+
RuK	202	seitenspil			2	-	+
UlA	1226	seitenspil	süeses dônes		3	-	+
UlA	1957	seitenspil				-	+
UlA	2907	seitenspil				-	+
UlA	12569	seitenspil				-	+
UlA	14641	seitenspil			6	-	+
UlA	19407	seitenspil	süesen dône			-	+
UlA	26825	seitenspil	süeser doene			-	+
KtK	5453	seitenspil	lûte erklingen			-	+
KtK	15820	seitenspil				-	+
KtK	30807	seiten spil				-	+
Hei	1316	seiten spil				-	+
Bus	352	seitenspil			3	-	+
Bus	1050	seitenspil			3	-	+
ApT	2190	saytten spil				-	+
ApT	3538	saitten spil	klingen			-	+
ApT	4051	saytten spil	klingen			-	+
ApT	5326	saitten spil				-	+
ApT	14984	saitten spil				-	+
ApT	14994	saytten spil			3	-	+
ApT	18083	saytten spil				-	+
Jun	1648	seiten spil			2	-	+
Mar	1407	saiten spil			2	-	+
Mar	1411	saiten spil	wunnecklich erklingent			-	
Mar	2146	saiten spil				-	+
Mar	11376	saiten spil			2	-	+
MaR	976	seitenspil	süezes dônes			-	+
WLh	276,3	saiten spil				-	+
HuR	5833	seitenspil				-	
HuR	5837	seitenspil				-	
HuR	5854	seitenspil				-	
HuR	5861	seitenspil				-	
HuR	5866	seitenspiles				-	
HuR	20213	seiten spils	gedoene		2	-	
JoW	640	saitenspil				-	+
PaH	8447	seytenspil			2	-	+
PaH	11545	seyten spil			2	-	+

date: vanaf ca. 1125.

naam: *seit-*, *seite-*, *seiten* -spil (mhd.)
= MhH II 860 "Saitenspiel, sowol das spielen auf einem Saiteninstrument wie das Instrument selbst".

etym: GLG 9c *acitabulum*, 105b *choraula*, 376c *nauplium* (lat.)

glda: Deze hebben een algemeen karakter. We treffen vormen aan van de mhd. werkwoorden *(er-)hallen*, *(er-)klingen* "weerklinken". Daarnaast komen de substantieven *dôn* "melodie" en *gedoene* "toon, geluid" voor. In alle gevallen is de aanduiding *dôn* voorzien van de gevoelsaanduiding *süeze* "lieflijk".

komb: Het *seitspil* wordt genoemd in kombinatie met instrumenten uit alle klassifikatierubrieken. Het meest komen kombinaties voor met blaas- en slaginstrumenten. Dergelijke instrumenten moeten worden gezien als opsommingen die een indruk willen geven van het gebruikte instrumentarium. De kombinaties zelf geven dan ook geen bestaand ensemble weer, maar zijn funktioneel gescheiden (*bustne:*representatie; *seitspil:* vermaak). Deze scheiding is binnen de citaten vaak afwezig. De mogelijkheid bestaat dat de dichter de funktionele scheiding van de instrumenten als bekend veronderstelde (Zak 1979: 91).

Ook komen er kombinaties voor van alleen snaarinstrumenten (Lan 263; RuW 23924; MaB 293,21; UlA 1226; ApT 14994; PaH 11545). Het is opvallend dat bij de snaarinstrumenten die worden gekombineerd met het *seitspil*, de *lîre* ontbreekt. Deze komt in kombinaties waar konkrete snaarinstrumenten worden genoemd wel herhaaldelijk voor.

In drie citaten wordt alleen het *seitspil* met een slaginstrument gekombineerd (Ene 1171; RuW 27926; PaH 8447).

rijm: Het *seitspil* vertoont de meeste eindrijm van alle instrumenten. In vrijwel alle gevallen rijmt *seitspil* op *vil*. De frekwentie waarmee dit voorkomt doet denken aan een algemeen aanvaarde rijmformule.

(Joh 20,6)	vil : saitspil.	(BaJ 255,19)	seitespil : zil.
(LaA 6038)	vile : seitspile.	(Ale 7220)	vil : seitspil.
(Rol 651)	seit spil : vil.	(Ale 13290)	vil : seitspil.
(Ene 1171)	seitspele : vele.	(UlT 1427)	seit spil : vil.
(Ene 12849)	seitspele : vele.	(WiO 1001)	saitspil : vil.
(Ene 13163)	seitspelen : vele.	(WiO 6032)	vil : saitenspil.
(Ere 2152)	seitspil : vil.	(Lau 1130)	vil : seitenspil.
(Lan 263)	seiten spil : vil.	(RuW 10982)	seite spil : zil.
(Iwe 69)	seitspil : zil.	(RuW 19522)	seite spil : vil.
(Par 639,8)	vil : seitspil.	(RuW 23895)	seite spil : zil.
(Tri 2094)	vil : seitespil.	(RuW 23903)	seitespil : vil.
(Tri 3665)	seitespil : vil.	(RuW 23924)	zil : seitenspil.
(Tri 3722)	wil : seitespil.	(RuW 27926)	zil : seiten spil.
(Tri 7707)	seitespil : vil.	(RuW 32744)	vil : seite spil.
(Tri 7731)	seitespil : vil.	(RuW 33152)	vil : seite spil.
(Tri 7851)	seitespil : vil.	(MaB 4,8)	vil : seitenspil.
(Wig 235)	vil : seitspil.	(MaB 83,5)	seitenspil : vil.
(Wig 1666)	seitspil : vil.	(MaB 239,21)	seiten spil : vil.
(Wig 8649)	seitspil : vil.	(UlW 96,8)	vil : seitspil.
(Wig 10588)	vil : seitspil.	(UlW 294,30)	vil : seitenspil.
(Wig 10601)	vil : seitspil.	(Vir 1985,5)	vil : seiten spil.
(Ger 6982)	vil : seitenspil.		

(RuK 202)	vil : seitenspil.	(ApT 3538)	vil : saitten spil.
(UlA 1226)	vil : seitenspil.	(ApT 4051)	vil : saytten spil.
(UlA 1957)	seitenspil : vil.	(ApT 14984)	zil : saitten spil.
(UlA 2907)	seitenspil : vil.	(ApT 14994)	vil : saytten spil.
(UlA 12569)	seitenspil : vil.	(ApT 18083)	saytten spil : vil.
(UlA 14641)	seitenspil : vil.	(Jun 1648)	seiten spil : vil.
(UlA 19407)	seitenspil : vil.	(Mar 1407)	saiten spil : vil.
(UlA 26825)	seitenspil : vil.	(Mar 2146)	wil : saiten spil.
(KtK 5453)	seitenspil : vil.	(Mar 11376)	vil : saiten spil.
(KtK 15820)	vil : seitenspil.	(MaR 976)	seitenspil : vil.
(KtK 30807)	seiten spil : vil.	(WLh 276,3)	saiten spil : vil.
(Hei 1316)	vil : seiten spil.	(HuR 5833)	seitenspil : vil.
(Bus 352)	vil : seitenspil.	(JoW 640)	vil : saitenspil.
(Bus 1050)	vil : seitenspil.	(PaH 8447)	seytenspil : vil.
(ApT 2190)	saytten spil : vil.	(PaH 11545)	seyten spil : vil.

2.14 SWALWE

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Par	623, 20	swalwen				-	
Par	663, 17	swalwen				-	
JuT	2946, 1	swalwe				e	

date: ca. 1200.

naam: *swalwe* (ohd./mhd.)
= AdH 289b "eine Art Harfe"; MhH II 1333 "eine Art englischer Harfe"; vgl. *harpfe*.

De *swalwe* wordt in alle citaten als een *harpfe* aangeduid. Bovendien blijkt uit enkele citaten (Par 623,20 en JuT 2946,1) dat het instrument uit Engeland afkomstig is; *dar umbe sol ich swalwen hân/ .../ mac diu harpfe wesen mîn* (Par 623,20); *swalwen, diu noch z'Engellant/ z'einer tiwern härpfen ist erkant* (Par 663,17); *Die herpfe heizzet swalwe/ die ist der kram etrunnen/ Kronehalp der kalwe/ in engellant die dran niht kunnen* (JuT 2946,1).

etym: AdH 289b *swalbe;* MhH II 1333 *swalawa* (ohd.)

komb: Ontbreken.

aant: De *swalwe* is evenals de *harpfe* een instrument dat uitsluitend in het enkelvoud voorkomt.

2.15 SYMPHONÎE

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Tri	3674	symphonîen			4	-	+
Cro	22094	symphonie			[3]	e	+
GHL	155, 46	symphonie			2	-	

date: vanaf ca. 1210.

naam: *symphonîe* (mhd.)
= MhH II 1383 "ein musikalisches Instrument" Riedel (1959: 182), Treder (1933: 33) "Drehleier"; vgl. *organiston*.

symphonîen (mhd.)
= MhH II 1384 "auf der Symphonie spielen".

etym: GLG 535a *organistrum*, *symphonia* (lat.)

glda: Geluidsaanduidingen ontbreken. Alleen de gevoelsuitdrukking *süeze* "lieflijk" komt voor, in *diu süeze symphonie* (Cro 22094).
De opvatting van Treder (1933: 33), "Der Klang gleicht einem schnarrenden Gekreisch. Durch die hohen Zargen des Instruments kommt auch noch etwas Hohlklingendes und Näselndes hinzu", is niet uit de citaten af te leiden. Waarschijnlijk is de uitspraak gebaseerd op een subjectieve geluidswaarneming van de hedendaagse draailier en zegt als zodanig niets omtrent de waardering van de *symphonîe* in de middeleeuwen.

komb: De *symphonîe* treffen we sporadisch in de mhd. literatuur aan. Het instrument komt voornamelijk voor in kombinatie met instrumenten uit de chordofonenrubriek. Eén citaat (GHL 155,46) geeft een kombinatie te zien tussen de *symphonîe* en de eveneens zelden voorkomende *sambiût*.
In - Cro 22094 - wordt een eventuele kombinatie tussen *symphonîe* en/of *floite* en *clîe* onzeker door het in de tekst gebruikte interpunktiesysteem.
Het instrument wordt genoemd bij een feestelijkheid en wordt met muzikale eigenschappen van bepaalde personen in verband gebracht (Tri 3674; GHL 155,46).

rijm: (Tri 3674) Parmenîen : symphonîen.
(Cro 22094) symphonie : clie.

2.16 VIDEL

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
OtE	V. 23,198	fidula			[2]	-	+
JiF	27	vigilin			[2]	-	
Jud	392	vigelen			5	-	
Ene	13162	vedelen			4	-	
Par	19, 12	videlaere			2	3	
Par	63, 12	videlaere				m	
Par	639, 5	videlaere				m	
Nib	1705, 1	videlen	süeze doene			e	
Nib	1705, 3	videlte				-	
Nib	1833, 3	videlen				e	
Nib	1834, 2	videlaere				-	
Nib	1835, 3	videlen				-	
Tri	3674	videln			4	-	
Tri	3728	videlen			2	-	
Tri	7991	videlen		in wälhischer wîse		-	
Tri	8062	videlte		in franzoiser wîse		-	
Wig	7424	videlunde				-	
Wig	8476	videlaere				6	+
Wig	8478	videlen		ez rîben		-	
Ger	3612	videlaere			3	m	
Ger	5948	videln			3	-	
Ale	13289	videlaere			4	m	
Cro	651	videlaere				4/3	+
Cro	16927	videlen	klanc		3	-	
Cro	22085	videlaere				m	
Cro	23708	videlen				e	
Cro	29287	videlaere				30	+
WiO	1003	videlare			3	-	
WiO	6031	videlaren			3	m	
Lau	1019	videlaere				-	+
Lau	1021	videln				m	
Lau	1025	videln	süezen klanc			m	
Lau	1027	videln				-	
MaB	70, 37	videlaere				m	
MaB	239, 23	videlaer			2	m	
VrD	166, 5	fidelaere				2	
VrD	166, 7	fidelten				-	
VrD	422, 18	fidelaer				m	
VrD	465, 25	fidelaer	süeze doen			m	
UlW	156, 28	videlen			2	-	
UlW	195, 25	videlen			3	-	
UlW	254, 18	videlen	lûte erklanc		3	-	
UlW	295, 7	videlen			2	m	
UlW	340, 25	videln			2	-	
JuT	1807, 4	videln			3	-	
RuK	200	videlen			2	e	
Loh	3196	videlaer		ûf strîchen		m	
UlA	533	videln				m	
UlA	1227	videlten			3	-	
UlA	1942	videler			2	4	
UlA	3477	videlaere	schal		2	m	
UlA	14642	videlaere			6	m	

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
UlA	14652	videle				e	
UlA	19068	videln			3	-	
HeF	621	videlêre		ûf strîchen		m	
ApS	18118	videlîn			3	4	+
ApT	2200	fidlen			5	-	
ApT	17840	violen			3	4	
Apo	9743	videlen			2	e	
GoZ	4670	fioln			[2]	-	+
HuR	16774	videlt				-	
HuR	16780	videlîn			3	-	+
HuR	19632	videlt			3	-	
HuR	21702	videln			2	-	
JoW	13785	videln			6	-	

date: vanaf ca. 870.

naam: *fidula* (ohd.)
= AdH 348a "Fiedel".

videl, *videle* (ohd./ mhd.)
= AdH 348a, MhH III 335 "Geige, Fiedel".

videlaere, *videler* (ohd./ mhd.)
= AdH 348a, MhH III 335 "Geiger, Fiedler".

videlen, *vedelen* (ohd./ mhd.)
= AdH 348a, MhH III 335 "geigen, videlen".

viôle (mhd.)
= MhH III 351 "ein musikalisches Blasinstrument" (?); Relleke (1980: 81) "ein Saiteninstrument"; Riedel (1959: 272) "videl".

etym: AdH 348a *vidlôn* (ohd.); GLG 234a *figella*, *fidella*, *fidula* (lat.); Relleke (1980: 76) *fidula* (ohd.), *fides*, *tibia viedele* (lat.)

glda: Als geluidsaanduidingen treffen we aan, een vorm van het mhd. werkwoord *erklingen* "weerklinken" en de substantieven *dôn* "melodie", *klanc* "klank" en *schal* "geschal". In een aantal gevallen zijn de citaten voorzien van de waarderingsuitspraak *süeze* "lieflijk"; (Nib 1705,1; 1835,3; Wig 7424; Ger 3612; Lau 1025; VrD 465,25; UlA 14642).
Eén citaat (UlW 254,18) heeft het adverbium *lûte* "luid".

spld: In de eerste plaats vinden we het mhd. werkwoord *strîchen* "strijken" voorzien van de prepositie *ûf* "op". Relleke (1980: 352) die uitsluitend Nieuwhoogduitse citaten ter beschikking heeft, zegt over de prepositie "auf", "Die Präpositionen nhd. auf und nhd. über dienen zur Kennzeichnung des räumlichen Verhältnisse von oben".

Daarnaast vinden we de mhd. aanduiding *ez rîben* "met de strijkstok strijken": MhH II 415.

De aanduidingen *in franzoiser wîse* (Tri 8062) en *in wälhischer wîse* (Tri 7991) wijzen mogelijk op een differentiatie in speelwijze. Waaruit dit verschil bestaat is uit de citaten niet op te maken.

Voorts wijst het adjectief "welsch" ook op het herkomstgebied van de vedel: de Romaanse landen (WiO 1003; UlW 156,28; ApT 2200; HuR 16780).

komb: In de meeste gevallen treffen we de *videl* in kombinatie met andere snaarinstrumenten aan. Uit twee citaten (Jud 392; ApT 2200) blijkt dat *videl* naast *gîge* wordt genoemd. Daarnaast wordt *videl* ook als synoniem voor *gîge* gebruikt (Relleke 1980: 78).

Een aantal citaten geeft de kombinaties *videl-floite*, *videl-tambûr* en *videl-floite-tambûr* te zien. Deze ensembles spelen vaak bij feestelijke gelegenheden (toernooi, buhurt, ontvangst). Dat de *videl* daadwerkelijk met de *tambûr* samenspeelt blijkt uit het citaat, *der tambûr gên der videlen hal* (RuK 200).

Behalve de *floite* komen er ook andere blaasinstrumenten in kombinatie met de *videl* voor *(busîne, orgel, valschez rôr)*. Het samenspel van de *videl* en de *busîne* binnen één ensemble wordt door Žak (1979: 79) ontkend. Ofschoon het citaat *nu wart fröude ane zal/ von videln und busînen* (UlW 295, 7), geen funktionele scheiding van de instrumenten te zien geeft, moet toch worden verondersteld dat deze instrumenten gescheiden hebben gespeeld; het klankkarakter van beide instrumenten laat geen samenspel toe. Bovendien wijst de kontekst op een representatieve gebeurtenis, waarbij de *busîne* de representatieve en de *videl* de vermaaksfunktie krijgt toebedeeld.

aant: In acht citaten wordt een konkreet aantal instrumenten genoemd: *dane riten floitierre bi/ und guoter videlaere drî* (Par 19,12); *dô gie gegen im der grâve Adân/ mit im sehs videlaere* (Wig 8476); *sô sâzen videlaere/ mit îr kunste disen bî/ dort wâren vier oder drî* (Cro 651); *ob ez tac od naht waere/ wol drîzic videlaere/ nach disen hin drungen* (Cro 29287); *dar nâch zwên fidelaere guot/ riten, di mich hôch gemuot* (VrD 166,5); *vil guoter vloitiere/ hübischer videler viere* (UlA 1942); *sehs pfifen valschen rôr/ die vier machten ouf videlîn/ die zwêne sluogen citolin* (Aps 18118); *di sechs pfeyffen valsches ror/ dy vier di violen/ di zwen hetten zwo ticolen* (ApT 17840).

rijm:

(OtE V.23,198)	fidula : suégala.	(Lau 1019)	videlaere : swaere.
(Wig 8476)	videlaere : swaere.	(ApS 18118)	videlîn : citolîn.
(Cro 651)	waere : videlaere.	(GoZ 4670)	zytol : fioln
(Cro 29287)	waere : videlaere.	(HuR 16780)	videlîn : zitolîn.

In (ApT 2200) *citalon : fidlen* wordt het rijmschema doorbroken. In een voetnoot vermeldt de bewerker van het handschrift dat de juiste rijm *citôlen : viôlen* behoort te zijn. Deze rijm treft men echter in geen enkel handschrift van Apollonius von Tyrland aan.

2.17 ZITÔL

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
UlA	1961	zitôl		ruorten	5	-	+
ApS	18119	citolîn		sluogen	3	2	+
ApT	2199	citalon			5	-	
ApT	17842	ticolen			3	2	+
GoZ	4669	zytoln			[2]	-	+
HuR	16781	zitolîn			3	1	+
JoW	13788	zitoln	süzze gedöne		6	-	

date: vanaf 1287.

naam: *citôl*, *zitôl* (mhd.)
= MhH III 1140 "Zither"; Relleke (1980: 99) "Cister, ein der Zither ähnliches Instrument".

citôlin, *zitôlin* (mhd.)
= MhH III 1140 "Diminutiv von Citôl".

(ApS 18119 en ApT 17842 zijn identiek wat betreft de inhoud, de bron is echter verschillend; er heeft in ApT 17842 een verschrijving plaatsgevonden: *ticolen* i.p.v. *citolen*).

etym: MhH II 860 *citole* (ofr.)

glda: Deze komt slechts in één citaat voor. Het mhd. *gedoene* "melodie" is verbonden met de waarderingsuitspraak *süeze* "lieflijk".

spld: De speelaanduidingen zijn te herleiden tot de mhd. werkwoorden *rüeren* "tokkelen, spelen" en *slahen* "slaan".

komb: De kombinaties vinden we vooral in de groep chordofonen. Hierbij worden zowel strijk- als tokkelinstrumenten met elkaar gekombineerd.
Bepaalde instrumenten keren frekwent terug; zoals de *videl* (5x), *harpfe* (5x) en *psalterium* (3x).
In één geval komt een kombinatie voor met een instrument uit de aerofonengroep.
De samenstelling van de kombinaties laat zien dat er in de middeleeuwen ook ensembles van uitsluitend melodie-instrumenten bestonden.
De *zîtol* komt het meest voor bij ceremoniële gebeurtenissen (feesten, optochten).

aant: Konkrete aantallen treffen we alleen aan bij (ApS 18119 = ApT 17842) *Di zwen hetten zwo citolen*; en in - HuR 16781 - waar sprake is van *ein zitolîn*.

rijm: Er bestaat een opvallende overeenkomst in eindrijm tussen de *zitôl* en de *videl*.

(UlA 1961) zitôl : wol.
(ApS 18119) videlîn : citolîn.
(ApT 17842) violen : ticolen.
(GoZ 4669) zytoln : fioln.
(HuR 16781) zitolîn : videlîn.

2.18 ZITTERÎE

		chordofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
JuT	6078, 3	zitterie			4	-	+

date: ca. 1272.

naam: *zitterîe* (mhd.)
= Relleke (1980: 99) "vielleicht die Cister"; Riedel (1959: 227) "die Cister".

Het substantief *zitter* komt in de mhd. periode voor zover bekend niet voor.

etym: Relleke (1980: 99), Riedel (1959: 228) *zitôl* (mhd.), *citole* (ofr.)

komb: Het citaat geeft een kombinatie te zien tussen de snaarinstrumenten *harpfe*, *rotte*, *zitterîe* en de idiofoon *zimbel*. Deze kombinatie is uniek omdat zowel *zitterîe* als *zimbel*, in kombinatie met snaarinstrumenten slechts éénmaal in de mhd. literatuur voorkomen.

rijm: (JuT 6078,3) zitterie : herie.

3.1 BÛDEN

		membranofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
JuT	3880, 1	puden				e	+
HuR	5860	bûden			3	-	

date: vanaf ca. 1272.

naam: *bûden/ pûden* (mhd.); de naam komt in het woordenboek slechts als werkwoord voor.
= MhH I 377 "klopfen, schlagen".

Het citaat *Ein tambur oder ein puden. Etwo heizzet mans ein summer* (JuT 3880,1), laat zien dat er een "Raumsynonymik" bestond: *etwo* (mhd.) "in een bepaalde landstreek".

etym: MhH I 288 *biuden* (mhd.)

komb: Naast een tekst waar sprake is van een synoniem-gebruik in naamgeving (JuT 3880,1), treffen we slechts één citaat aan dat een instrumentenkombinatie te zien geeft (HuR 5860). Hieruit blijkt een kombinatie van instrumenten uit de rubriek aerofonen en membranofonen.

rijm: (JuT 3880,1) puden : guden.

3.2 PÛKE

		membranofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
AlH	23,45	bouken			2	m	
Wil	34, 6	pûken			4	m	
Wil	40, 3	pûken	schal		3	m	
ApT	7329, A	pawcken			6	m	
ApT	11138 (A)	pawcken	erhal	slug	4	m	
ApT	12380	pawcken			2	m	
GoZ	4672	bucken			[2]	m	+
JoW	8832	bucker	ûf schellen		4	m	
JoW	9702	buken	schellen		3	m	
PaH	8447	puken			2	m	

date: vanaf 1210.

naam: *bûcke*, *pûke* (mhd.)
= MhH II 305 "Pauke"; Relleke (1980: 111) "Kesseltrommel, algemeine Bezeichnung der Pauken-Trommel-Gruppe".

bûcker (mhd.)
= MhH II 304 "Paukenschläger".

etym: AdH 228a *sambûke* (ahd.); GLG 509c *sambuca*, 584a *timpanum* (lat.)

glda: Deze bestaan uit vormen van de mhd. werkwoorden *erhallen* "schallen", *schallen* "schallen" en *schellen* "klinken".

spld: Slechts in één geval is er sprake van een speelaanduiding namelijk het imperfectum van het mhd. werkwoord *slahen* "slaan".

komb: Het instrument is waarschijnlijk eind 12e eeuw naar West-Europa gekomen bij gelegenheid van de kruistochten (Wil 34,6; 40,3).
De meest voorkomende kombinatie is die tussen *pûke* en *bûsine* (6x); deze zijn echter geenszins onscheidbaar zoals o.a. door Treder (1933: 12) wordt beweerd. Ook bij de Saracenen blijkt deze kombinatie niet dwingend te zijn (Žak 1979: 74). De *pûke* treffen we dan ook, los van de *busîne*, in kombinatie met diverse andere instrumenten aan: *pûke-schalmîe; pûke-seitspil; pûke-tambûr.*
Opmerkelijk is wel dat vrijwel alle kombinaties tussen de instrumenten gevormd zijn uit de rubrieken membranofonen en aerofonen. Met name de kombinatie *busîne-floite-pûke* verdient nadere aandacht.
Hoewel Žak (1979: 78) van mening is dat het ensemble van trompetten, houtblaas- en slaginstrumenten een representatieve funktie heeft en zelden voorkomt bij het gevecht, blijkt in de bestudeerde citaten juist deze kombinatie in strijd- of oorlogsscènes voor te komen.
De genoemde representatieve funktie gaat wel op voor de overige kombinaties (begeleiding van een belangrijke persoonlijkheid. Daarnaast ook bij feesten en engelen-muziek).

aant: Konkrete aantallen ontbreken. Alle benamingen komen in het meervoud voor.

rijm: (GoZ 4672) luten : bucken.

3.3 ROTUMBES

		membranofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Wil	360, 5	rottumbes	hel	würfe/ slüege		1000	
Wil	382,15	rotumbes			3	m	
Wil	400,17	rotumbes		geworfen/ geslagen/ sleht	2	1000	+
Wil	403,17	rotumbes		sluoc	2	1000	
JuT	2786, 1	rottubumbes			3	-	+
JuT	3879, 1	rottobummez	groz gedone			-	+
JuT	4017, 1	rotubumbes	suzzer vil gedone		3	m	+
Loh	4573	rottums			3	m	
UlA	450	rotumbellen	schallebaerem dôse/ lût grôse		3	m	+
UlA	716	rottumbel	hel		2	m	+
UlA	21871	rotumbel	hel	ûf slahen	4	m	+
KrL	1382	rotumbel	dones hel	ûf geslagen	3	m	+

date: vanaf ca. 1215.

naam: *rotumbel* (mhd.)
= Relleke (1980: 112) "Analogiebildung zu mhd. zimbel".

rotumbes, *rottumbes* (mhd.)
= MhH II 509, Relleke (1980: 113) "eine Art Tambourin".

etym: Onbekend.

glda: Alle aanduidingen wijzen in de richting van een groot geluidsvolume. Naast *dôz* "lawaai" is er vier keer sprake van de aanduiding *hel* "luid". Ook *gedoene* "toon, geluid, lawaai" geeft het luide karakter van het instrument weer. In twee gevallen wordt de geluidsaanduiding versterkt door het adjectief *grôz* "volumineus".

Eén citaat geeft informatie over de kwaliteit van het *rotumbes*-geluid, *so wart von done nie vernomen so krummes* (JuT 3879,2).

spld: De speelaanduidingen zijn vormen van de mhd. werkwoorden *slahen* "slaan" en *werfen* "werpen". Twee keer is het werkwoord slahen voorzien van de prepositie *ûf* "op". Deze dient (Relleke 1980: 326) "zur Kennzeichnung eines räumlichen Verhältnisses", waarbij de klankproduktie plaats vindt door van bovenaf op het instrument te slaan.

Waarschijnlijk is de *rotumbes* een instrument dat in de lucht wordt geworpen en met de hand(-en) wordt geslagen. Als het instrument in de lucht wordt gegooid of wordt geslagen, klinken de *zunel* "schelletjes, belletjes" die in of aan de rand van het instrument zijn bevestigd; *rotumbes mit zunel* (Wil 382,15).

Het citaat, *tûsent rotumbes/ sleht ir neheiniu krumbes* (Wil 400,17), wijst op de gelijkmatigheid van het instrument en niet op een speelaanduiding (Riedel 1959: 163). Overeenkomstige citaten zijn, *swas er kunde erdenken sleht und krumbes* (JuT 2786,2) en *von golde fur messing sleht niht krummes* (JuT 4017,2).

komb: Er komen uitsluitend kombinaties voor tussen instrumenten uit de aerofonen- en membranofonenrubrieken (de idiofoon *zunel* maakt immers deel uit van een membranofoon).

Met name de kombinatie *busîne-rotumbes-tambûr* is sterk vertegenwoordigd en blijkt vooral voor te komen bij strijd- of oorlogsscènes.

Waar in plaats van de *busîne* andere blaasinstrumenten worden genoemd (Wil 382,15 *floite;* UlA 716 *schalmîe*), dient het ensemble meestal tot begeleiding van representatieve gebeurtenissen.

Opvallend is dat de *rotumbes* vaak voorkomen in relatie met heidense (= Oosterse)-volkeren.

aant: In drie citaten wordt een aantal van 1000 *rotumbes* genoemd. Alle citaten zijn afkomstig uit dezelfde bron; (Wil 360,5) *tûsent rottumbes hel;* (Wil 400,17) *tûsent rotumbes;* (Wil 403,17) *und tûsent daz der muosen sîn, rotumbes.*

Het aantal *tûsent* moet in het kader van de kontekst waarin het voorkomt, nl. de strijd tegen de heidense volkeren, als een poetische gewoonte van getallen-aanduiding worden gezien; mogelijkerwijs heeft het een symbolische betekenis.

rijm:

(Wil 400,17)	rotumbes : krumbes.
(JuT 2786,1)	rottubumbes : krumbes.
(JuT 3879,1)	rottobummez : krummes.
(JuT 4017,1)	rotubumbes : krummes.
(UlA 450)	erschellen : rotumbellen.
(UlA 716)	hel : rottumbel.
(UlA 21871)	rotumbel : hel.
(KrL 1382)	rotumbel : hel.

3.4 SUMBER

		membranofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
NeL	8, 38	sumber				e	+
NeL	49, 37	sumbert			2	-	
NeL	150, 8	sumber		sleht		e	+
NeL	158, 3	sumber				e	+
NeR	19, 2	sumberslegge			2	e	+
NeR	20, 8	sumber		rüeren		e	
NeR	48, 3	sumber	schal	sluoc	2	1	
NeR	48, 6	sumber	lûte erdôz			-	
Kud	1572, 3	sumber		bôzen	4	-	
VrD	82, 8	sumer-		-slahen	5	-	
VrD	165, 26	sumber		sluoc	2	e	
VrD	464, 32	sumber-	schal	-slagen	2	-	
VrD	492, 4	sumber	dôz		4	-	
JuT	3880, 1	summer				e	+
VrR	88	sumbern	lûte erkrachen		4	-	
HuR	16201	summern			5	-	
HuR	23780	sumerer			3	-	+

date: vanaf 1230.

naam: *sumber* (mhd.)
= AdH 286a, MhH II 1295 "Pauke"; MhH II 1295 "Handtrommel, Tambourin".

sumbern (mhd.)
= MhH II 1296 "den Sumber schlagen".

sumberslegge, sumerer (mhd.)
= MhH II 1296 "Trommel-, Paukenschläger".

Het citaat, *Ein tambur oder ein puden. Etwo heizzet mans ein summer* (JuT 3880,1), laat zien dat er een "Raumsynonymik" bestond: *etwo* (mhd.) "in een bepaalde streek".

etym: MhH II 1296 *timpanum* (lat.); Relleke (1980: 117) *sumbir, sumbri* (ohd.).

glda: Deze zijn te herleiden tot de mhd. werkwoorden *erdôzen* "schallen, doen klinken" en *erkrachen* "bulderen". Daarnaast komt het substantief *schal* "geschal, luide toon" voor. In twee gevallen zet het adverbium *lûte* "luid" de werkwoorden kracht bij.

spld: De meeste aanduidingen wijzen in de richting van een slaginstrument; de werkwoorden *slahen* "slaan" en *bôzen* "slaan" duiden op een speeltechniek. Daarnaast heeft *rüeren* de meer algemene betekenis "tot klinken brengen". Door welk objekt (stok, hand, vuist) de *sumber* tot klinken wordt gebracht, is uit de citaten niet af te leiden.

komb: De *sumber* vindt men voornamelijk in kombinatie met blaasinstrumenten. Veelvuldig blijkt de kombinatie *(holer)floite-sumber* voor te komen. Dit kan in de middeleeuwen als een vast ensemble worden gezien, waarbij beide instrumenten vaak door één en dezelfde persoon worden bespeeld; *Dar nâch ein holrblâser sluoc/ ein sumber meisterlîch genouc* (VrD 165,25). In vier gevallen wordt aan dit ensemble een *busîne* toegevoegd (representatieve funktie).

Andere blaasinstrumenten die tezamen met de *sumber* in één kombinatie voorkomen zijn: de *horn, phîfe, schalmîe* en de *swegel*. De konteksten hiervan vinden we in de feestelijke sfeer.

Slechts twee keer maken snaarinstrumenten van een kombinatie deel uit (HuR 20212; 23780).

aant: In één citaat wordt een konkreet aantal instrumenten genoemd; *zwêne vor im pfiffen/ der dritte den sumber sluoc* (NeR 48,3).

rijm:

(NeL 8,38)	sumber : tumber.
(NeL 150,8)	tumber : sumber.
(NeL 158,3)	sumber : tumber.
(NeR 19,2)	egge : sumberslegge.
(JuT 3880,1)	summer : kummer.
(HuR 23780)	her : sumerer.

3.5 TAMBÛR

		membranofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Ene	1171	tambûren			2	m	
Par	19, 8	tambûrer		sluog/ warf	2	e	
Par	19, 9	tambûr				e	
Par	63, 5	tambûre	schal/ galm erhal	würfen/ slegen grôz	2	2	
Par	379, 14	tambûrer			2	m	
Par	511, 27	tambûren			2	-	
Par	764, 27	tambûrn			4	-	
AlH	10,413	tambûre			4	-	+
Wig	1667	tambûren			3	m	
Wig	8653	tambûr		sluogens unde wurfen	3	e	
Wig	9450	tambûr	gedoene/ hal	warf/ enbor/ slegen	2	m	
Wil	29, 22	tambûren	erklancte	ruorte	2	m	
Wil	34, 6	tambûren			4	m	+
Wil	40, 3	tambûren	schal		3	m	
Wil	187, 25	tambûr		sluoc		m	+
Wil	225, 14	tambûren	erschalt		2	m	
MoC	862	tambûren		sluogen	3	m	+
Ger	3611	tambûr	schalle		3	-	
Ger	5946	tambûr	dôz		3	-	
Ale	7220	tambûre	vil lûte erklungen		4	m	
Ale	13291	tambûrr	grôzen schal huoben		4	m	
Cro	655	tambiure	hal		2	-	+
Cro	770	tambiure			2	m	+
Cro	16930	tambûre	süezer schal			-	
Cro	18398	tambûre			2	-	+
Cro	22106	tambûre			[2]	m	+
WiO	1002	tambur			3	-	
WiO	6032	tambur			3	-	
RuW	6484	tamburen	schal/ vrolichin			-	+
RuW	10986	tamburen	schalle			m	
MaB	4, 9	tambûren	mit vröude schal		6	-	
MaB	83, 5	tambûren			4	-	
MaB	239, 19	tambûren	erhal		3	-	
UlW	40, 21	tambûren			2	m	
UlW	218, 7	tambûrn	lûten	slac		m	
UlW	263, 15	tambûre		slag	2	m	
UlW	339, 7	tambûren			3	-	
JuT	1807, 2	tambur			2	e	
JuT	2786, 1	tambure			3	-	
JuT	3880, 1	tambur				e	
JuT	4017, 1	tambur	suzzer vil gedone		3	m	
Vir	1085, 5	tambûrn			4	-	
RuK	200	tambûr	schal/ hal		2	e	
VrR	87	tambûren	lûte erkrachen		4	-	
Loh	4354	tampûren	schal		2	-	
Loh	4574	tambûr			3	m	
Loh	5007	tambûren	schal/ erschellen		2	-	

		membranofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Loh	5037	tambûren			3	m	
Loh	5044	tambûren	schal		3	-	
Loh	6187	tampûr	gedoeze		2	m	
UlA	450	tambûren	schallebaerem dôse/ lût dô grôse		3	m	
UlA	713	tambûren	erschellen		3	m	
UlA	1939	tambûren	dos		2	-	
UlA	3472	tambûre		sluogen		m	
UlA	12803	tambûren	doene sich nicht sûmten		2	m	
UlA	14649	tambûren	erschelten		2	m	+
UlA	19405	tambûre	erdôs	slegen ûf	2	m	
UlA	21871	tambûren	hel	ûf slahen	4	m	
KtK	126	tambûren			3	-	
KtK	23195	tambûren			3	-	
KtK	28205	tambûren			3	-	
KtK	33894	tambûr	hellen/ craft schal			m	+
KwT	710	getambûrieret			3	-	+
ApT	2196	tamburen			2	-	
ApT	10503	tamburen			5	-	+
ApT	17931	tamburen			2	m	+
ApT	18709	tamburen		slugen	2	m	+
GoZ	4672	dambûren			[2]	m	
KrL	1382	tambur	hel	uf geslagen	3	-	
Apo	79	tamburen	lut/ gruwelichen			e	
JoW	6481	tamburn	gelüdems was do wunder		2	m	+
JoW	8127	tanbur	grüsenlich gedözze		3	e	+
JoW	14783	tamburn	schelt ûf		2	-	
JoW	17474	tambur			2	-	
GHL	301, 41	tambur			4	e	

date: vanaf 1170.

naam: *tambûr* (mhd.)
= MhH II 1399 "Handtrommel, Tamburin"

tambûren, *tambûrieren* (mhd.)
= MhH II 1400 "den Tambûr spielen".

tambûrer, *tambûrr* (mhd.)
= MhH II 1400 "der den Tambûr spielt".

etym: AdH 294a, MhH II 1399 *tambour* (ofr.); Relleke (1980: 120) *tabor* (ofr.); Treder (1933: 13) *tabl* (arab.); Weigand (1910: II 1018) *taburétt* (ofr.)

glda: Deze geven een gevarieerd beeld te zien. We treffen vormen van de mhd. werkwoorden *(er-)hallen* "weerklinken", *erklingen* "weerklinken", *erkrachen* "lawaai maken", *erschellen* "weerschallen", *hellen* "weerklinken, schallen" aan. Met behulp

van de adjectieven *grôz* "volumineus" en *lûte* "luid", wordt de grote geluidsomvang van het instrument benadrukt. Daarnaast vinden we de substantieven *dôz* "schal", *lût* "geluid, toon" en *schal* "geschal, luide toon".

Enkele aanduidingen zijn voorzien van een waarderingsuitspraak; *süeze* "lieflijk", *vrôlich* "vrolijk", *mit vröude* "met vreugde", *grüsenlich* "huiveringwekkend", *gruwelich* "gruwelijk".

spld: De meeste speelaanduidingen zijn vormen van het mhd. werkwoord *slahen* "slaan". In enkele gevallen zijn de aanduidingen voorzien van het mhd. werkwoord *werfen* "werpen". Dit wijst erop dat de instrumenten geslagen en in de lucht geworpen worden; *ein tambûrr sluog unde warf/ vil hôhe sîne tambûr* (Par 19,8); *von würfen und mit slegen grôz/ zwên tambûre gâben schal* (Par 63,5); *dâ sluogens unde wurfen mit/ die tambûr mit behendicheit* (Wig 8653); *man warf die tambûr enbor/ mit slegen daz der wîte sal/ dem gedoene engegen hal* (Wig 9450).

Relleke (1980: 121) veronderstelt, "dass es sich bei den so gespielten Instrumenten nicht um einfache Handtrommeln handelt, sondern um mit kleinen Schellen oder Glöckchen besetzte Instrumente, die vor allem durch das Emporwerfen einen besonderen Klang erzeugen". Dat deze klank zich inderdaad onderscheidt van het geluid van gewone handtrommels, is echter op grond van de gevonden geluidsaanduidingen niet vast te stellen.

Daarnaast treffen we het mhd. werkwoord *ûfslahen* "inzetten, beginnen te spelen" en *rüeren* "tot klinken brengen" aan.

komb: Met name de kombinatie *busîne-tambûr* komt zeer frekwent voor; in enkele gevallen worden er, behalve de *tambûr*, nog andere slaginstrumenten vermeld *(pûke, rotumbes)*. Dit ensemble vinden we voornamelijk bij gevechtshandelingen (oorlog, strijd, toernooi). Deze kombinatie is overgenomen van de Saracenen en de Byzantijnen (Žak 1979: 82).

Daarnaast komt de kombinatie *busîne-tambûr*-houtblaasinstrument voor. Als houtblaasinstrumenten worden *floite, phîfe, platerspil, schalmîe* en *stîve* genoemd. Dit ensemble treffen we slechts in enkele gevallen bij gevechtsscènes aan (Loh 5044; ApT 10503). Meestal speelt dit ensemble bij feestelijke gelegenheden (optocht, toernooi, ridder-bijeenkomst).

Het ensemble *tambûr-floite* speelt bij niet-representatieve gebeurtenissen (Žak 1979: 87). In enkele gevallen begeleidt het ensemble een dans (Par 511,27; KtK 28205; Ger 5946).

In diverse citaten worden ook snaarinstrumenten in kombinatie met de *tambûr* genoemd. In de meeste gevallen betreft het ook inderdaad een ensemble (Ene 1171; Ger 3611; 5946; Ale 13291; WiO 1002; 6032; RuK 200). Uit sommige citaten is niet op te maken of er een ensemble wordt gevormd (Cro 22106; Vir 1085,5; KtK 126; 23195; GHL 301,41). In drie gevallen is de vermelde kombinatie geen ensemble maar een opsomming van instrumenten die in de praktijk van elkaar gescheiden dienen te worden (Žak 1979: 91). De instrumenten zijn alleen bij elkaar geplaatst om de belangrijkheid of grootsheid van de gebeurtenis waarbij ze spelen te onderstrepen (Ale 7220; MaB 4,9; 83,5).

aant: Slechts één citaat vermeldt een konkreet aantal instrumenten; *zwên tambûre gâben schal* (Par 63,5).

rijm: (AlH 10,413) ungehûre : tambûre.
(Wil 34,6) amazsûren : tambûren.
(Wil 187,25) tambûr : gebûr.
(MoC 862) burcmûren : tambûren.
(Cro 655) âventiure : tambiure.
(Cro 770) zimiure : tambiure.
(Cro 18398) tambûre : dûre.
(Cro 22106) tambûre : nâchgebûre.
(RuW 6484) tamburen : nahgeburin.
(UlA 14649) tambûren : mûren.
(KtK 33894) sûr : tambûr.
(KwT 710) wolgezieret : getambûrieret.
(ApT 10503) mauren : tamburen.
(ApT 17931) tamburen : amasuren.
(ApT 18709) tamburen : amassuren.
(JoW 6481) tamburn : schurn.
(JoW 8127) tanbur : hur.

3.6 TRUMBE

		membranofonen aerofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
JiF	26 (b)	trumbin			2	-	
LaA	3240	trummen	schal		2	m	
Rol	7996	trumben		blisen	3	m	
Ene	12849	tromben			3	-	
Par	571, 2	trummen	gebrummen	slüege		20	
Nib	808, 2	trumben	schal sô grôz		3	m	
AlH	12, 39	trumben	schal/ erhal		2	-	
Ale	11890	trumben	grôzen schal			m	
Cro	688	trummen	hellen		2	-	
Kud	49, 1	trumben	lûte		2	-	
Kud	894, 2	trumben	lûte		2	-	
Kud	1572, 2	trumben	manigen krach		4	m	
RuW	27926	trumbin			2	-	
Bus	352	trumben			3	-	
Bus	1050	trumben			3	-	
KaM A	400, 10	trumpen		slogen	2	m	
KaM A	474, 56	trumpeden	groes geschal			-	
ApT	7329	trummen	schal/ prumen		4	m	+
ApT	7330 A	trummen			6	m	+
ApT	11138 (A)	trumen	erhal	slug	4	m	+
Jun	1369	trummeten			2	m	
GoZ	4668	drummen			2	m	
HuR	16135	trummen		slahe		-	
HuR	16202	trummen			5	-	
HuR	16471	trummen		sleht		e	+
LiS	3407,300	trumben		sluog off	2	-	

date: vanaf ca. 1100.

naam: *drummen*, *trumben*, *trummen*, *trumpen* (mhd.)
= MhH II 1544 "trommeln, trompeten".

trumbe, *trumme* (mhd.)
= MhH II 1544 "Posaune, Trompete, Trommel".

trumeten, *trumpeden* (mhd.)
= MhH II 1545 "trompeten".

etym: AdH 340b *tuba* (lat.); GLG 480a *Quinterna* (lat.)

glda: Op basis van de gevonden geluidsaanduidingen kan niet worden beoordeeld of we te maken hebben met een blaas- of slaginstrument. De aanduidingen geven allemaal het luide karakter van het instrument weer. We treffen vormen van de mhd. werkwoorden *erhallen*, *hellen* "klinken, schallen" aan. Daarnaast komt het substantief *schal* "schal, luide toon" en *lût* "geluid" voor. Soms wordt een aanduiding versterkt door een adjectief: *grôz* "volumineus" en *manic* "talrijk". Een afwijkende geluidsaanduiding vormt *gebrumme* "gebrom"; dit wijst op het diepe geluid van de trommels. Er bestaat verder het substantief *brumme* waarmee een blaasinstrument wordt aangeduid (vgl. BRUMME 1.1).

spld: Slechts één speelaanduiding wijst in de richting van een blaasinstrument. We treffen *blîsen*, het imperfectum van het mhd. werkwoord *blâsen* "blazen" aan. De overige aanduidingen zijn vormen van het mhd. werkwoord *slahen* "slaan". In één geval is de prepositie *off* "op" toegevoegd (LiS 3407,300). Deze dient "zur Kennzeichnung eines räumlichen Verhältnisses" (Relleke 1980: 326); de toonproduktie vindt plaats door van bovenaf op het instrument te slaan.

komb: De kombinaties tussen *trumbe* en andere instrumenten vertegenwoordigen alle klassifikatierubrieken.

Het grootste probleem is onderscheid te maken tussen de *trumbe* als blaas- en de *trumbe* als slaginstrument. Dit blijkt op de meeste plaatsen een onoplosbaar probleem te zijn.

Er bestaat een nauwe relatie tussen de *phîfe* en de *trumbe*. De veronderstelling dat de *trumbe* in deze kombinaties altijd een trommel zou zijn (Treder 1933: 20), wordt weerlegd door de speelaanduiding *blîsen* (Rol 7996). Tevens blijkt ook het citaat - Jun 1369 - te wijzen op een blaasinstrument.

Van twee andere citaten wordt verondersteld dat de genoemde *trumbe* eveneens een blaasinstrument is (JiF 26; RuW 27926). Beide citaten kunnen worden gerelateerd aan bijbelteksten waarin wordt gesproken over een tuba (Giesel 1978: 102); het citaat - JiF 21 - vindt zijn oorsprong in Daniël 3: 5, het andere citaat - RuW 27926 - in II Samuël 6: 15.

In zes gevallen wordt de *busîne* samen met de *trumbe* binnen één kombinatie genoemd. Meestal is de kontekst een gevechtsscène.

Als er een kombinatie wordt beschreven tussen de *trumbe* en instrumenten uit de chordofonenrubriek, gebeurt dit dikwijls in het kader van feestelijke gebeurtenissen (feest, ontvangst, toernooi).

Twee keer komt de kombinatie *trumbe-zimbel* voor; beide keren betreft de kontekst een religieuze gebeurtenis.

aant: Eenmaal treffen we een konkreet aantal instrumenten aan: *als der wol zweinzec trummen/ slüege hie zu tanze* (Par 571,2).

rijm:

(ApT 7329)	trummen	: prummen.
(ApT 7330 A)	prummen	: trummen.
(ApT 11138 A)	prummen	: trummen.
(HuR 16472)	trummen	: stummen.

4.1 BECKEN

		idiofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
UlW	192,25	bekken-		-slahen	3	-	

date: ca. 1270.

naam: *becken* (mhd.)
= MhH I 138 "Becken"; vgl. *cymbilin*, *cimbalin*; zie *zimbel*.

etym: Relleke (1980: 219) *be(c)chin* (ohd.)

spld: De bekkens hebben de speelaanduiding *slahen* "slaan".

komb: Bekkens worden in de Duitse literatuur van de Middeleeuwen slechts eenmaal genoemd (Žak 1979: 255). Het gebruik van bekkens schijnt zich voornamelijk tot Italië te hebben beperkt waar ze deel uitmaakten van het representatieve alta-ensemble. In het citaat - UlW 192,25 - worden de bekkens in kombinatie met de *busîne* en de *schalmîe* bespeeld bij de ontvangst van een koningin. Žak (1979: 83) veronderstelt dat de bekkens misschien bewust zijn ingezet om "morgenländische Assoziationen zu wecken".

4.2 GLOCKE

		idiofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
EiO	9412	glocken	schal	lûte		m	
ReF	1571	glocke -snuor				e	
ReF	1572	glocken	schal	lûte		m	
Gre	3756	glocken	schal	liuten		m	
Lan	3905	glockelîn		geslagen		e	+
Lan	4185	glocken	schal			e	
Luc	40, 18	gloken				m	
Luc	40, 19	gloken				m	
Luc	40, 23	gloken				m	
Luc	40, 26	gloken		lutet		m	
Par	196, 12	glocken	maneger klanc			m	
Nib	811, 2	glocken	klanc			m	
Nib	1040, 1	glocken	klanc			-	
AlH	18, 23	gloggen		slât		e	
Wig	10883	glocken	mangen klanc			m	
Ger	690	gloggen		liute		m	
Ger	728	gloggen	klanc			-	
Ger	5066	gloggen	klanc			m	
War	113, 13	glocke				e	+
War	113, 19	glocke	hal			e	

		idiofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
War	115, 6	glocken		liuten		m	
LaN	537, 22	glocken		lûten		e	
LaN	560, 29	glocken		lûten		e	
LaN	560, 30	glocken				m	
MaB	6, 28	glocken				m	
Lau	2479	glocke		zôch an		-	
KwA	445	glockenaere				e	
KwA	468	glockener				e	
KwA	497	glockener				e	
KwA	505	glockenaere				-	
KwE	3290	sturmglocken		geliutet		m	+
Loh	371	glocken	klanc/ in doners wîse			-	
Loh	3251	glocken		zôch an		m	
Loh	5001	glocke		lûte		e	
Loh	5037	glocken		liuten	3	m	
Loh	5042	glocken		lût		m	
DaP	532, 35	glocke		lute		m	
KoJ	909	glocke		liutet		m	
MaR	10,133	glocken		zôch		m	
HuR	6568	glocken	klenget			4	+
HuR	8612	glocke		sleht an		-	
HuR	9914	glöckelîn	klinkent			-	
HuR	13470	glocken				-	
HuR	19769	glocken	hellent schôn		3	-	
HuR	23866	glocken		zôch		m	
LiS	2.124,384	glocke		slahen an		e	
LiS	2.124,387	glocke (grosz)				-	
LiS	2.124,536	glocken		sleht an		m	
LiS	2.124,543	glocken		lût		-	
LiS	2.124582	glocken		lûten		-	

date: vanaf 1170.

naam: *glocke*, *glogge* (mhd.)
= MhH I 1036 "Glocke".

glockelîn (mhd.)
= MhH I 1037 "kleine Glocke".

glockenaere, *glockener* (mhd.)
= MhH I 1037 "Glöckner".

etym: GLG 93b *campana* (lat.); Treder (1933: 8) *clocca*, *glocca* *glogga* (ohd.) *cloca*, *clocca*, *clocula* (lat.)

glda: Deze bestaan uit vormen van de mhd. werkwoorden *hallen*, *hellen* "klinken" en *klingen* "klinken". Daarnaast komen de substantieven *klanc* "klank" en *schal* "geschal, luide toon" voor.

In enkele citaten is er sprake van *maneger klanc* "verschillende klanken", wat er op wijst dat de *glocken* niet allemaal hetzelfde geluid voortbrachten (Par 196,12; Wig 10883).

Twee citaten geven informatie omtrent de waardering van de *glocken klanc;* (HuR 19769) *hellent schôn* en (Loh 371) ... *wie der glocken klanc/ in doners wîse breche durch der wolken grüfte.*

spld: Als speelaanduidingen komen we de mhd. werkwoorden *lûten* "weerklinken, klinken" en *liuten* "luiden" tegen. Enkele aanduidingen zijn vormen van het mhd. *ziehen* of *anziehen* "trekken, aan iets trekken", wat in de richting van een *glockesnuor* "klokketouw" wijst (vgl. Lan 3905).

De mhd. werkwoorden *slahen* "slaan" en *anslahen* "aanslaan" wijzen op dat deel van de klok dat de klankproduktie veroorzaakt; de hamer of klepel (Relleke 1980: 108).

komb: Slechts in twee gevallen maakt de *glocke* deel uit van een opsomming. Hierbij geeft het citaat - Loh 5037 - een kombinatie te zien van representatieve instrumenten, terwijl de instrumenten uit het citaat - HuR 19769 - door engelen worden bespeeld.

In het algemeen heeft de *glocke* een signaalfunktie die bij verschillende gelegenheden wordt gebruikt (gevaar, oorlog, festiviteiten, kerk, rechtspraak).

aant: Eén keer wordt er een konkreet aantal klokken genoemd: *mêre tôren und toerîn denne vier glocken/ die man ze gotes dienste klenget* (HuR 6568).

rijm:

(Lan 3905)	glockelîn : mîn.
(War 113,13)	glocke : locke.
(KwE 3290)	erschrocken : sturmglocken.
(HuR 6568)	locken : glocken.

4.3 SCHELLE

		idiofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Kai	228	scelle		lûtte		e	
Kai	239	scelle		lûtte		e	
Kai	4371	scellen		lûten		m	
Lan	363	schellen				m	
Tri	15851	schelle	helle			e	+
Tri	15860	schellen	klanc			-	
Tri	15870	schellen	lût			e	
Tri	15875	schellen-	-klanc/ in sîn ôre sanc			-	+
Ale	5373	schellen	gedoene			m	+
Ale	7220	schellen	lûte erklungen		4	m	
Cro	20705	schellen	vil helle	lûten		m	
Cro	20722	schellen	schal			m	
WiO	7410	schellan	groz gedon			m	
Lau	1358	schelle				e	
Lau	1359	schellen	erdôz	gelûte/ lûte harte krefteclich		m	
JuT	381, 4	schellen (grôz)	erklungen			m	
UlA	14642	schellen			6	m	+
KtK	28205	schellen			3	-	
KwT	711	geschellet			3	-	
ApT	17934	schellen	erklungen			m	
GoZ	4677	schellen	klungen/ hellen			-	+
GHL	1369,44	schelle				-	

date: vanaf 1150.

naam: *schelle* (mhd.)
= MhH II 691 "Schelle, Glöckchen".

Vier citaten geven informatie over het materiaal waaruit de *schellen* zijn vervaardigd: (Lan 363) *goltschellen;* (Ale 5373), (WiO 7410) en (Lau 1358) *guldin schellen.*

etym: GLG 93b *campanula, -nola* (lat.); Relleke (1980: 114) *scella* (ohd.)

glda: De geluidsaanduidingen geven een gevarieerd beeld te zien. Naast vormen van het mhd. werkwoord *(er-)klingen* "klinken, doen klinken", treffen we diverse aanduidingen aan die de luidheid van het instrument benadrukken: *erdôzen* "schallen", *gedônen* "lawaai maken", *hellen* "weerklinken, schallen". In één citaat wordt *schellenklanc* als een metafoor voor zang gebruikt: *den süezen schellenklanc/ der ime in sîn ôre sanc* (Tri 15875).

spld: Alleen het mhd. werkwoord *liuten* "luiden" wordt als speelaanduiding voor de *schellen* gebruikt.

komb: Het instrument maakt slechts in drie gevallen deel uit van een instrumentenkombinatie. In alle drie citaten wordt *schelle* na de *tambûr* genoemd. De mogelijkheid dat de in het citaat

- Ale 7220 - vermelde kombinatie *(busîne-tambûr* en *schelle-seitspil)* daadwerkelijk een ensemble zou kunnen hebben gevormd, wordt door Žak (1979: 79) ontkend.

rijm: (Tri 15851) schelle : helle.
(Tri 15875) schellenklanc : sanc.
(Ale 5373) schelle : kapellen.
(UlA 14642) schellen : erhellen.
(GoZ 4677) schellen : hellen.

4.4 SISTRUM

		idiofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
UlA	14643	sistrum			6	e	

date: ca. 1287.

naam: *sistrum* (lat.)
= Relleke (1980: 84) "ein klapperähnliches Instrument"; Riedel (1959: 237) "Triangel".

etym: Muller (1970: 860) *seistron* (grk.)

komb: Het citaat *sistrum unde schellen* (UlA 14643), bevindt zich tussen een opsomming van snaarinstrumenten. Door het voegwoord *unde* wordt aangegeven dat de *schellen* niet tot het *sistrum* behoren, maar afzonderlijke objekten zijn.
Het *sistrum* treffen we slechts één keer in de mhd. literatuur aan.

4.5 ZIMBEL

		idiofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
JiF	26	cymbilin			[2]	-	+
JiF	26 b	cimbalin			[2]	-	+
Lan	3899	zimbel		mit eime hamer dran slât		e	
Lan	4187	zimbel		sluoc an		e	
Lan	4200	zimbellîn	lûte schal	sluoc an		e	
Lan	4253	zimbel		ruorte		e	
Lan	4256	zimbel		sluoc		e	
Lan	4314	zimbel		sluoc		e	
Lan	4363	zimbel		ruort		e	
Lan	4454	zimbel		sluoc		e	
NeR	55,14	zimbel		rüere		e	
JuT	6078, 3	zimbeln	suzzer done klengen		4	-	
UlA	2076	zimbeln	süese gedoene	sluogen		m	
KtK	10054	zimbel	lût		2	e	
GoZ	4668	zymbeln			[2]	m	
GHL	155,33	zimbal	erclinget			-	

date: vanaf ca. 1100.

naam: *cimbalin*, *cymbilin* (ohd.)
= AdH 403b "Becken als Tongerät".

zimbel (mhd.)
= AdH 403b, MhH III 1116 "kleinere (mit einem Hammer geschlagene) Glocke, Schelle".

zimbellîn (mhd.)
= MhH III 1116 "Glöckchen".

etym: GLG 119a, MhH III 1116 *cymbalum* (lat.); Relleke (1980: 125) *zimba*, *zimbale* (ohd.)

glda: Deze geven een gevarieerd beeld te zien. Naast aanduidingen die de luidheid van het instrument weergeven, zoals *lût* "geluid" en *lûter schal* "luide toon", komen ook de meer algemene aanduidingen *süezer dôn* en *süezez gedoene* "lieflijke melodie" voor. Twee keer treffen we vormen van het mhd. werkwoord *(er-)klingen* "klinken" aan.

spld: De speelaanduidingen bestaan uit vormen van de mhd. werkwoorden *slahen* "slaan" en *rueren* "tot klinken brengen". Het werkwoord *slahen* wijst op de specifieke speeltechniek van het instrument. In drie gevallen is aan het werkwoord de prepositie *an* "aan" toegevoegd. Eén citaat vermeldt dat het objekt, waarmee geslagen wordt, een hamer is (Lan 3899).

komb: De *zimbel* komt slechts in vier citaten voor in kombinatie met andere instrumenten. Het instrument wordt genoemd met de aerofoon *trumbe* en met diverse snaarinstrumenten *(gîge, videl)*.

In één geval wordt de *zimbel* samen met een andere idiofoon *(schelle)* genoemd, zonder dat er instrumenten uit andere klassifikatierubrieken zijn toegevoegd (KtK 10054). Eveneens in één geval treffen we de *zimbel* aan in kombinatie met de *trumbe* (als slaginstrument); deze kombinatie maakt echter wel deel uit van een grotere instrumentenopsomming (JiF 26 b).

Bekkens worden in de mhd. literatuur zelden genoemd. De opvatting van Riedel (1959: 120), dat de *zimbel* ook een bekken zou kunnen zijn, moet in twijfel worden getrokken gezien het onderscheid in schrijfwijze dat er in de literatuur wordt gemaakt (vgl. Žak 1979: 255 A. 80).

De *zimbel* treffen we vaak aan bij niet-representatieve gebeurtenissen (o.a. engelenmuziek, signaalfunktie). We komen het instrument zowel in het alta- als bassa-ensemble tegen; de ensembles hebben in deze tijd nog geen stereotype karakter.

rijm: (JiF 26) cymbilin : swegilbeinîn.
(JiF 26b) cimbalin : suegilbeinîn.

4.6 ZUNEL

		idiofonen	geluidsaanduiding	speelaanduiding	K	A	R
Wil	382,15	zunel			3	m	
JuT	3880, 4	zunel	da von der don sich riche discandieret			m	

date: 13e eeuw.

naam: *zunel* (mhd.)
MhH III 1777 "Schelle"; Treder (1933: 12) "blecherne Plättchenpaare, Glöckchen, Rollschellen".

In beide citaten vormen de *zunel* een onderdeel van de *rotumbes*, *manec rotumbes mit zunel* (Wil 382,15). De *zunel* zijn in of aan de rand van de *rotumbes* bevestigd.

etym: GLG 119a *cymbalum* (lat.)

glda: Alleen het citaat, *da von der don sich riche discandieret* (JuT 3880,4; *discantieren* = MhH I 440 "discant singen"), geeft informatie over het geluid van de *zunel*. Deze geluidsaanduiding wordt voorafgegaan door een materiaalindikatie van de *zunel: guldein zunel* "gouden schellen".

komb: Er is één kombinatie overgeleverd waarbij de *rotumbes mit zunel* in één ensemble met *floite* en *busîne* worden genoemd (Wil 382,15).

II. INSTRUMENTENKOMBINATIES

Handleiding

Het volgende hoofdstuk is de konkretisering van kolom K uit hoofdstuk I. De in deze kolom vermelde getallen korresponderen met het aantal verschillende instrumenten uit de instrumentenkombinaties uit hoofdstuk II.

De instrumenten zijn alfabetisch, de sigla (overeenkomstig hoofdstuk I) chronologisch geordend.

De instrumenten zijn in vier rubrieken geklassificeerd: aerofonen, chordofonen, membranofonen en idiofonen.

Alle kombinaties zijn vertikaal genoteerd. Het instrument dat op dezelfde hoogte als het siglum staat genoteerd, wordt ook in het citaat als eerste genoemd; het daaronder staande als tweede, het dááronder staande als derde etc.

De naamgeving van de instrumenten is gestandaardiseerd; de oorspronkelijke naamgeving vindt men in kolom 2, hoofdstuk I.

Indien een kombinatie is omgeven door akkolades [ ], betekent dit, dat deze kombinatie deel uitmaakt van een grotere opsomming waarvan echter wordt verondersteld dat deze in haar totaliteit nooit in één ensemble kan hebben samengespeeld.

De aanduidingen *seitspil* en *seiten* zijn verzamelnamen voor groepen snaarinstrumenten en moeten als zodanig niet als afzonderlijke instrumenten worden opgevat.

BECKEN

UlW	192, 25	busîne	becken
		schalmîe	

BRUMME

ApT	7329 A		pûke
		brumme	
		busîne	trumbe
		horn	
		schalmîe	
ApT	11137	busîne	
		brumme	pûke
			trumbe
ApT	11137 A	busîne	
		brumme	pûke
			trumbe
GoZ	4667	[horn	
		busîne	
		brumme]	

BÛDE

HuR	5860		bûde
		swegel	
		schalmîe	

BUSÎNE

Par	19, 7	busîne	tambûr
Par	63, 2	busîne	tambûr
Par	379, 15		tambûr
		busîne	
Par	764, 26	busîne	tambûr
		floite	
		stîve	
Nib	808, 1	busîne	trumbe
		floite	
AlH	10,414	floite	tambûr
		busîne	
		horn	

AlH	12,42		gîge		
		busîne			
		wisenthorn			
AlH	23, 46			pûke	
		busîne			
LiT	4640	busîne			
		herhorn			
LiT	12398	busîne			
		herhorn			
Wig	8650		[seitspil		
		busîne			
				tambûr]	
Wig	9449	busîne			
				tambûr	
Wig	9579	busîne			
			seitspil		
Wil	29, 23			tambûr	
		busîne			
Wil	34, 7			pûke	
				tambûr	
		busîne			
		floite			
Wil	225, 13	busîne			
				tambûr	
Wil	382, 13	busîne			
				rotumbes	zunel
		floite			
Wil	400, 19			rotumbes	
		busîne			
Wil	403, 15	busîne			
				rotumbes	
MoC	867	busîne			
		phîfe			
			rotte		
Ale	7218	busîne			
				tambûr	
					schelle
			seitspil		
Cro	688			trumbe	
		busîne			
Cro	22096		[lîre		
		busîne]			
Cro	22228	busîne			
		floite			

LaN	273, 14	busîne horn			
LaN	273, 26	busîne horn			
Kud	49, 1	[busîne		trumbe]	
Kud	894, 2	busîne		trumbe	
Kud	1572, 2	busîne floite		trumbe sumber	
MaB	4, 9	floite busîne	harpfe rotte seitspil	tambûr	
MaB	83, 7	floite busîne	seitspil	tambûr	
MaB	239, 19	floite busîne		tambûr	
VrD	82, 6	busîne holer[-] floite horn		sumber	
VrD	492, 5	holerfloite busîne schalmîe		sumber	
UlW	192, 25	busîne schalmîe			becken
UlW	263, 15	busîne		tambûr	
UlW	295, 7	busîne	videl		
JuT	1807, 2	busîne		tambûr	
JuT	2786, 1	busîne		tambûr rotumbes	

JuT	4017,	1	busîne		tambûr rotumbes	
Vir	1032,	6	busîne	seitspil		
Vir	1085,	4	busîne schalmîe		tambûr	
				seitspil		
VrR	88				tambûr	
			floite		sumber	
			busîne			
Loh	4354		busîne		tambûr	
Loh	4573		busîne		rotumbes tambûr	
Loh	5007		busîne		tambûr	
Loh	5037				tambûr	
			busîne			glocke
Loh	5045		floite		tambûr	
			busîne			
Loh	6187		busîne		tambûr	
U1A	448		busîne		tambûr rotumbes	
U1A	713		horn		tambûr	
			busîne			
U1A	1939				tambûr	
			busîne			
U1A	12743		busîne horn			
U1A	12803				tambûr	
			busîne			
U1A	14649		busîne		tambûr	
U1A	19404		busîne		tambûr	

U1A	21870		busîne		
					tambûr
					rotumbes
			horn		
KtK	19468		busîne		
				harpfe	
				lîre	
Kam	A 474,	59	horn		
			phîfe		
			busîne		
ApT	3450		busîne		
			horn		
ApT	7329		busîne		
					trumbe
			horn		
			schalmîe		
ApT	7330	A			pûke
			brumme		
			busîne		
					trumbe
			horn		
			schalmîe		
ApT	7462			rotte	
			busîne		
			schalmîe		
ApT	10504		schalmîe		
					tambûr
			busîne		
			horn		
			platerspil		
ApT	11137	(A)	busîne		
			brumme		
					pûke
					trumbe
ApT	17763		busîne		
			horn		
			phîfe		
			schalmîe		
ApT	17927		busîne		
			phîfe		
ApT	18806		busîne		
			krump horn		
ApT	18851		busîne		
			phîfe		
ApT	18867		horn		
			schalmîe		
			busîne		

GoZ	4667	[horn busîne brumme]		
Mar	11376	busîne	seitspil	
KrL	1318	busîne		tambûr rotumbes
JoW	6481	busîne		tambûr
Jow	8127	schalmîe busîne		tambûr
JoW	8831	busîne floite schalmîe		pûke
JoW	9702	busîne phîfe		pûke
JoW	14786	schalmîe busîne		
JoW	15592	busîne schalmîe		
JoW	17470	herhorn busîne		
JoW	18083	busîne schalmîe		
CLÎE				
Cro	22095	floite clîe]	[symphonîe lîre	
		busîne		
DdM	123	schalmîe floite clîe		
FLOITE				
Par	19, 11	floite	videl	
Par	511, 27	floite		tambûr
Par	764, 27	busîne		tambûr
		floite stîve		

Nib	808, 2	busîne			
				trumbe	
		floite			
AlH	10,413	floite			
				tambûr	
		busîne			
		horn			
Wig	1667		seitspil		
		floite			
				tambûr	
Wil	34, 7			pûke	
				tambûr	
		busîne			
		floite			
Wil	382, 16	busîne			
				rotumbes	zunel
		floite			
MoC	863			tambûr	
		floite			
		horn			
Ger	3611			tambûr	
		floite			
			videl		
Ger	5948			tambûr	
			videl		
		floite			
Ale	13290		videl		
		floite			
			seitspil		
				tambûr	
Cro	655	floite			
				tambûr	
Cro	770	floite			
				tambûr	
Cro	16926	floite			
			videl		
			harpfe		
Cro	18397	floite			
				tambûr	
Cro	22095		[symphonîe		
		floite			
		clîe]			
Cro	22228	busîne			
		floite			
WiO	1002	floite			
				tambûr	
			videl		

Kud	49, 2	[floite	harpfe rotte]	
Kud	1572, 3	busîne floite		trumbe sumber
MaB	4, 9	floite busîne	harpfe rotte seitspil	tambûr
MaB	83, 5	floite busîne	seitspil	tambûr
MaB	239, 19	floite busîne		tambûr
VrD	82, 7	busîne holer[-] floite horn		sumber
UlW	40, 21	floite		tambûr
UlW	339, 7	floite schalmîe		tambûr
RuK	201	floite	seitspil	
VrR	87	floite busîne		tambûr sumber
Loh	5044	floite busîne		tambûr
UlA	1941	floite	videl	
UlA	3477	floite	videl	
JoW	8831	busîne floite schalmîe		pûke

DdM	123	schalmîe floite clîe		

GÎGE

Joh	26, 9		harphe gîge	
		orgel		
			lîre	
Jud	392		videl gîge rotte lîre harpfe	
Lan	262		harpfe gîge seitspil	
Lan	2678		rotte gîge harpfe	
AlH	12, 41		gîge	
		busîne wisenthorn		
Tri	7568		lîre gîge harpfe rotte	
Tri	11365		gîge rotte	
Cro	22104	[holerfloite	gîge]	
NeR	18, 20		gîge	sumber
Kud	49, 4	[phîfe	gîge]	
Lau	1015		gîge harpfe	
		phîfe		
RuW	33153		harpfe gîge lîre	
Vir	963, 3		harpfe rotte gîge	
Vir	1092, 2		harpfe rotte gîge	

KtK	126			tambûr	
			harpfe		
			gîge		
KtK	23195			tambûr	
			harpfe		
			gîge		
KtK	49154		harpfe		
			gîge		
ApT	2198		harpfe		
			gîge		
			psalter		
			zitôl		
			videl		
ApT	3499		harpfe		
			gîge		
ApT	5973		harpfe		
			gîge		
ApT	13177		harpfe		
			gîge		
GoZ	4666		[harpfe		
			gîge]		
MaR	978		lîre		
			harpfe		
			gîge		
HuR	5857		harpfe		
			rotte		
			gîge		
HuR	9455		harpfe		
			rotte		
			lîre		
			gîge		
HuR	16201			sumber	
			gîge		
				trumbe	
			harpfe		
			rotte		
GHL	301, 42			tambûr	
			gîge		
			harpfe		
			rotte		
GLOCKE					
Loh	5037			tambûr	
		busîne			glocke
HuR	19769		seiten		
		orgel			glocke

HARPFE

OtE	V.23,199		[harpfe rotte]
JiF	29, 1		[harpfe lîre]
Joh	26, 9		harpfe gîge
		orgel	
			lîre
LaA	5169		lîre harpfe
Jud	394		videl gîge rotte lîre harpfe
EiO	132		harpfe seiten
Lan	262		harpfe gîge seitspil
Lan	2678		rotte gîge harpfe
AlH	23,264	phîfe	
			harpfe
Tri	3675		videl symphonîe harpfe rotte
Tri	3727		harpfe videl
Tri	7569		lîre gîge harpfe rotte
Tri	7996		lîre harpfe
Tri	8068		lîre harpfe
Tri	13449		harpfe rotte
Tri	14956		harpfe lîre
BaJ	255, 20		seitspil harpfe
		swegel	

Cro	16927	floite			
			videl		
			harpfe		
Kud	49, 1	[floite			
			harpfe		
			rotte]		
Lau	1016		gîge		
			harpfe		
		phîfe			
RuW	23924		harpfe		
			seitspil		
RuW	33153		harpfe		
			gîge		
			lîre		
MaB	4, 8		harpfe		
			rotte		
			seitspil		
				tambûr	
		floite			
		busîne			
UlW	156, 28		harpfe		
			videl		
UlW	195, 25		videl		
			harpfe		
			rotte		
UlW	254, 18		videl		
			harpfe		
			rotte		
UlW	340, 25		videl		
			harpfe		
JuT	1807, 4		videl		
			harpfe		
			rotte		
JuT	6078, 3		rotte		
			harpfe		
					zimbel
			zitterîe		
Ros	253, 3		harpfe		
			rotte		
Vir	963, 3		harpfe		
			rotte		
			gîge		
Vir	1092, 2		harpfe		
			rotte		
			gîge		
UlA	1963		rotte		
			harpfe		

KtK	126			tambûr
			harpfe	
			gîge	
KtK	5974		rotte	
			harpfe	
KtK	13739		harpfe	
			lîre	
KtK	15859		harpfe	
			lîre	
KtK	16333		harpfe	
			lîre	
KtK	19469	busîne		
			harpfe	
			lîre	
KtK	23195			tambûr
			harpfe	
			gîge	
KtK	28162		harpfe	
			lîre	
KtK	38928		harpfe	
			lîre	
KtK	49154		harpfe	
			lîre	
ApT	2198		harpfe	
			gîge	
			psalterium	
			zitôl	
			videl	
ApT	3499		harpfe	
			gîge	
ApT	5973		harpfe	
			gîge	
ApT	13176		harpfe	
			gîge	
ApT	14994		harpfe	
			seitspil	
			rotte	
ApT	17906		harpfe	
			rotte	
GoZ	4666		[harpfe	
			gîge]	
GoZ	4669		[harpfe	
			zitôl]	
MaR	978		lîre	
			harpfe	
			gîge	

Apo	9743		harpfe videl	
HuR	221		harpfe lîre seiten	
HuR	5857		harpfe rotte gîge	
HuR	9455		harpfe rotte lîre gîge	
HuR	16203			sumber
			gîge trumbe harpfe rotte	
HuR	19632		harpfe videl rotte	
HuR	21702		videl harpfe	
JoW	13787		videl rotte monochord harpfe psalterium zitôl	
GHL	155, 43		lîre harpfe rotte	
GHL	301, 43			tambûr
			gîge harpfe rotte	
PaH	11545		harpfe seitspil	
LdG	118, 40		seiten harpfe	
HERHORN				
LaA	3239	herhorn		trumbe
LiT	4641	busîne herhorn		
LiT	12399	busîne herhorn		

RuW	32745	herhorn	seitspil	
JoW	17470	herhorn busîne		

HOLERFLOITE

Cro	22104	[holerfloite	gîge]	
VrD	82, 7	busîne holer [-] floite horn		sumber
VrD	165, 25	holerfloite		sumber
VrD	465, 1	holerfloite		sumber
VrD	492, 4	holer [-] floite busîne schalmîe		sumber

HORN

Rol	7997	horn phîfe		trumbe
AlH	10,414	floite busîne horn		tambûr
AlH	12, 43	busîne wisenthorn	gîge	
MoC	863	floite horn		tambûr
LaN	273, 14	busîne horn		
LaN	273, 27	busîne horn		
VrD	82, 7	busîne holer floite horn		sumber
UlA	712	horn		tambûr

U1A	12743	busîne horn	
U1A	21873	busîne	tambûr
		horn	rotumbes
KaM	A 474,58	horn phîfe busîne	
ApT	3186	schalmîe horn	
ApT	3450	busîne horn	
ApT	7331	busîne	trumbe
		horn schalmîe	
ApT	7331 A		pûke
		brumme busîne	trumbe
		horn schalmîe	
ApT	10504	schalmîe	tambûr
		busîne horn platerspil	
ApT	17763	busîne horn phîfe schalmîe	
ApT	18866	horn schalmîe busîne	
GoZ	4667	[horn busîne brumme]	

KOBUS

GoZ	4671		harpfe		
			gîge		
		horn			
		busîne			
		brumme			
					zimbel
				trumbe	
			harpfe		
			zitôl		
			psalterium		
			videl		
			[kobus		
			lûte]		
				tambûr	
				pûke	
		rôr			
		schalmîe			
			rotte		
			metzkanone		
					schelle

KRUMP HORN

ApT	18807	busîne	
		krump horn	

LÎRE

OtE	V.23,198	orgel			
			[lîre		
			fidula]		
		swegel			
			harpfe		
			rotte		
JiF	28	trumbe			
				zimbel	
			videl		
		swegel			
			[rotte		
			lîre]		
		phîfe			
			sambiût		
			harpfe		
			lûte		
Joh	26, 9		harpfe		
			gîge		
		orgel			
			lîre		
LaA	211		rotte		
			lîre		
LaA	5169		lîre		
			harpfe		

Jud	393		videl gîge rotte lîre harpfe	
Tri	3680		lîre sambiût	
Tri	7568		lîre gîge harpfe rotte	
Tri	7995		lîre harpfe	
Tri	8068		lîre harpfe	
Tri	14956		harpfe lîre	
Cro	22096	[busîne	lîre]	
NeL	49, 36		lîre	sumber
RuW	33153		harpfe gîge lîre	
KtK	13739		harpfe lîre	
KtK	15859		harpfe lîre	
KtK	16333		harpfe lîre	
KtK	19469	busîne	harpfe lîre	
KtK	28163		harpfe lîre	
KtK	38928		harpfe lîre	
UlA	19069		videl lîre rotte	
MaR	978		lîre harpfe gîge	

HuR 221
harpfe
lîre
seiten

HuR 9455
harpfe
rotte
lîre
gîge

GHL 155, 42
lîre
harpfe
rotte

LÛTE

JiF 29, 1
[harpfe
lûte]

GoZ 4671
[kobus
lûte]

METZKANONE

GoZ 4675
[rotte
metzkanone]

MONOCHORD

Cro 22103
videl
harpfe
symphonîe
floite
clîe
lîre
busîne
[monochord
psalterium]
holerfloite
gîge
organiston
tambûr

JoW 13787
videl
rotte
monochord
harpfe
psalterium
zitôl

ORGANISTON

Cro 22106
[organiston
tambûr]

ORGEL

Joh 26, 10
harpfe
gîge
orgel
lîre

Ene 13163 phîfe
videl
orgel
seitspil

Mar 1407 orgel
seitspil

HuR 19769 seiten
orgel
glocke

PHÎFE

JiF 29 [phîfe
sambiût]

Rol 7997 trumbe
horn
phîfe

Ene 12848 phîfe
trumbe
seitspil

Ene 13161 phîfe
videl
orgel
seitspil

AlH 12, 39 phîfe
trumbe

AlH 23,262 phîfe
harpfe

MoC 869 busîne
phîfe
rotte

NeR 48, 2 phîfe
sumber

Kud 49, 4 [phîfe
gîge]

Lau 1016 gîge
harpfe
phîfe

KtK 28205 tambûr
schelle
phîfe

KwT 711 tambûr
schelle
phîfe

Bus 352 trumbe
phîfe
seitspil

Bus	1050	phîfe		trumbe	
KaM	A 400, 11	phîfe	seitspil	trumbe	
KaM	A 474, 59	horn phîfe busîne			
ApT	17764	busîne horn phîfe schalmîe			
ApT	17927	busîne phîfe			
ApT	18851	busîne phîfe			
Jun	1369	phîfe		trumbe	
Jun	1648	phîfe	seitspil		
JoW	9702	busîne phîfe		pûke	
JoW	14783	phîfe		tambûr	
LiS	3.407,301	phîfe		trumbe	
PLATERSPIL					
ApT	10504	schalmîe busîne horn platerspil		tambûr	
PSALTERIUM					
Cro	22103		[monochord psalterium]		
UlA	14645		seitspil videl		sistrum schelle
			rotte psalterium		
ApT	2199		harpfe gîge psalterium zitôl videl		

GoZ	4670			[psalterium videl]	
JoW	13787			videl rotte monochord harpfe psalterium zitôl	

PÛKE

AlH	23, 45		busîne		pûke
Wil	34, 6		busîne floite		pûke tambûr
Wil	40, 3		busîne		pûke tambûr
ApT	7329	A	brumme busîne horn schalmîe		pûke trumbe
ApT	11138	(A)	busîne brumme		pûke trumbe
ApT	12380		schalmîe		pûke
GoZ	4672				[tambûr pûke]
JoW	8832		busîne floite schalmîe		pûke
JoW	9702		busîne phîfe		pûke pûke
PaH	8447			seitspil	pûke

RÔR

ApS	18117		valschez- rôr		
				videl zitôl	

ApT	17840	valschez- rôr		
			videl zitôl	
GoZ	4673	[flach rôr schalmîe]		

ROTTE

OtE	V.23,199	orgel		
			lîre fidula	
		swegel		
			[harpfe rotte]	
JiF	28	trumbe		zimbel
			videl	
		swegel		
			[rotte lîre]	
		phîfe		
			sambiût harpfe lûte	
LaA	210		rotte lîre	
Jud	393		videl gîge rotte lîre harpfe	
Lan	2678		rotte gîge harpfe	
Tri	3675		videl symphonîe harpfe rotte	
Tri	7569		lîre gîge harpfe rotte	
Tri	11365		gîge rotte	
Tri	13449		harpfe rotte	
MoC	869	busîne phîfe		
			rotte	

Kud	49,	3	busîne trumbe [floite			
				harpfe rotte]		
			phîfe			
				gîge		
MaB	4,	8		harpfe rotte seitspil		
					tambûr	
			floite busîne			
UlW	195,	25		videl harpfe rotte		
UlW	254,	18		videl harpfe rotte		
JuT	1807,	4		videl harpfe rotte		
JuT	6078,	3		rotte harpfe		
						zimbel
				zitterîe		
Ros	253,	3		harpfe rotte		
Vir	963,	3		harpfe rotte gîge		
Vir	1092,	2		harpfe rotte gîge		
UlA	1227			seitspil videl rotte		
UlA	1963			rotte harpfe		
UlA	14645			seitspil videl		
						sistrum schelle
				rotte psalterium		
UlA	19069			videl lîre rotte		

KtK	5975		rotte harpfe		
ApT	7461		rotte		
		busîne schalmîe			
ApT	14995		harpfe seitspil rotte		
ApT	17906		rotte harpfe		
GoZ	4675		[rotte metzkanone]		
HuR	5857		harpfe rotte gîge		
HuR	9455		harpfe rotte lîre gîge		
HuR	16203		gîge	sumber	
			harpfe rotte	trumbe	
HuR	19632		harpfe videl rotte		
JoW	13785		videl rotte monochord harpfe psalterium zitôl		
GHL	155, 43		lîre harpfe rotte		
GHL	301, 44		gîge harpfe rotte	tambûr	

ROTUMBES

Wil	382, 15	busîne floite	rotumbes	zunel
Wil	400, 17	busîne	rotumbes	

Wil	403, 17	busîne		rotumbes
JuT	2786, 1	busîne		tambûr rotumbes
JuT	4017, 1	busîne		tambûr rotumbes
Loh	4573	busîne		rotumbes tambûr
U1A	450	busîne		tambûr rotumbes
U1A	716	schalmîe		rotumbes
U1A	21871	busîne		tambûr rotumbes
		horn		
KrL	1382	busîne		tambûr rotumbes

SAMBIÛT

JiF	29		[sambiût harpfe lûte]	
Tri	3680		lîre sambiût	
GHL	155, 46		sambiût symphonîe	

SCHALMÎE

VrD	492, 5	holerfloite		sumber
		busîne schalmîe		
U1W	192, 25	busîne		becken
		schalmîe		
U1W	339, 7	floite		tambûr
		schalmîe		
Vir	1085, 4	busîne schalmîe		
			seitspil	tambûr

U1A	716		schalmîe		
					rotumbes
ApT	2196				tambûr
			schalmîe		
ApT	3185		schalmîe		
			horn		
ApT	7331		busîne		
					trumbe
			horn		
			schalmîe		
ApT	7331	A			pûke
			brumme		
			busîne		
					trumbe
			horn		
			schalmîe		
ApT	7462			rotte	
			busîne		
			schalmîe		
ApT	10503		schalmîe		
					tambûr
			busîne		
			horn		
			platerspil		
ApT	12380				pûke
			schalmîe		
ApT	17764		busîne		
			horn		
			phîfe		
			schalmîe		
ApT	17931		schalmîe		
					tambûr
ApT	18708		schalmîe		
					tambûr
ApT	18867		horn		
			schalmîe		
			busîne		
GoZ	4673		[flach rôr		
			schalmîe]		
HuR	5860				bûde
			swegel		
			schalmîe		
HuR	23780		schalmîe		
			swegel		
					sumber
JoW	8127		schalmîe		
			busîne		
					tambûr

JoW	8832	busîne floite schalmîe		pûke	
JoW	14786	schalmîe busîne			
JoW	15592	busîne schalmîe			
JoW	17474	schalmîe		tambûr	
JoW	18083	busîne schalmîe			
DdM	123	schalmîe floite clîe			

SCHELLE

Ale	7220	busîne		tambûr	
			seitspil		schelle
UlA	14642		seitspil videl		sistrum schelle
			rotte psalterium		
KtK	28205			tambûr	schelle
		phîfe			
KwT	711			tambûr	schelle
		phîfe			

SEITEN

EiO	132		harpfe seiten		
HuR	221		harpfe lîre seiten		
LdG	118, 39		seiten harpfe		

SEITSPIL

Ene	1171			tambûr	
			seitspil		

Ene	12849	phîfe		trumbe	
			seitspil		
Ene	13163	phîfe			
			videl		
		orgel			
			seitspil		
Lan	263		harpfe		
			gîge		
			seitspil		
Wig	1666		seitspil		
		floite			
				tambûr	
Wig	8649		seitspil		
		busîne			
				tambûr	
Wig	9579	busîne			
			seitspil		
BaJ	255, 19		seitspil		
			harpfe		
		swegel			
Ale	7220	busîne			
				tambûr	
					schelle
			seitspil		
Ale	13290		videl		
		floite			
			seitspil		
				tambûr	
WiO	6032		videl		
				tambûr	
			seitspil		
RuW	23924		harpfe		
			seitspil		
RuW	27926			trumbe	
			seitspil		
RuW	32744		seitspil		
		herhorn			
MaB	4, 8		harpfe		
			rotte		
			seitspil		
				tambûr	
		floite			
		busîne			
MaB	83, 5			tambûr	
		floite			
			seitspil		
		busîne			

MaB	239, 21		seitspil videl		
Vir	1032, 8	busîne	seitspil		
Vir	1085, 5	busîne schalmîe			
				tambûr	
			seitspil		
RuK	202	floite	seitspil		
UlA	1226		seitspil videl rotte		
UlA	14641		seitspil videl		sistrum schelle
			rotte psalterium		
Bus	352	phîfe	seitspil	trumbe	
Bus	1050	phîfe	seitspil	trumbe	
ApT	14994		harpfe seitspil rotte		
Jun	1648	phîfe	seitspil		
Mar	1407	orgel	seitspil		
Mar	11376	busîne	seitspil		
HuR	20213	swegel	seitspil		
PaH	8447		seitspil	pûke	
PaH	11545		harpfe seitspil		

SISTRUM

UlA	14643		seitspil videl		sistrum schelle
			rotte psalterium		

STÎVE

Par	764, 27	busîne		tambûr
		floite		
		stîve		

SUMBER

Nel	49, 37		lîre	sumber
NeR	19, 2		gîge	sumber
NeR	48, 3	phîfe		sumber
Kud	1572, 3			trumbe
		busîne		
		floite		sumber
VrD	82, 8	busîne		
		holer[-]		
		floite		
		horn		sumber
VrD	165, 26	holerfloite		sumber
VrD	464, 32			sumber
		holerfloite		
VrD	492, 4	holer-		
		floite		sumber
		busîne		
		schalmîe		
VrR	88			tambûr
		floite		sumber
		busîne		
HuR	16201			sumber
			gîge	trumbe
			harpfe	
			rotte	
HuR	23780	schalmîe		
		swegel		sumber

SWEGEL

OtE	V.23,198		[lîre	
			fidula	
		swegel]		

JiF	27		[videl	
		swegel]		
BaJ	255, 20		seitspil	
			harpfe	
		swegel		
HuR	5860			bûde
		swegel		
		schalmîe		
HuR	20212	swegel		
			seitspil	
HuR	23780	schalmîe		
		swegel		
				sumber

SYMPHONÎE

Tri	3674		videl	
			symphonîe	
			harpfe	
			rotte	
Cro	22094		[symphonîe	
		floite		
		clîe]		
GHL	155, 46		sambiût	
			symphonîe	

TAMBÛR

Ene	1171			tambûr
			seitspil	
Par	19, 8	busîne		
				tambûr
Par	63, 5	busîne		
				tambûr
Par	379, 14			tambûr
		busîne		
Par	511, 27			tambûr
		floite		
Par	764, 27	busîne		
				tambûr
		floite		
		stîve		
AlH	10,413	floite		
				tambûr
		busîne		
		horn		
Wig	1667		seitspil	
		floite		
				tambûr

Wig	8653		seitspil		
		busîne			
				tambûr	
Wig	9450	busîne			
				tambûr	
Wil	29, 22			tambûr	
		busîne			
Wil	34, 6			pûke	
				tambûr	
		busîne			
		floite			
Wil	40, 3	busîne			
				pûke	
				tambûr	
Wil	225, 14	busîne			
				tambûr	
MoC	862			tambûr	
		floite			
		horn			
Ger	3611			tambûr	
		floite			
			videl		
Ger	5946			tambûr	
			videl		
		floite			
Ale	7220	busîne			
				tambûr	
					schelle
			seitspil		
Ale	13291		videl		
		floite			
			seitspil		
				tambûr	
Cro	655	floite			
				tambûr	
Cro	770	floite			
				tambûr	
Cro	18398	floite			
				tambûr	
Cro	22106		[organiston		
				tambûr]	
WiO	1002	floite			
				tambûr	
			videl		
WiO	6032		videl		
				tambûr	
			seitspil		

MaB	4, 9		harpfe rotte seitspil	
				tambûr
		floite busîne		
MaB	83, 5			tambûr
		floite	seitspil	
		busîne		
MaB	239, 19			tambûr
		floite busîne		
UlW	40, 21			tambûr
		floite		
UlW	263, 15	busîne		
				tambûr
UlW	339, 7	floite		
				tambûr
		schalmîe		
JuT	1807, 2			tambûr
		busîne		
JuT	2786, 1	busîne		
				tambûr rotumbes
JuT	4017, 1	busîne		
				tambûr rotumbes
Vir	1085, 5	busîne schalmîe		
				tambûr
			seitspil	
RuK	200			tambûr
			videl	
VrR	87			tambûr
		floite		
				sumber
		busîne		
Loh	4354	busîne		
				tambûr
Loh	4574	busîne		
				rotumbes tambûr
Loh	5007	busîne		
				tambûr

Loh	5037			tambûr	
		busîne			
					glocke
Loh	5044	floite			
				tambûr	
		busîne			
Loh	6187	busîne			
				tambûr	
UlA	450	busîne			
				tambûr	
				rotumbes	
UlA	713	horn			
				tambûr	
		busîne			
UlA	1939			tambûr	
		busîne			
UlA	12803			tambûr	
		busîne			
UlA	14649	busîne			
				tambûr	
UlA	19405	busîne			
				tambûr	
UlA	21871	busîne			
				tambûr	
				rotumbes	
		horn			
KtK	126			tambûr	
			harpfe		
			gîge		
KtK	23195			tambûr	
			harpfe		
			gîge		
KtK	28205			tambûr	
					schelle
		phîfe			
KwT	710			tambûr	
					schelle
		phîfe			
ApT	2196			tambûr	
		schalmîe			
ApT	10503	schalmîe			
				tambûr	
		busîne			
		horn			
		platerspil			
ApT	17931	schalmîe			
				tambûr	

ApT	18709	schalmîe		tambûr	
GoZ	4672			[tambûr pûke]	
KrL	1382	busîne		tambûr rotumbes	
JoW	6481	busîne		tambûr	
JoW	8127	schalmîe busîne		tambûr	
JoW	14783	phîfe		tambûr	
JoW	17474	schalmîe		tambûr	
GHL	301, 41		gîge harpfe rotte	tambûr	

TRUMBE

JiF	26 (b)	[trumbe			zimbel]
LaA	3240	herhorn		trumbe	
Rol	7996	trumbe horn phîfe			
Ene	12849	phîfe	seitspil	trumbe	
Nib	808, 2	busîne floite		trumbe	
AlH	12, 39	phîfe		trumbe	
Cro	688	busîne		trumbe	
Kud	49, 1	[busîne		trumbe]	
Kud	894, 2	busîne		trumbe	
Kud	1572, 2	busîne floite		trumbe sumber	

RuW	27926		trumbe		
				seitspil	
Bus	352				trumbe
			phîfe		
				seitspil	
Bus	1050				trumbe
			phîfe		
				seitspil	
KaM	A 400,	10			trumbe
			phîfe		
ApT	7329		busîne		
					trumbe
			horn		
			schalmîe		
ApT	7330	A			pûke
			brumme		
			busîne		
					trumbe
			horn		
			schalmîe		
ApT	11138	(A)	busîne		
			brumme		
					pûke
					trumbe
Jun	1369		phîfe		
			trumbe		
GoZ	4668				[zimbel
					trumbe]
HuR	16202				sumber
				gîge	
					trumbe
				harpfe	
				rotte	
LiS	3407,300				trumbe
			phîfe		
VIDEL					
OtE	V.23,198			[lîre	
				fidula]	
JiF	27			[videl	
				swegel]	
Jud	392			videl	
				gîge	
				rotte	
				lîre	
				harpfe	

Ene	13162	phîfe		
			videl	
		orgel		
			seitspil	
Par	19, 2	floite		
			videl	
Tri	3674		videl	
			symphonîe	
			harpfe	
			rotte	
Tri	3728		harpfe	
			videl	
Ger	3612			tambûr
		floite		
			videl	
Ger	5948			tambûr
			videl	
		floite		
Ale	13289		videl	
		floite		
			seitspil	
				tambûr
Cro	16927	floite		
			videl	
			harpfe	
WiO	1003	floite		
				tambûr
			videl	
WiO	6031		videl	
				tambûr
			seitspil	
MaB	239, 23		seitspil	
			videl	
UlW	156, 28		harpfe	
			videl	
UlW	195, 25		videl	
			harpfe	
			rotte	
UlW	254, 18		videl	
			harpfe	
			rotte	
UlW	295, 7		videl	
		busîne		
UlW	340, 25		videl	
			harpfe	
JuT	1807, 4		videl	
			harpfe	
			rotte	

RuK	200		videl	tambûr	
U1A	1227		seitspil videl rotte		
U1A	1942	floite	videl		
U1A	3477	floite	videl		
U1A	14642		seitspil videl rotte psalterium		sistrum schelle
U1A	19068		videl lîre rotte		
ApS	18118	valschez-rôr	videl zitôl		
ApT	2200		harpfe gîge psalterium zitôl videl		
ApT	17840	valschez-rôr	videl zitôl		
Apo	9743		harpfe videl		
GoZ	4670		[psalterium videl]		
HuR	16780		[videl harpfe] zitôl		
HuR	19632		harpfe videl rotte		
HuR	21702		videl harpfe		
JoW	13785		videl rotte monochord harpfe psalterium zitôl		

ZIMBEL

JiF	26		[trumbe			zimbel]
JiF	26	b	[trumbe			zimbel]
JuT	6078,	3		rotte harpfe		zimbel
				zitterîe		
KtK	10054					zimbel schelle
GoZ	4668				trumbe]	[zimbel

ZITÔL

UlA	1961		psalterium lîre zitôl rotte harpfe	
ApS	18119	valschez- rôr		
			videl zitôl	
ApT	2199		harpfe gîge psalterium zitôl videl	
ApT	17842	valschez- rôr		
			videl zitôl	
GoZ	4669		[harpfe zitôl]	
HuR	16781		videl harpfe zitôl	
JoW	13788		videl rotte monochord harpfe psalterium zitôl	

ZITTERÎE

JuT 6078, 3

rotte
harpfe
zimbel
zitterîe

ZUNEL

Wil 382, 15

busîne
rotumbes zunel
floite

III. BIBLIOGRAFIE

BRONNENSIGLA (alfabetisch geordend)

AHL = Alte Heidelberger Liederhandschrift (1300-75)
Ale = Rudolf von Ems, Alexander (1230)
AlH = Albrecht von Halberstadt und Ovid im Mittelalter (1210)
Apo = Heinrich von Hesler, Apokalypse (1305-12)
ApS = Heinrich von Neustadt, Apollonius (1300-10)
ApT = Heinrich von Neustadt, Apollonius von Tyrland (1300-10)
BaJ = Rudolf von Ems, Barlaam und Josaphat (1225-30)
BrF = Bruder Felix im Paradîse (1250-1300)
Bus = Der Busant (1300)
Cro = Heinrich von dem Türlin, Diu Crône (1230)
DaP = Das (alte) Passional (1300)
DdM = Dichtungen des deutschen Mittelalters (n.d.)
Eck = Ecke (1250)
EiO = Eilhart von Oberge, Tristrant (1170-80)
Ene = Heinrich von Veldeke, Eneide (1170-90)
Ere = Hartmann von Aue, Erec (1185-90)
Etz = Bamberger Ezzo-Lied (1060)
Ger = Rudolf von Ems, Der guote Gêrhart (1225)
GHL = Grosse Heidelberger Liederhandschrift (1314-30)
GoZ = Heinrich von Neustadt, Von Gottes Zukunft (1300-20)
Gre = Hartmann von Aue, Gregorius (1190)
HeF = Heinrich von Freiberg, Tristan (1290)
Hei = Die Heidin (1290-1310)
HuR = Hugo von Trimberg, Der Renner (1313)
Iwe = Hartmann von Aue, Iwein (1200)
JiF = Die drei Jünglinge im Feuerofen (1100-30)
Joh = Johannes (1125)
JoW = Johann von Würzburg, Wilhelm von Österreich (1314)
Jud = Die jüngere Judith (1140)
Jun = Der Jungherr und der treue Heinrich (1300-10)
JuT = Albrecht von Scharfenberg, Jüngerer Titurel (1272)
KaG = Der Stricker, Karl der Grosse (1241)
Kai = Kaiserchronik (1150-60)

KaM = Karl Meinet (1300)
KoJ = Konrad von Haslau, Der Jüngling (1300)
KrL = Landgraf Ludwigs des Frommen Kreuzfahrt (1301)
KtK = Konrad von Würzburg, Trojanische Krieg (1287)
Kud = Kudrun (1240)
KwA = Konrad von Würzburg, Alexius (1260-75)
KwE = Konrad von Würzburg, Engelhard (1275)
KwT = Konrad von Würzburg, Turnier von Nantes (1287)
LaA = Lamprechts Alexander (1125-40)
LaN = Lancelot (1235)
Lan = Ulrich von Zatzikhoven, Lanzelet (1194-1200)
Lau = Laurin (1250)
LdG = Mechthild von Magdeburg, Licht der Gottheit (1345)
LeJ = Leben Jesu (1125)
LiS = Lieder-Saal (n.d.)
LiT = Herbort von Fritzlâr, Liet von Troye (1210)
Loh = Lohengrin (1283-90)
Luc = Lucidarius (1200)
MaB = Mai und Beaflor (1250-80)
Mar = Marienleben (1300-20)
MaR = Bruder Philipp der Kartäuser, Marienleben (1300-20)
MoC = Moritz von Craûn (1210-20)
Mus = Muspilli (800-830)
NeL = Die Lieder Neidharts (1230)
NeR = Neidhart von Reuenthal (1230)
Nib = Nibelungenlied (1203)
Not = Schriften Notkers (1000)
OrW = Ortnit und die Wolfdietriche (1250)
OsM = Münchener Oswald (1170)
OtE = Otfrids Evangelienbuch (863-871)
PaH = Paraphrase des Buches Hiob (1338)
Par = Wolfram von Eschenbach, Parzival (1200-10)
PaS = Passional (1300)
ReF = Reinhart Fuchs (1180)
ReU = Ulrich von Türheim, Rennewart (1250)
Rol = Rolandslied (1148)
Ros = Gedichte vom Rosengarten zu Worms (1275-1300)

Rot = König Rother (1150-60)
RuK = Ruprecht von Würzburg, Zwei Kaufleute (1280-82)
RuW = Rudolf von Ems, Weltchronik (1250-54)
SaM = Salman und Morolf (1190)
SeH = Seifried Helbling (1352)
Tri = Gottfried von Strassburg, Tristan (1210)
UlA = Ulrich von Eschenbach, Alexander (1287)
UlT = Ulrich von Türheim, Tristan (1235-50)
UlW = Ulrich von dem Türlin, Willehalm (1270)
Vat = Väterbuch (1300-20)
Vir = Virginal (1280)
VrD = Ulrich von Lichtenstein, Frauendienst (1255)
VrR = Vrouwen Ritter (1280-82)
War = Wartburgkrieg (1240)
WaV = Walther von der Vogelweide (1190-1230)
WeH = Wernher der Gartenaere, Helmbrecht (1280-82)
Wig = Wirnt von Gravenberc, Wigalois (1210)
Wil = Wolfram von Eschenbach, Willehalm (1210-15)
WiO = Rudolf von Ems, Willehalm von Orlens (1238)
WLh = Weingartner Liederhandschrift (1306)

BRONNEN

Albrecht von Halberstadt und Ovid im Mittelalter, hrsg. von K. Bartsch, Amsterdam R1965 (Bibliothek der gesammten deutschen National-Literatur 38).

Albrecht von Scharfenberg, *Der Jüngere Titurel*, hrsg. von K. Hahn, Leipzig 1842.

Die Alte Heidelberger Liederhandschrift, hrsg. von F. Pfeiffer, Hildesheim R1962.

Das Bamberger Etzo-Lied, hrsg. von E. Henschel, Die kleinen Denkmäler der Vorauer Handschrift, Tübingen 1963.

Bruder Felix im Paradîse, hrsg. von F. von der Hagen, Gesammtabenteuer III, Stuttgart 1850.

Bruder Philipp der Kartäuser, *Marienleben*, hrsg. von F. Bobertag, Berlin 1886 (Erzählende Dichtungen des späteren Mittelalters 10).

Der Busant, hrsg. von F. von der Hagen, Gesammtabenteuer I, Stuttgart 1850.

Dichtungen des deutschen Mittelalters, hrsg. von K. Roth, Stadtamhof 1845.

Die drei Jünglinge im Feuerofen, hrsg. von E. Henschel, Die kleinen Denkmäler der Vorauer Handschrift, Tübingen 1963.

Ecke, hrsg. von F. von der Hagen, Heldenbuch 2, Leipzig 1855.

Eilhart von Oberge, *Tristrant*, hrsg. von F. Lichtenstein, Strassburg 1877 (Quellen und Forschungen zur Sprach und Kulturgeschichte der germanischen Völker 19).

Die Gedichte vom Rosengarten zu Worms, hrsg. von G. Holz, Halle a.S. 1893.

Gottfried von Strassburg, *Tristan*, hrsg. von R. Bechstein, Leipzig 1873.

Die Grosse Heidelberger Liederhandschrift, hrsg. von F. Pfaff, Heidelberg 1909.

Hartmann von Aue, *Erec*, hrsg. von A. Leitzmann, Tübingen 1963 (Altdeutsche Textbibliothek 39).

—— *Gregorius*, *Der arme Heinrich*, hrsg. von E. Schwarz, Darmstadt 1967.

—— *Iwein*, hrsg. von G. Benecke, Berlin 1926.

Die Heidin, hrsg. von F. von der Hagen, Gesammtabenteuer III, Stuttgart 1850.

Heinrich von Freiberg, *Tristan*, hrsg. von R. Bechstein, Leipzig R1966 (Deutsche Dichtungen des Mittelalters 5).

Heinrich von Hesler, *Apokalypse*, hrsg. von K. Helm, Berlin 1907 (Deutsche Texte des Mittelalters 7).

Heinrich von Neustadt, *Apollonius*, hrsg. von J. Strobl, im Auszug, Wien 1875.

—— *Apollonius von Tyrland*, hrsg. von S. Singer, Berlin 1906 (Deutsche Texte des Mittelalters 7).

—— *Gottes Zukunft*, hrsg. von S. Singer, Berlin 1906 (Deutsche Texte des Mittelalters 7).

Heinrich von dem Türlin, *Diu Crône*, hrsg. von G. Scholl, Stuttgart 1852 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart 27).

Heinrich von Veldeke, *Eneide*, hrsg. von O. Behagel, Heidelberg 1881.

Herbort von Fritslâr, *Liet von Troye*, hrsg. von G. Frommann, Quedlinburg 1837 (Bibliothek der gesammten deutschen National-Literatur 5).

Hugo von Trimberg, *Der Renner*, hrsg. von G. Ehrismann. Tübingen 1908 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart 247).

Johannes, hrsg. von F. Maurer, Die Dichtungen der Frau Ava, Tübingen 1966 (Altdeutsche Textbibliothek 66).

Johann von Würzburg, *Wilhelm van Österreich*, hrsg. von E. Regel, Berlin 1906 (Deutsche Texte des Mittelalters 3).

Die jüngere Judith, hrsg. von H. Monecke, Tübingen 1964 (Altdeutsche Textbibliothek 61).

Der Jungherr und der treue Heinrich, hrsg. von F. von der Hagen, Gesammtabenteuer 3, Stuttgart 1850.

Kaiserchronik, hrsg. von E. Schröder, Berlin 1964 (Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters 1).

Karl Meinet, hrsg. von A. Keller, Stuttgart 1858 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart 44).

Konrad von Haslau, *Der Jüngling*, hrsg. von M. Haupt, in: Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur 8 (1851).

Konrad von Würzburg, *Alexius*, hrsg. von P. Gereke, Halle 1927 (Die Legenden 2).

—— *Engelhard*, hrsg. von P. Gereke, Tübingen 1963 (Altdeutsche Textbibliothek 17).

—— *Der Trojanische Krieg*, hrsg. A. von Keller, Stuttgart 1858 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart 44).

—— *Das Turnier von Nantes*, hrsg. von E. Schröder, Berlin 1959.

König Rother, hrsg. von T. Frings, Bonn 1922.

Kudrun, hrsg. von K. Bartsch, Wiesbaden 1965.

Lamprechts Alexander, hrsg. von K. Kinzel, Halle 1884 (Germanistische Handbibliothek 6).

Lancelot, hrsg. von R. Kluge, Berlin 1948 (Deutsche Texte des Mittelalters 42).

Des Landgrafen Ludwig's des Frommen Kreuzfahrt, hrsg. von F. von der Hagen, Leipzig 1854.

Laurin und der kleine Rosengarten, hrsg. von G. Holz, Halle a.S. 1897.

Das Leben Jesu, hrsg. von F. Maurer, Die Dichtungen der Frau Ava, Tübingen 1966 (Altdeutsche Textbibliothek 66).

Die Lieder Neidharts, hrsg. von E. Wiessner, Tübingen 1968 (Altdeutsche Textbibliothek 44).

Lieder-Saal, hrsg. von J. von Lassberg, Darmstadt 1968.

Lohengrin, hrsg. von T. Cramer, München 1971.

Lucidarius, hrsg. von F. Heidlauf, Berlin 1915 (Deutsche Texte des Mittelalters 28).

Mai und Beaflor, hrsg. von W. Vollmer, Leipzig 1848 (Dichtungen des deutschen Mittelalters 7).

Das Marienleben des Schweizers Wernher, hrsg. von M. Päpke, Zürich 1967 (Deutsche Texte des Mittelalters 27).

Mechthild von Magdeburg, Das fliessende *Licht der Gottheit*, hrsg. von P. Gall Morel, Darmstadt 1963.

Moritz von Craûn, hrsg. von U. Pretzel, Tübingen 1973 (Altdeutsche Textbibliothek 45).

Der Münchener Oswald und Hülfsbücher, hrsg. von G. Baesecke, Breslau 1907 (Germanistische Abhandlungen 28).

Muspilli, hrsg. von W. Braune Althochdeutsches Lesebuch, Halle 1949.

Neidhart von Reuenthal, hrsg. von M. Haupt, Leipzig 1858.

Das Nibelungenlied, hrsg. von H. Brackert, Frankfurt a.M. 1971.

Ortnit und die Wolfdietriche, hrsg. von A. Ameling, Deutsches Heldenbuch 3, Berlin 1871.

Otfrids Evangelienbuch, hrsg. von O. Erdmann, Tübingen 1962 (Altdeutsche Textbibliothek 49).

Paraphrase des Buches Hiob, hrsg. von T. Karsten, Berlin 1910 (Deutsche Texte des Mittelalters 21).

Das alte Passional, hrsg. von K. Hahn, Frankfurt a.M. 1857.

Das Passional, hrsg. von F. Köpke, Quedlinburg 1852 (Bibliothek der gesammten deutschen National-Literatur 32).

Reinhart Fuchs, hrsg. von K. Reissenberger, Halle a.S. 1908 (Altdeutsche Textbibliothek 7).

Das Rolandslied des Pfaffen Konrad, hrsg. von C. Wesle, Tübingen 1969 (Altdeutsche Textbibliothek 69).

Rudolf von Ems, *Alexander*, hrsg. von V. Junk, Leipzig 1929 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart 274).

—— *Barlaam und Josaphat*, hrsg. von F. Pfeiffer, Leipzig 1843 (Dichtungen des Deutschen Mittelalters 3).

—— Der *guote Gêrhart*, hrsg. von J. Asher, Tübingen 1962 (Altdeutsche Textbibliothek 56).

—— *Weltchronik*, hrsg. von G. Ehrismann, Berlin 1915 (Deutsche Texte des Mittelalters 20).

—— *Willehalm von Orlens*, hrsg. von V. Junk, Berlin 1905 (Deutsche Texte des Mittelalters 2).

Ruprecht von Würzburg, *Von Zwei Kaufleute*, hrsg. von F. von der Hagen, Gesammtabenteuer 3, Stuttgart 1850.

Salman und Morolf, hrsg. von F. Vogt, Halle 1968.

Die Schriften Notkers und seiner Schule, hrsg. von P. Piper, Tübingen 1883 (Germanischer Bücherschatz 8-10).

Seifried Helbling, hrsg. von J. Seemüller, Halle a.S. 1886.

Der Stricker, *Karl der Grosse*, hrsg. von K. Bartsch, Berlin R1965.

Ulrich von Eschenbach, *Alexander*, hrsg. von W. Toischer, Tübingen 1888 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart 183).

Ulrich von Lichtenstein, *Vrouwen Dienest*, hrsg. von K. Lachmann, Berlin 1841.

Ulrich von Türheim, *Rennewart*, hrsg. von A. Hübner, Berlin 1964 (Deutsche Texte des Mittelalters 39).

—— *Tristan*, hrsg. von T. Kerth, Tübingen 1979 (Altdeutsche Textbibliothek 89).

Ulrich von dem Türlin, *Willehalm*, hrsg. von S. Singer, Prag 1893 (Bibliothek der mittelhochdeutschen Literatur in Böhmen 4).

Ulrich von Zatzikhoven, *Lanzelet*, hrsg. von K. Hahn, Frankfurt a.M. 1845).

Das Väterbuch, hrsg. von K. Reissenberger, Berlin 1914 (Deutsche Texte des Mittelalters 7).

Virginal, hrsg. von E. Henrici, Das deutsche Heldenbuch 7, Stuttgart 1890.

Unser *Vrouwen Ritter*, hrsg. von F. von der Hagen, Gesammtabenteuer 3, Stuttgart 1850.

Walther von der Vogelweide - Sämtliche Lieder, hrsg. von F. Fink, München 1972.

Der Wartburgkrieg, hrsg. von K. Simrock, Stuttgart 1850.

Die Weingartner Liederhandschrift, hrsg. von F. Pfeiffer, Stuttgart 1966.

Wernher dem Gartenaere, *Helmbrecht*, hrsg. von F. von der Hagen, Gesammtabenteuer 3, Stuttgart 1858.

Wirnt von Gravenberc, *Wigalois*, hrsg. von J. Kapteyn, Bonn 1926 (Rheinische Beiträge und Hülfsbücher zur germanischen Philologie und Volkskunde 9).

Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, hrsg. von K. Lachmann, Berlin 1891.

—— *Willehalm*, hrsg. von K. Lachmann, Berlin 1891.

LITERATUUR

Buhle, E., Die musikalischen Instrumente in den Miniaturen des frühen Mittelalters I, Die Blasinstrumente. Leipzig 1903.

Crane, F., Extant Medieval Musical Instruments. Iowa 1972.

Diefenbach, L., Glossarium Latino-Germanicum Mediae et Infimae Aetis. Darmstadt 1857.

Fryklund, D., Etymologische Studien über Geige, -Gigue, -Jig, in: Studier i modern sprakvetenskap VI (1917) p. 99.

Giesel, H., Studien zur Symbolik der Musikinstrumente im Schrifttum der alten und mitteralterlichen Kirche. Regensburg 1978.

Goedeke, K., Grundriss zur Geschichte der Deutschen Dichtung, Bd. I. Dresden 1884.

Graff, E., Altdeutscher Sprachschatz, I-VII. Hildesheim 1963^{2}.

Grimm, J., Deutsches Wörterbuch, I-XVI. Leipzig 1854-1954.

Jammers, E., Das Königliche Liederbuch des deutschen Minnesangs. Heidelberg 1965.

——— , Die sangbaren Melodien zu Dichtungen der Manessischen Liederhandschrift. Wiesbaden 1979.

Lexer, M., Mittelhochdeutsches Handwörterbuch, I-III. Stuttgart 1869-1878.

Muller, F., Beknopt Latijns-Nederlands Woordenboek. Groningen 1970.

Neumann, F., Deutscher Minnesang (1150-1300). Stuttgart 1977.

——— , Geschichte der altdeutschen Literatur. Berlin 1966.

Paumgartner, B., Das Instrumentale Ensemble. Zürich 1966.

Relleke, W., Ein Instrument spielen. Heidelberg 1980.

Riedel, H., Musik und Musikerlebnis in der erzählenden deutschen Dichtkunst. Bonn 1959.

Sachs, C., De geschiedenis van de muziekinstrumenten. Utrecht 1969.

Sadie, S., The New Grove Dictionary of Music and Musicians, I-XX. London 1980.

Salmen, W., Der fahrende Musiker im europäischen Mittelalter. Kassel 1960.

Sayce, O., The Medieval German Lyric 1150-1300. Oxford 1982.

Stammler, W., Die Deutsche Literatur des Mittelalters - Verfasserlexikon Bd. I-V. Berlin 1933-55; zweite Ausgabe Bd. I-III, 1978-81.

Steger, H., Philologia Musica. München 1971.

Treder, D., Die Musikinstrumente in den höfischen Epen der Blütezeit. Hamburg 1933.

Ulland, W., Jouer d'un Instrument und die altfranzösische Bezeichnungen des Instrumentenspiels. Bonn 1970 (Romantische Versuche und Vorarbeiten 35).

Wackernagel, W., Altdeutsches Handwörterbuch. Basel 1878[5].

Weigand, F., Deutsches Wörterbuch, I-II. Giessen 1910.

Žak, S., Musik als Ehr und Zier. Neuss 1979.

ERRATA

p.12 regel 24: positied = positief
p.27 regel 34: vinde = vinden
p.49 regel 12: (Not. 1.851) = -Not. 1.851-
p.57 regel 29: awitspil = seitspil